

Mahmut Aky rekl 

Dersim Kürt Tedibi

1937-1938

Kitapyayinevi

DERSİM KÜRT TEDİBİ

DERSİM KÜRT TEDİBİ
1937-1938

KİTAP YAYINEVİ – 241
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 69

DERSİM KÜRT TEDBİ 1937-1938 / MAHMUT AKYÜREKLİ

© 2011, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

YAYINA HAZIRLAYAN
GÖKHAN GENÇAY

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KAĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KAĞITHANE
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
MART 2011, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-068-3

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KAĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KAĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Dersim Kürt Tedibi

1937-1938

MAHMUT AKYÜREKLİ

KitapYAYINEVI

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 7

Önsöz 9

Giriş 11

I- 1937-1938 ÖNCESİ DERSİM'İN COĞRAFI KONUMU, İDARİ, ETNİK,
SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI 17

DERSİM COĞRAFYASI 17

İDARİ YAPILANMA 20

ETNİK, SOSYAL VE EKONOMİK YAPI 24

II- 1937-1938 OLAYLARIN TARİHSEL ARKA PLANI 40

OSMANLI DÖNEMİ 40

CUMHURİYET DÖNEMİ 49

(1920 KOÇGİRİ İSYANI, 1925 ŞEYH SAİT OLAYI, 1926 KOÇ UŞAĞI TEDİBİ
1930 PÜLÜMÜR HAREKATI, 1933 SIN BASKINI)

III- DERSİM OLAYLARININ İÇ VE DIŞ DİNAMİKLERİ 60

İÇ DİNAMİKLER 60

(CUMHURİYET İDEOLOJİSİNİN İNŞASI, AĞALIK, SEYİTLİK VE FEODALİTE)

DIŞ DİNAMİKLER 90

(KÜRT TEALİ CEMİYETİ VE HOYBUN ÖRGÜTÜ, ERMENİLERİN DERSİM'LE İLİŞKİSİ)

IV- ŞARK RAPORLARINDA VE MECLİS TUTANAKLARINDA DERSİM 104

ŞARK RAPORLARI 104

TUNCELİ VİLAYETİ KANUNU VE MECLİS ZABITLARI 109

V- 1937 OLAYLARI 129

OLAYLARIN GELİŞİMİ 129

(TENKİL OPERASYONU, ŞEYH ABDURRAHİM, SEYİT RIZA)

SÜNNİ KÜRT AŞİRETLERİN POZİSYONU 146

(ŞEYH SAİT-SEYİT RIZA İLİŞKİSİ, HORMEKAN-CİBIRAN ÇATIŞMASI)

VI- 1938 OLAYLARI VE ÜÇÜNCÜ ORDU HAREKÂTI 152

VII- DERSİM OLAYLARININ SONUÇLARI 159

EKLER 163

HARİTALAR 206

KAYNAKÇA 210

DİZİN 215

KISALTMALAR

- B.C.A. : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M¼d¼rl¼ę¼
Cumhuriyet Arşivi
- B.O.A. : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M¼d¼rl¼ę¼
Osmanlı Arşivi
- DH. şFR : Dahiliye şifre Kalemi
- JUK : Jandarma Umum Komutanlığı
- MAD : Maliyeden M¼devver Defterler
- MKT. MHM : Sadaret Mektubi Kalemi M¼hime Kalemi
- STÇ : S¼zl¼ Tarih Çalışması
- TBMM : T¼rkiye B¼y¼k Millet Meclisi
- TKAE : T¼rk K¼lt¼r¼ Araştırma Enstit¼s¼
- TTK : T¼rk Tarih Kurumu
- UM : Umum M¼fettiřlięi
- Y. PRK : Yıldız Perakende Evrak

ÖNSÖZ

Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne kadar, Türkiye'nin iki önemli probleminin (Kürt-Alevi) odağı olan Tunceli ili (Dersim) coğrafyası, Alevi Kürt nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Alevi Kürt tanımlamaları, Cumhuriyet tarihimiz boyunca, bazen birleştirmek, bazen de ayırıştırmak adına gündem oluşturan iki önemli unsuru ifade eder. Dersim ise, Alevi ve Kürt meselelerinin beraber hayat bulduğu bir coğrafyadır.

1937-1938 yıllarında Dersim'de vuku bulan olaylar adli bir asayiş meselesi mi, yoksa isyan mı? Buna karşılık devletin gerçekleştirdiği harekât, tedip ve tenkil içeriyor mu? Islah hareketi mi? Katliam mı? Tertele mi? Bu sorular çerçevesinde tartışılan konu, toplumun farklı kesimleri tarafından kendi etnik, dini, ekonomik, siyasal ve sosyal çıkarları kapsamında ele alınmakta. Dolayısıyla, herkes kendisine uygun ifadelerle bu meseleye yaklaşmakta.

Bu çalışmada, Dersim'de meydana gelen olaylar zincirine isim koyarken, tarafgirlikten uzak bir anlayış benimsendi ve buna uygun bir üslup kullanıldı. Yaşananları, "Dersim Olayları" veya halk arasındaki söylemiyle "Dersim Tertelesi" ifadeleri ile tanımlamak daha uygun görüldü.

Tarih metodolojisi uzmanları, yakın dönem tarihi üzerine araştırmalarında tarafsızlığın zorluklarını anlatırken, "olaylara duygu karıştırmayın" en çok yapılan hata olduğuna dikkat çekerler. Uzmanların bu hassasiyetleri dikkate alınarak, bu çalışmada, Dersim'de yaşananlar kişisel duygular katılmadan, olabildiğince tarafsız bir yaklaşımla anlatılmaya çalışılmıştır. Bu düzlemde, gerçekçi sonuçlar çıkarılması hedeflenmiştir.

Kitabımızda, resmi ideolojinin red, inkâr ve asimilasyon içeren bakış açısına uzak durulduğu gibi, bu konu üzerinden siyasi çıkar sağlama çabalarına alet olmamak adına da azami gayret sarf edilmiştir. Bilimsel metoda bağlı kalmaya, bağımsız duruşu koruyabilmeye önem verilmiştir.

Bu bakış açısıyla, bölge insanının ve yakın dönemde cereyan etmiş olayların istismarının önüne geçilmek istenmiştir. En başta, 1937-1938 yıllarında Dersim'de yaşanan olaylarda asker ve silahlı aşiret birlikleri arasında, iki ateş arasında kalan yurttaşlara yapılmış haksız ve acımasız muamelelerin toplumda ne kadar derin izler bıraktığını görmek gerekir. Bu duru-

mun bilincinde olmak ve duygudaşlık yaratmak önemlidir. Böylesi bir yaklaşım, toplumsal barışın sağlanmasına da katkı sağlayacaktır.

Tunceli’de yaşayan Alevi ve Kürtlerin ötekileştirilmişliklerinin son bulması, Anadolu coğrafyasının gökkuşağında kendine has bir renge sahip olmaları ve asimile olmadan yaşayabilmeleri için bahsettiğimiz bakış açısına sahip çalışmaların çoğalması gerekli. Başlangıçta yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olan bu çalışmanın genişletilerek kitap olarak yayımlanması, yukarıda izah etmeye çalıştığım amaca hizmet edecektir.

Bu kadar netameli ve çetrefil bir konuda çalışma yapmanın riskine rağmen, bu çalışmamın oluşmasında akademik bilgeliğiyle bana yardımcı olan, tez danışmanım Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan Bey’e teşekkürü borç biliyorum. Ayrıca 1937-1938’i yaşamış tanıklardan, saha çalışmalarında görev yaptığım Hozat’ın Geuj köyünden Seydanlı Cemşi Yıldız’a, Ferhatan aşiretinden öğretmen Yusuf Karaağaç’a, Hozat’ın Bezaut köyünden Veli Zengin’e, Pülümür merkezden Karsanlı Kazım Ateş’e, 1937-1938’de Merzifon’a sürgüne gönderilen Hayderan aşiretinden Ahmet Candemir’e, Hozat ilçesi Ağzunik köyünden Kenan Coşkun’a, aile emanetlerinden bazı belgeleri bizimle paylaşan Hozat ilçesinden Yusuf Erdemir’e ve bu tanıklara ulaşmak için Tunceli’de yaptığım sözlü tarih çalışmaları esnasında bana destek olan Sayın Veli Suroğlu’na, Settari Ali Kankotan’a ve Vuruş Mahmut Kankotan’a da teşekkür ediyorum.

MAHMUT AKYÜREKLİ

Ekim 2010

GİRİŞ

Dersim olayları (1937-38) konusunda yapılan çalışmaların, akademik olsun olmasın iki büyük sorunu ortaya koyduğunu görmekteyiz: Bunlardan biri kaynak ve literatürden yeteri kadar istifade edilme-yerek siyasi ve popülist gayelerle konuya yaklaşılması. Diğeri ise, konuya bilimsel yaklaşma çabasına rağmen, Ağrı'daki bir aşiretle Tunceli'deki bir aşireti isim benzerliğinden dolayı karıştırma örneğinde görüldüğü üzere, sözlü tarih çalışması yapmamaktan kaynaklanan araştırma zaafıdır.

Bu çalışma esnasında doktora tezi, yüksek lisans tezi ve konuyla ilgili bulunabilecek bütün eserler incelendi. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri tarandı. TBMM 1. Dönem, 2. Dönem, 5. Dönem zabıtları incelenerek, bunlardan istifade edildi. Bu arada, hatıratları da önemli kaynaklar olarak kabul etmek zorunda kaldık; zira resmi kayıtların büyük çoğunluğu ATESE arşivlerinde olduğundan, onlara ulaşmak pek mümkün olmadı. Konuyla ilgili bu en mühim kaynaklar, Elazığ Örfi İdare Mahkemesi zabıtları ve bu mahkemenin tanık ve sanık ifadeleri ile yargılama tutanaklarıdır. Keza, savcılıkça hazırlanan fezlekelere mesnet teşkil eden belge ve bilgilere ulaşılmadıkça bu konuda yapılmış en üst seviyedeki akademik çalışmalar bile eksik kalacaktır. Tabii, tarafsız hatırata ulaşmak da pek mümkün olmamaktadır. Tüm bu eksiklikler, bu alanda yoruma dayalı, bazen duygusal, bazen de ideolojik veya siyaseten taraflı bakış açılarının da işin içine sokulmasıyla birleşince, konuyla ilgili objektif bir çalışma bulmak da zorlaşmaktadır. Dersim konulu araştırmaların çoğunluğunun masa başında yapılması, hataların tekrarını da beraberinde getirmekte.

Çalışma esnasında incelenen kaynakların hemen hemen hepsi birkaç kitap ve rapordan ibaret. Maalesef ki, arşiv çalışması yapmadan derleme kitap yazarlar, benzer şeylerin tekrarlanması suretiyle birbirini kopyalamanın ötesine geçememişler.

Bu tespitlerin sonrasında, tekrara düşen eserlerin kaynak olarak kabul edilmeyeceği kanaatine varıldı. Bu tip eserlerden alıntı yapmak mantıklı olmayacaktı. Dolayısıyla, yeterli bilgi içeren kaynaklara müracaat edildi.

Birkaç akademisyenin özgün çalışmaları, birkaç rapor, arşiv belgeleri ve sözlü tarih çalışmaları ile konu hakkındaki bilgiler zenginleştirildi. Konuya gereken titizlikle yaklaşıldı.

Raporlar konusunda sağlıklı bir çalışmaya pek rastlamadığımızı da belirtelim. *Müşir Şakir Paşa Raporu*, Osmanlı Arşivi,² Saygı Öztürk'ün *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu* adlı kitabının son kısmında fotokopisi verilen Birinci Umum Müfettişi Abidin Özmen'e³ ait raporlarla 1930'larda *Erzincan* adlı kitabı yazarken sosyolojik ve tarihsel tespitler yapan Erzincan Valisi Ali Kemali'nin kitabı⁴ hariç, hiçbir raporun aslına ulaşmak mümkün olmadı. Raporlarda bilgiler derlenerek alıntılar yapılmış ve tarafsızlık bir yana bırakılmıştı. Hal böyle olunca, yakın dönem tarih çalışmaları duygusallık, siyasi görüş vb. etkenlerle işin içinden çıkılmaz bir görünüm almışlardı.

Bu raporların tıpkıbasımlarının neşredilmesiyle, Dersim olaylarının istismarı ortadan kaldıracak, tarihçilere de birinci elden kaynaklar sunulmuş olacaktır.

Bu konudaki önemli çalışma ve kaynakları da sayalım: Başta, Reşat Halli'nin *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar* adlı kitabı.⁵ Celal Bayar'ın *Şark Raporu*,⁶ İnönü'nün *Kürt Raporu*, Jandarma Genel Komutanlığı *Dersim* raporu⁷ ve yine Komutanlık tarafından yayımlanan *Aşiretler* raporu,⁸ Karerli Mehmet Efendi'nin *Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915–1958)*,⁹ Erzincan Valisi Ali Kemali Bey'in *Erzincan*¹⁰ isimli eseri. Bu eserler, yeteri kadar bilgi barındırmasa da ciddi verilere ulaşmak için değerli kaynaklar. Naşit Hakkı Uluğ'un *Derebeyi ve Dersim*,¹¹ *Tunceli Medeniyete Açılıyor*¹² adıyla yayımlanan kitapları, resmi çalışmalar olarak mevcut bütün tarafgirliklerine rağmen, bölgenin o günkü gerçekleriyle ilgili çok önemli bilgiler içermekte. Nitekim Naşit Hakkı Uluğ'un bu çalışmaları, Jandarma Genel Komutanlığı'nın 1932'de hazırlamış olduğu *Dersim* adlı raporuna da kaynak oluşturmuştur.

Sözlü tarih çalışmaları yoluyla ulaştığı yetkinliğiyle yerli araştırmacıları kışkırtan Martin Van Bruinessen'in *Ağa, Şeyh, Devlet*¹³ adlı eseriyle, *Kürdistan Üzerine Yazılar*¹⁴ kitabı da en çok faydalanılan kaynaklar oldular. Dr. Nuri Dersimi'nin *Hatıratım*¹⁵ ve *Kürdistan Tarihinde Dersim*¹⁶ adlı eserleri, taraflı bakışlarına rağmen, bazı olayların detaylarını ve yer adlarını barındırmaları, Dersim'de yaşayan aileleri ve aşiretleri tanımak bakımın-

dan yararlanılacak ciddi kaynaklar arasındadırlar. Dr. Nuri Dersimi'nin konuyu kendi siyasi düşüncesine alet etme temayülünün de farkında olarak bu eserler incelendi.

Bizden önce yapılmış bazı çalışmaları, konuyla ilgili araştırmaları, önemli yayınlar olarak bu listeye ilave etmek doğru olacaktır. Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik'in *XIX. Yüzyıl İkinci Yarısında Dersim Sancağı*¹⁷ adlı çalışması, tahrir defterleri esas alınarak bugünkü Tunceli ili sınırlarını kapsayan, genelde aşiret ve nüfusla ilgili istatistiki bilgiler içerir. Bununla beraber, söz konusu döneme dair siyasi hareketlilikler de irdelenmiştir bu kitapta. Kitap kapsamında sözlü tarih çalışması yapılmadığından, aşiret ve coğrafya ile ilgili bazı bilgi ve veriler karışmış olmasına rağmen, kaynak teşkil edecek veriler de sunmaktadır. Suat Akgül'ün tez çalışması, olgunlaştırılarak kitap halinde yayımlanmış bir çalışma olmakla beraber, burada da resmi ideolojinin söylem ve argümanları kullanılmıştır. Fakat, ATESE arşivlerinde yaptığı çalışmalar üzerinden¹⁸ Akgül'ün belge konusunda zengin bir koleksiyona sahip olduğunu da belirtmek gerekir.¹⁹ Ancak Akgül, zengin belge koleksiyonuna karşılık, İbrahim Yılmazçelik'ten istifade ederken, hocanın düştüğü hatalara aynen düşmekten kurtulamamış,²⁰ Ağrı ve Tunceli'deki Hayderan aşiretlerini karıştırmıştır.

Necmi Günel'in *Dersim İsyanı 1937*²¹ konulu doktora tezi, sözlü tarih araştırması yapılmamış olmasına rağmen, dönemin gazetelerinde ve süreli yayınlarında konuyla ilgili yer alan haberler ve makaleler iyi irdelenmiş olduğundan, önemli araştırmalardan biridir. Ancak, resmi anlatımın çok da dışına çıkma cesaretini göstermiştir, diyemeyiz.

Bir tarihçinin objektif süzgecinden geçmesi halinde, bölgeyle ilgili bazı hatıralar ve hazırlanmış resmi raporlardan sonuç çıkarmak da mümkün olabilir. 1937 öncesi, özellikle 1920 sonralarındaki bölge asayiş raporları bir hayli önemli ipuçları vermektedir.²² Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bazen resmi tarih anlayışının, bazen de ideolojik yaklaşımların mevcut olması, konunun istismara açık hale gelmesine sebep olmuş ve kaynaklara inen detaylı bir çalışma ortaya konulamamıştır. Bu bağlamda en somut olay, Seyit Rıza'nın büyük oğlu İbrahim'in (Bao) öldürülmesidir. Olayın 1933 yılında olduğuna dair belgeler ortadayken, Dersim üzerine yazıp çit-

zenlerin hemen hemen hepsi hadisenin, 1937 yılında, İbrahim, Hozat'ta hükümet yetkilileri ile görüşmesinden dönerken vuku bulduğunu, birbirlerinden alıntı yaparak aktarmışlar, böylece aynı yanlışa düşmüşlerdir.

Bu konuyu ele alırken amaçladığımız en önemli şey, 'belge olmadan tarihçinin söyleyecek sözü olmaz' mottosu ile önce belgeye ulaşım, sonra onları tarafsız bir süzgeçten geçirerek gerçeğe ulaşma çabasıydı. Bizden önce yapılmış çalışmaların genelinde, bölgedeki hareketliliğin kaynağına ulaşılmadığı gibi, olaylar adeta 1937'de bir anda ortaya çıkmış gibi mütalaa edilmiştir. Halbuki bölgedeki sıkıntıları 1517'ye kadar götürmek mümkün olmasına rağmen, asıl sorunun 1840'tan sonra çıkmaza dönüştüğünü görmek gerekirdi.²³ Zira Birinci Meşrutiyet'le birlikte otoriteyle tanışan bu topraklarda, Osmanlı yönetiminin yıllarca benimsediği idare-i maslahat zihniyeti, Dersim'de bir isyan zuhur etmediği müddetçe bölgeyi ağalara terk etmiş²⁴ ve onların idaresinden hoşnut kalmıştı. Halkın kıpırdanmalarının bastırılmasında ağaların oynadığı rol nedeniyle, bölgede üç yüz yıla yakın bir süre ciddi bir sorunla karşılaşılması. Bu kadar uzun zaman içinde, bu bölgede nasıl bu kadar kapalı bir toplum yaratıldığını hiç kimse merak etmemiştir. Otoriteyle bağını 1517'de kesen Dersim coğrafyası, feodal değerleri içinde oluşturduğu kendine has mahalli kimliğiyle hem Osmanlı'nın, hem de Cumhuriyet'in idari yapısına yabancıydı.

Osmanlı Arşivleri'ni inceleyerek, Dersim'deki olayları ve bölge aşiretlerindeki hareketlilikleri belgelerinden okuduk ve gördük ki, 1840'tan itibaren bölgede yerel başkaldırıları yoğunlaşmaya başlamış, bu olaylar 1876-1909 yılları arasında Osmanlıları ciddi manada meşgul etmiş.²⁵

Bölgedeki bu huzursuzluğun, Cumhuriyet döneminde de (1921-1925 arası), devam ettiğini Cumhuriyet Arşivi'nde yaptığımız çalışmalarda tespit ettik.²⁶

Alevi inanç yapısının kendi içinde dönüşmesinde, tarikattan mezhebe geçiş sürecinin üstlendiği rolün de bilincindeydik. Muhalif olmayı, batıl anlayışlara has bir karakter olarak kabul etmiş olan bu yeni inanç sistemi, tarikatlıktan çıkıp mezhep olunca Bektaşilikten farkını da ortaya koymuştur.

Yapılan sözlü tarih çalışmalarında herkesin kendi istediği cevabı aldığı görülmüştür. Biz, sözlü tarih çalışmalarımızda, olayları bir sohbet ta-

dında, kendi mecrası ve akışı içinde anlattırmayı tercih ettik ve bu yolla geçerli bilgilere ulaşmanın mümkün olduğunu gördük. Görüştüğümüz insanlara, “ısyan”, “1937-1938”, “Seyit Rıza” vb. travmatik olayları çağrıştıran kavram ve kelimelerle yaklaşımdan kaçındık. Muhataplarımızı rahatsız etmeden gerçeğe ulaşmaya çalıştık.

Sözlü tarih çalışmaları esnasında, Mazgirt ve Nazımiye bölgesindeki bazı aşiretlerin, Hozat, Ovacık, Çemişgezek ve bugünkü Tunceli il merkezindeki aşiretlerle ortak hareket etmediklerini ve tarafsız kaldıklarını, devlet güçleriyle aralarında silahlı bir çatışma yaşanmadığını öğrendik.²⁷ Daha sonra, belgelerde bu aşiretlerin çatışma veya başkaldırılarıyla ilgili bir kayıt tespit etmediğimiz gibi, bazı aşiretlerin devletten yana taraf olmalarına rağmen,²⁸ 1938’deki tedip hareketinde bu aşiretlerin ağalarının ve ileri gelen ailelerine mensup erkeklerin öldürülmüş olduğunu, kadın ve çocuklarının batıya sürgün edildiklerini öğrendik. Hormekan, Lolan, Karabalı, Ferhatan, Çarekli, Pilvenk, Hıran, Şadi, İzol aşiretleri bu aşiretlerdendir.²⁹

Jandarma Genel Komutanlığı *Dersim* raporunun sonundaki Lahika’da³⁰ adı geçen Dersim bölgesi aşiret reislerinin hemen hemen hepsi, 1937 harekâtının devamı ve tamamlayıcısı olan 1938 harekâtıyla ortadan kaldırılmıştır.³¹

Akademik yöntemler uygulanmadan yapılan her çalışma gerçekleri gölgede bırakmaya hizmet eder. Nitekim Dersim 1937-1938 olaylarına dair dolaşıma sürülen maksatlı yayınlarla inanılmaz boyutta bilgi kirliliği yaratılmıştır. Böylesi handikaplara rağmen, tarafsız kalmaya ve akademik metotlar uygulamaya dikkat ettiğim bu çalışmayı, konuya ilgi duyan okuyuculara layığıyla aktarabilmek için elimden geleni yaptım. Bundan sonra takdir okuyucunundur.

NOTLAR

- 1 Suat Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, Yaba, İstanbul 2004, s. 22’de Tunceli’deki Hayderan aşiretini, Van ve Ağrı bölgesindeki Hayderanlı aşireti sanma hatasına düşmüştür.
- 2 B.O.A. Y. E. E: 131-133 -137 R. 29
- 3 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa’nın Kürt Raporu*, 5. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 113-128, Abidin Özmen Rapor Kopyası.
- 4 Ali Kemali, *Erzincan*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992, s. 144.

- 5 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1972.
- 6 Celal Bayar, *Şark Raporu, Cumhuriyetin Gözüyle Kürt Meselesi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.
- 7 Jandarma Genel Komutanlığı, *Dersim Raporu*, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- 8 Jandarma Genel Komutanlığı, *Aşiretler Raporu*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003
- 9 Karerli Mehmet Efendi, *Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958)*, Yayına Hazırlayan: Ali Rıza Eren, Kalan Basım Yayın, Ankara 2007.
- 10 Ali Kemal, *Erzincan*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.
- 11 Naşit Hakkı Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
- 12 Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.
- 13 Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, 5. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- 14 Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- 15 Nuri Dersimi, *Hatıratım*, Doz Yayınları, İstanbul 1997.
- 16 Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, İkinci Baskı, Doz Yayınları, İstanbul 2004.
- 17 İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı*, Şark Pazarlama, Elazığ 1999.
- 18 Suat Akgül, halen ATESE arşivleri sorumlusu muvazzaf bir subaydır.
- 19 Akgül, a.g.e. 2004.
- 20 A.g.e., s. 22.
- 21 Necmi Günel, *Dersim İsyanı 193722* İstanbul Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü doktora tezi, İstanbul 1999.
- 22 Ekler 4, 5, 6. B.C.A. Asayiş Raporları.
- 23 Metin Heper, *Devlet ve Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 75.
- 24 Jandarma Genel Komutanlığı, *Dersim*, s. 107.
- 25 B.O.A., DH. SN. THR. 75-101. - İ. MMS. 39-1605
- 26 B.C.A., 030. 10. 128. 920. 4. - 110. 740. -112. 759. 7
- 27 STÇ. Pülümür, Kâzım Ateş mülakatı.
- 28 Dersimi, a.g.e. s. 260.
- 29 STÇ Kenan Coşkun amcalarının hükümetten yana olmalarına rağmen öldürüldüğünü, devlete silah çekmediklerini ve isyana katılmadıklarını anlattı.
- 30 Lahika'da adı geçen 91 aşiretten 29 'u Tunceli'de yerleşik olmayan Kürt, biri de Arap kökenli aşirettir. Az, Garbaşan, Şüküran, Cıbıran aşiretleri Bingöl ilinde, diğer 25 aşiret ise Malatya, Elazığ, Muş ve Urfa'da yaşayan aşiretlerdir. Araştırmacılar raporlardaki hatayı aynen aktararak inceleme gereği bile duymamışlar.
- 31 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 204.

1937-1938 ÖNCESİ DERSİM'İN COĞRAFI KONUMU, İDARİ, ETNİK, SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

DERSİM COĞRAFYASI

Dersim'in adı gibi sınırları konusunda da bir anlaşma yoktur. Bugünkü idari tasnifle baktığımızda; kuzeyde Erzincan, güneyde Elazığ, doğuda Erzurum, güneydoğuda Bingöl ile çevrili, 7. 774 km² yüzölçümlü,¹ Yukarı Fırat Havzası'nda yer alan dağlık ve sarp bir bölgenin adıdır Dersim. Tunceli ilinin ilçeleri ile Bingöl'ün Kiğı, Elazığ'ın Karakoçan ilçelerinin bir kısmını dahil ederek doğuda Yedisu bölgesine, batıda Kemah ve Kemaliye'nin bir kısmı ile kuzeyde Tercan'ın güneybatı kesimini kapsayan bir coğrafyaya sahiptir Dersim.²

Dersim bölgesi tanımlanırken, bazen yüzey şekilleri veya akarsuların çizdiği doğal sınırlar esas alınmış, bazen de Alevi Kürtlerin yaşadığı alanları kapsayan, inanca dayalı bir tasnif yapılmıştır. Dersim'in Alevi Kürtlerin yaşadığı coğrafya olarak ele alınması halinde, Alevi Kürt aşiretlerin yaşadığı bütün alanları kapsamaması gerekir ki, o zaman; Sivas ilinin Zara, Divriği ve İmralı ilçelerini içine alan Koçgiri bölgesini, Kemah ve Tercan'ın bir kısmını, doğuda Kiğı ve Yedisu'nun büyük bir kısmını da kapsama alanı içine alması şarttır.³

Esasında, Osmanlı yönetiminin sancak yaptığı Dersim'in sınırları yeterince gerçekçidir. Bu sınırlara göre Dersim; Sancak merkezi, Hozat ile ona bağlı Çemişgezek, Ovacık, Pertek, Sağman, Çarsancak, Kalan, Kuzican (Pülümür), Kızılkilise (Nazımiye), Mazgirt kazalarından oluşmaktadır.⁴ Bölgenin doğal sınırlarını kuzeyde Mercan Dağları, güneyde Fırat, doğuda Bağır Paşa Dağları güneydoğuda Peri Suyu, batıda ise Kemah ve Kemaliye belirlemiştir.

Dünyanın işlenmeden tüketilebilen en büyük içme suyu kaynağı olan Munzur, Dersim'de doğar ve Dersim sınırlarını güneye doğru ortadan ayıra-

rak Peri Suyu ile birleşip Murat'a akar; Munzur'un birleşmesi ile Murat, bu coğrafyada Fırat adını alarak güneye doğru yolculuğuna devam eder. Bölge, sarp dağlara ve 2.500-3.000 metre irtifada düzlüklerle kaplı alanlara sahiptir.⁵

"Tunceli yöresi Anadolu'nun merkezinde olmasından başka, kuzeyden güneye doğru eğilimlidir. Yani kendi içinde yaylağı ve kışlağı bulunan bir yöredir. Ayrıca Diyarbakır-Urfa-Mardin düzlüğünün kuzeye doğru yükselen bir yapı göstermesi, göçebe hayatı sürdürenler için bu yöreyi cazip hale getirmektedir."⁶

Dersim coğrafyasında Turışmek, Çarsancak, Pertek, Çemişgezek ve Ovacık düzlükleri tarıma elverişlidir. Ancak bölgenin %80'i tarıma uygun olmayan meşe türü ağaçlarla kaplı dağlık alanlardan oluşmaktadır. Ovacık bölgesinde ve Munzur'da Melan, Kalan, Kepir ve daha aşağılarda Yılandağı, Havaçor, Gökçek ile Pülümür'deki Bağır Paşa meşhur yaylalardandır.

1953 yılı verilerine göre, ortalama nüfus yoğunluğu on beş civarındadır.⁷ Bölgedeki köyler büyük değildir. Dağınık mezralar Munzur kollarının oluşturduğu vadiler boyunca yayılmıştır. Yaylaları bitki çeşitliliği bakımından zengin otlaklara sahip olduğundan hayvancılık tarıma göre daha çok öne çıkmıştır. Köylerin hemen hemen hepsi çöküntü ve vadilerde toplanmıştır.⁸

Dersim, akarsuların yonttuğu vadiler, yerleşim yerleri ve yüksek düzlükleri birbirine bağlayan geçitlerden oluşur. Bölgedeki dağlık yapı askeri harekâtları kısıtlayacak denli zorludur. Vadilerin ulaşımı da oldukça sorunludur. Sert uçurumlar ve vadilerin yapısı, yöredeki yaşamı da, askeri operasyonları da güçleştirir.

Bölgede, yükseklikleri 3.500 metreyi aşan dağlar iç içe devamlılık gösterirler. Endemik onlarca bitkiye ev sahipliği yapan bu coğrafyada zengin maden rezervleri de bulunmaktadır.

1848 yılında Hozat'a bir kışla yapılı ve bölgeye Dersim adı verilerek sancak haline getirilir. Bir mıntıka ismi olarak kullanılan Dersim ismi; bu tarihten sonra, 1936 yılına kadar değiştirilmeden kullanılır.⁹

14 Mayıs 1906 yılında, bu bölgeye Dersim adının ne sebeple verildiği Osmanlı kaynaklarında yer alırken, Osmanlı'nın neden bu adı verdiği aynı belgede şöyle açıklanır: "Dersim Sancağı'nın Dersim namıyla muayyen

bir mevki olmayıp aş'a'ir-i mevcudenin (Dersimanlı, Seyyidanlı, Şeyh Hasanlı) namıyla münkasem olduğu üç şub'e-i esasiyeden mühimi olan Dersimanlı aşiretinin Kızılkilise (Nazımiye), Mazgirt, Ovacık ve Hozat kazaları satrançvari birer murabba itibariyle bu dört kazanın etrafında bir kıt'a-i sagirden ibaret olan karargâhına nispetle bu sancak o namı almış ve o kıta-i sagiriye elyevm *Dersim içi* denilmekte bulunmuş olup..."¹⁰

Dersim adıyla ilgili birçok söylenti olmakla beraber, belgeye dayalı bir kaynakla savını anlatana pek rastlanmaz. Genellikle, varsayım ve faraziyelerle konu bir yerlere bağlanmaya çalışılır. Mevzu bazen Ermeni kaynaklarına, bazen de antik çağlara kadar götürülerek Dersim ismi kullanılır ve bu bölgeye tarihin sayfalarından sahipler aranır. Kürtçe veya Farsça "gümüş kapı"¹¹ anlamına gelen Dersim'in, adını sahip olduğu gümüş madeninden aldığı şeklindeki rivayetler bundan kaynaklanır. Farsça ve dolayısıyla Kürtçe'de gümüş "sim," "der"¹² ise kapı anlamına gelir. Diğerleriyle kıyaslandığında, akla en yakın yorum da budur.

Zazaca "dere," Türkçe "dere" ile eşanlamda kullanıldığı gibi, daha geniş bir alanı tarif etmesi nedeniyle "vadi"nin karşılığı olarak da kullanılmaktadır. Dersim ismi, "Derelaçınan" yani Laçınan Deresi, Laçınan Vadisi gibi; Sim Deresi, Sim Vadisi olarak da kullanılmıştır. "Sim," Zazaca gümüş demek olduğundan "Gümüş Vadisi" anlamında kullanıldığı açıktır. Dersim'in adı üzerine yapılan tartışmalarda, "Gümüş Dere" veya "Gümüş Vadi," öne çıkan ve bölge lisanına en uygun olan seçeneklerdir.¹³

Osmanlı döneminde, 16. yüzyıldan itibaren Keban ve Devecik madenlerinde gümüş çıkarılması, özellikle bu vadinin Keban-Ağın-Kemaliye-Munzur'un kaynağı aksinde devam etmesi, halkın bu bölgeye "Gümüş Dere" veya "Gümüş Deresi" adının vermesinin ne kadar makul olduğunu gösterir. Osmanlı döneminde Keban gümüş madeninde Dersimliler keleşçi¹⁴ olarak çalışıyorlardı. Bu madenin işletilmesi için ihtiyaç duyulan odun kömürü, Çarsacak, Sağman ve Mazgirt bölgesinde üretilirdi. Gümüş madeninin en önemli tedarikçilerini ise Dersimliler oluşturmaktaydı.¹⁵ Dersim isminin, Osmanlı kaynaklarında 17. yüzyılda kullanıldığını görülmekte. Bundan önceki dönemlerde bölgenin bu isimle adlandırıldığına dair herhangi bir kaynağa rastlanmaz. Bu tarih, Dersim'in bugünkü sakinleri olan

Zaza Kürtlerinin bölgeye geldiği döneme isabet eder ki, bu da bölgeye Dersim adının onlar tarafından verildiğini gösterir.

Bölge, bitki çeşitliliğine, inanılmaz bir doğal güzelliğe ve sert coğrafi koşullara sahiptir. Elazığ-Tunceli-Erzincan bağlantısı, Pertek-Hozat-Karaoğlan yolu Cumhuriyet döneminde yapılmıştır.¹⁶ Osmanlı döneminde, binek hayvanları haricinde, ancak dar ve ince yaya yolları ile bölgeye girebilmek mümkün olabiliyordu.

1937 yılındaki operasyonun uçaklarla yapılmasına sebep olan bu sert tabiat şartları, Osmanlı döneminde bölgeye harekât yapılmasına engel olmuştur. Osmanlı yönetimi, bölgenin içine doğrudan ulaşamazdı; bu nedenle dağların etrafından dolaşarak harekâtlar icra etmek zorunda kalırlardı. 1212 [1798] tarihli bir belgede, “Etrafı ancak yirmi günde dolaşılabilir dağlık Dersim’de otuz yedi eşkıyanın başının kesildiği” şeklindeki ifade, bu tarihte Dersim’e yapılmış askeri bir harekâtın başarısına kanıt olarak gösterilmektedir.¹⁷

Özelikle Kutu Deresi, Tujik ve Şikeftan, Hayderan Memnu bölgesinde bulunan yüzlerce mağara, doğal sığınma alanları oluşturur. Duvar formundaki kayalıklar da inanılmaz müstahkem ve doğal kaleler niteliği taşırlar. Hatta, isyanların güçlkle bastırılmasına neden olarak bu mağaralar gösterilmiştir.¹⁸

İDARİ YAPILANMA

İlk defa 1848 yılında resmi kaynaklarda Dersim olarak adlandırılan, bugünkü Tunceli ilinin merkez kabul edildiği bu bölge, yıllarca parçalar halinde, kısmen de başka bölgelerle (Erzincan, Diyarbakır, Erzurum, Malatya, Kiğı, Harput)¹⁹ birleştirilerek yönetildiğinden, bölge hakkında ortaçağdan öncesine dayanan özel bilgilere ulaşmak mümkün değil.

Bölge ile alakalı sağlıklı bilgilere ancak beylikler dönemi ve sonrası Anadolu Türk-İslam tarihi kaynaklarında rastlanabilir. Dersim’in İslam öncesi dönemlerde Sümerler, Asurlar, Medianiler, Persler, Lidyalılar, Urartular ve Bizanslıların hâkimiyetinde kaldığı, tarihin seyri dahilinde bölgenin sık sık el değiştirdiği görülüyor.²⁰ 1087’den sonra, Çağrı Bey idaresindeki Selçuklular zamanından beri, bölge kesintisiz biçimde Türk-İslam hâkimiyetine girmiş bulunuyor.²¹

Bölgenin orta kesimlerinin²² dağlık olması hasebiyle, Müslüman-Türk akınlarından kaçan Rum ve Ermeni gruplar, 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar bölge nüfusunun çoğunluğunu oluşturdular. Bölgeye giren Türk ve Kürt aşiretleri, burayı genellikle yaz aylarında otlak olarak kullanmaktaydı. Pertek, Mazgirt, Çarsancak ve Çemişgezek bölgeleri Selçuklulardan itibaren Müslüman ahalinin iskânına açıldı.²³ Buna rağmen, 16.yüzyıla kadar bölgenin iç kesimlerinde yerleşik Müslüman bir nüfusa rastlanmaz. Yaz aylarında ise Türk ve Kürt aşiretleri buraları yaylak olarak kullanmıştır.

Beylikler döneminde Kızılkilise'ye (Nazımiye) Selçuklular; Pertek, Hozat, Çemişgezek ve Ovacık bölgesine ise Mengücekler hâkimdiler. Bölge küçük parçalar halinde el değiştirse de, 1243 yılına kadar beyliklerin parçalı hâkimiyeti devam etti.²⁴ Köseadağ Savaşı (1243) sonrası, Moğollar bölgeye hâkim olurlarken, 1259 yılında Hulagu'nun oğlu Yeşmut da Erzincan Valiliği'ne atandı. 1328 tarihi, bölgede İlhanlı hâkimiyetinin pekiştiği yıl oldu ve Erzincan Valiliği'ne Alâeddin Ertena getirildi.²⁵

1388 yılında Doğu Anadolu'nun tamamı Timur'un hâkimiyetine girdi. Timur'un egemenlik döneminde, Karakoyunlular bölgede varlıklarını devam ettirdiler. Timur'un orduları çekilince, bölge bu kez Akkoyunluların hâkimiyetine geçti.²⁶ Şah İsmail'in Akkoyunlu tahtını ele geçirmesiyle birlikte, 1514 yılına kadar Safeviler bölgenin tamamına sahip oldular. Şah İsmail, hâkimiyeti süresince, bölgede Şii anlayışını geçerli kılma yolunda çalışmalar yaptırdı. Bu vesileyle, bölge Türkmen dervişleri ve Türkmen babaları tarafından Erdebil'de²⁷ filizlenen Alevilik inanç sisteminin etkisine girmiş oldu.²⁸ Çaldıran Savaşı'nın(1514) ardından, bölge Osmanlıların hâkimiyetine geçti. Yavuz Sultan Selim'in katliam boyutlarına ulaşan Alevi kırımıyla da Dersim halkı sindirildi.

1515 yılında Dersim'in idaresi Çemişgezek Beyi Pir Hüseyin Bey'e verildi. 16. yüzyılda Bozulus Türkmen Federasyonu ve içindeki Kürt aşiretler Mercan, Bağır, Munzur, Kalan yaylalarını yaylak olarak kullandılar. Dersim, 16. yüzyıldan sonra başlayan Osmanlı idaresinde ilk olarak Erzurum Beylerbeyliği idaresinde sancak olarak yönetilmeye başlandı.²⁹ Bazı bölgeleri Çemişgezek, bazı kısımları Sağman veya Pertek Beyleri'ne bağlı kaldı.

Osmanlı'nın dört bir yanda problemlerle uğraştığı 18. yüzyıl ve sonrasında, bu bölge adeta kaderine terk edildi.

Tanzimat ile beraber bölgenin genel olarak idari yapısı yeniden şekillendirildi. 1846 yılında Harput, Diyarbakır eyaletinden ayrılarak müstakil hale gelince Dersim Harput'a bağlandı; fakat bu dönemde henüz tanımlanmış idari bir yapı içinde değildi. Hozat ise karye (köy) statüsündeydi.³⁰ Yine bu dönemde yapılan bir düzenleme ile 1848'te Hozat Karyesi'nde bir kışla tesis edilerek kaza haline getirilen Dersim, Harput eyaletine mutasarrıflık olarak bağlandı. Sancak olarak belgelerde yer almaya başlayan Dersim'e, 24 Nisan 1849 tarihinde İbrahim Bey'in "...Harput Eyaleti Meclis-i Kebir'inden bi't-tanzim Harput Valisi devletlü Paşa hazretleri tarafından ba-tahrirat irsal kılınan mazbata " ile kaymakam atandığı görülmekte.³¹ Böylece Dersim adı ilk kez idari ve coğrafi tanımlamaya sahip bir yapının ve bölgenin adı olarak belgelerde kullanıldı. Daha sonra, kısa bir süre Harput'tan alınıp Diyarbakır'a bağlanmasına rağmen, coğrafi şartlar ve uzaklık münasebetiyle bu durum çok uzun sürmedi ve Dersim (Hozat), Kuzican (Pülümür), Mazgirt, Koçgiri, Gürcanis, Kemah ve Kuruçay kazaları birleştirilerek sancak halinde Harput eyaletine dahil edildi.³²

1867'deki kaynaklarda, Çarsancak, Ovacık, Mazgirt ve Kuzican kazaları Erzurum Vilayeti'ne, dolayısıyla Erzincan Sancağı'na bağlı gösterilir. 1880 yılında, idari merkezi Hozat olmak üzere, Dersim vilayeti teşkil edilmiştir. İlk valisi ise Fikri Paşa'dır. İdari taksimatı şu şekildedir:

1. Dersim(Hozat) Vilayet
2. Mazgirt Sancak
3. Kızılkilise (Nazımiye) Kazası
4. Pah Kazası
5. Çarsancak Kazası
6. Çemişgezek Kazası
7. Ovacık Kazası

Bu yapı 1888 yılına kadar on yıl devam etti. "Vilayet Umumi ve hususi varidatı teşkilatın masrafını bile korumadığından" lağv edilerek muta-

sarrıflık olarak Harput Vilayeti'ne bağlandı.³³ 1888 tarihinde, Hozat merkez olmak üzere, Dersim'in kazaları şunlardı:

1. Çarsancak
2. Mazgirt
3. Kızılkilise (Nazımiye)
4. Kuzican (Pülümür)
5. Ovacık
6. Hozat
7. Pertek
8. Çemişgezek
9. Pah

Dersim bu tarihten Osmanlı'nın yıkılışına kadar mutasarrıflık olarak kaldı ve Ma'müretü'l-aziz Vilayeti'ne bağlı olarak idare edildi.³⁴ 1876 sonrası gönderilen mutasarrıfların kötü yönetimi aşiretler arasındaki ihtilafları körükledi ve Dersim aşiretlerin hâkimiyet alanı haline geldi. 1892'de Mutasarrıf Ali Şefık Paşa görevden alındıktan sonra gelen vali ve mutasarrıfların kötü yönetimi nedeniyle devletle ilişkileri zayıflatılan Dersim, Cumhuriyet'e kadar aşiret ağalarının idaresinde kaldı. Bu dönemde Dersim'in doğusu, Çarekanlı Şah Hüseyin ve ailesinden gelen Ali, Gülabi ve Mansur tarafından idare edilirken, Batı Dersim'e ise Şeyh Süleyman³⁵ hâkimdi.³⁶

Dersim 1920 Meclisi'ne altı vekil verdi. Vekillerden biri, Binbaşı Hasan Hayri Bey, İstanbul Meclis-i Mebusan'ından Ankara'ya gelirken, diğer beş mebus Dersim aşiretlerinin ittifakı ile seçildi.³⁷ Bu vesileyle, aşiret ağaları Ankara iktidarını desteklemek suretiyle, ilk defa bir konuda ittifak yapmış oldular.

1936 yılında "Tunceli Vilayeti Hakkında Kanun" çıkarılarak, Kalan bölgesinde, Mamike denilen mahalde (bugünkü il merkezi), Munzur ile Harçık Çayı'nın birleştiği noktada vilayet merkezi oluşturularak adına Tunceli vilayeti denildi. Pertek, Hozat, Ovacık, Çemişgezek, Nazımiye, Mazgirt ve Pülümür ilçelerinden oluşan bu idari yapı günümüze kadar da aynen korundu.

Etnik Yapı

Bölgenin etnik yapısı üzerinde yapılan tüm araştırmalarda, düşülen en büyük hata, geçmişe hep bugünün gerçekleriyle bakılması ve bunun üzerinden tarihi olayların izah edilmeye çalışılmasıdır. Halbuki, Anadolu topraklarına 9. yüzyıldan sonra, özellikle de 1070'ten sonrasında, kitleler halinde³⁸ gelen Türkmen ve Kürt unsurların tamamı göçer aşiret ve boylardan oluşmaktadır. Göçebe aşiretlerde kalıcı iskân söz konusu değildi. Ayrıca yaylak ve kışlakların yeri batıya yönelik akınlarla sürekli değişmekteydi. Bugün İran'da bulunan Şekaki aşiretinin, Hakkâri-Van taraflarından o bölgeye gitmiş olmasının da gösterdiği gibi,³⁹ Anadolu içlerinden İran ovalarına kadar bu göçer unsurlar sürekli yer değiştirmişlerdir. Canbegli aşireti, önceleri Raka'yı (Urfa) takiben Harput bölgesinde ikamet ederken, daha sonra Sivas, Ankara ve Konya bölgesine göçmüş, halen de ağırlıklı olarak Konya Cihanbeyli'de yaşamaktadır.⁴⁰

Bu dönemlerde Türkmen unsurların sahip olduğu yaylalarda aynı halka mensup başka aşiretler görüldüğü gibi, değişik etnisiteye mensup aşiret ve boylara da rastlanmaktaydı. Anadolu'nun İslamlaşması sürecinde,⁴¹ 11.yüzyıldan 18.yüzyıla kadar, takriben 750 yıl, bölge değişik grup ve cemaatlere ev sahipliği yaptı. Dolayısıyla, bölgeye ilk gelen sakinlerin günümüze değin aynı yerlerde yaşamaları imkânsız.

Bu durumun yegâne istisnasını bölgenin en eski sakinleri olan Ermeniler ve Bizans döneminin mütebakiyesi Rum köylüleri oluşturur.⁴² Bu gruplar, Osmanlı'nın son dönemine kadar varlıklarını sürdürebildiler;⁴³ çünkü, Türkmen ve Kürtlerden yüzlerce yıl önce bu bölgenin iskâna uygun yerlerine köylerini, kasabalarını kurmuşlar veya eski yerleşim yerlerinde ikamet etmişlerdi. Türkler ve Kürtler bölgeyi yaylak olarak kullandıklarından,⁴⁴ onlara ait sabit yerleşim alanlarının tarihi çok eskilere uzanmaz.

Nitekim, bugünkü Dersim aşiretlerinin hemen hemen hepsi, 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyıldan sonra, Ermeni ve Rum köylerinde ikamet etmek suretiyle bölgeye yerleşmişlerdir.⁴⁵ Bölgenin yaklaşık % 70'ini oluşturan Zaza Alevi aşiretlerin çoğunu teşkil eden; Dersiman, Seyidanlı ve

Şeyh Hasanlı Federasyonları, 16. yüzyılda Malatya'ya bağlı Gerger kazasından Dersim'e gelmişlerdi.⁴⁶ Diğer Zaza aşiretler olan Soran, Yusufan, Çarekanlar'ın ise, bugünkü Elazığ ilinin Palu ilçesi, Gökdere bölgesinden geldikleri Osmanlı arşiv belgeleriyle sabit. Bu topluluklara başka kökler aramak, bilimsel gerçekleri dışlayan siyasi bir çabaya denk düşer.

Bölgenin dağlık olması, ziraata elverişli olmaması, kış şartlarının sekiz ay boyunca devam etmesi, Dersim'i cazip bir yerleşim yeri olmaktan alıkoyar. Tarım yapılmaya uygun yerlerdeki mevcut Ermeni ve Rum köylerine, Müslüman komşular, beylikler döneminde yerleşmeye başlamıştı. Müslüman halkın iskân ve işgal süreci yüzyıllar sürdü. Bu bölgeden önce Rumlar, sonra da Ermeniler sürgün edildi. Söz konusu işgal ve sürgün eylemleri bazen Müslüman halka karşı da uygulandı. 1705 yılında, Canbegi ve günümüzde de bölgede yerleşik olan Şeyh Hasanlı⁴⁷ aşiretine bağlı Kürtlerin, Çarsacak ve Çemişgezek bölgesindeki halkı sürüp mallarına el koymaları, bu konuda önemli bir örnektir. Bu saldırıların mağdurlarının bir kısmını Müslüman Kürt ve Türkmenler oluşturuyordu.⁴⁸

Bugün bölgede –az sayıda da olsa– sosyal yerleşim alanlarında gayrimüslimlerin son hatırası mahiyetinde kilise ve manastır yıkıntılarına rastlanır.⁴⁹ Türk mezartaşları, bir-iki mezar alanının dışında, fazla yaygın değildir.

Dersim'deki yer isimlerinin çoğu gayrimüslimlere aittir; bu isimler, Kürtler ve Türkmenlerin bütün gayretlerine rağmen halen değiştirilememiştir. Bugün bile Dersim'de Ermeni yer isimlerinin çokluğu dikkat çeker: Ağzunik, Vartinik, Venk vs.⁵⁰

Cihadi geçim kapısı olarak kabul etmiş, talancılık zihniyeti üzerine inşa edilmiş ekonomik modelin bekçileri ve sahipleri olan Türk ve Kürt unsurların, bu bölgeye yerleşip ganimetlerden uzak düşmeleri, sosyolojik olarak izah edilmeyeceği gibi göz ardı da edilemez. Serhat boyları ve uçların talan ve ganimetlerini bırakarak Dersim gibi, o günler için verimsiz olan bir bölgeye yerleşmek, bu gruplar için hiç cazip değildi. Zira, onların ekonomik kaynaklarının temelini ganimetler oluşturmaktaydı.

Sonuç olarak, bölge, binlerce yıldır ne Kürt, ne Türk, ne de başka bir kavmin, etnisite veya inanç grubunun tek başına hâkimiyet kuramadığı bir alandır. Doğası gereği, son iki yüzyıla kadar göçmen unsurların yaylak

olarak kullandıkları, bazen de katliamlardan⁵¹ veya başka sebeplerden kaçıp saklananlara sığınma alanı olmuş bir coğrafyaydı. Onun için, bugün Dersim’de etnik ve dini açıdan homojen veya yekpare bir yapıya rastlanmaz. Aslında, bu yapının izleri geçmişte de yoktur.

Bölgede, Türk-İslam fetihlerinden önce Ermeniler ve Rumlar (yöre halkı lisanıyla *Kırıkların*) yerleşti. Ayrıca, tarih boyunca Asuri ve Anadolu’nun diğer kadim etnik unsurlarını da içinde barındırmıştı.⁵² Bölgede, bugün bile *Aşuri* olarak isimlendirilen Kürtleşmiş Asurileri bulmak mümkün. Bu aileler *ezbet*⁵³ statüsünde yaşamalarına ve asimile olmalarına rağmen, ayrı bir grup olarak varlıklarını halen sürdürmektedirler.⁵⁴

Rumların gerek mübadeleler, gerekse Osmanlı yönetiminin Anadolu’da izlediği politikalar neticesinde günümüze intikal etmiş bakiyeleri mevcut değil. Halbuki, 1892-1893’te Dersim sancağında 57.962 müslüman, 12.822 gayrimüslim insan yaşamaktaydı.⁵⁵ Gayrimüslim nüfus içinde Protestanlar ve Rumlar ayrıştırılarak sayım yapılmıştı.⁵⁶ Ermenilerin göçü, 1915 öncesinde Amerikan misyonierleri vasıtasıyla başlamış, ağırlıklı olarak 1915 yılındaki tehcir olayı ve 1917 yılında Rusların çekilmesi sırasında son noktasına ulaşmıştır. 1915 sonrası, din değiştirerek, bölge halkıyla evlilik yoluyla akrabalıklar kurarak da⁵⁷ olsa kimliklerini koruyarak bugüne gelmiş az sayıda Ermeni aile vardır. Keza, evlatlık alınmış tehcir çocukları da varlıklarını günümüze kadar korudular. Bölgedeki köy yoğunluğuyla kıyaslandığında, varlıklarını koruyan Ermeni yurttaşların sayısı fazla değildir. Yalnızca bir köyde belli bir yoğunluk vardır, orada da nüfus elli haneyi geçmez. Bu aileler, Sünni Tuncelilerden çok Alevi Tuncelilere yakın olmuşlardır. Özellikle Tunceli’de, Alevi Kürtlerle bir arada yaşayan Ermeniler, sanıldığı gibi kendilerini saklamazlar; Ermeni olduklarını çekinmeden söylerler. Bu konuda 1938 katliamını yaşamış Alevilerden daha rahat ve cesurdurlar.

Bölge halkı, bu küçük gruplar dışında, Kürtlerin Zaza (Dümili)⁵⁸ ve Kürmanc, yöre halkının tabiriyle “Kırdasi ve Kırmancı”⁵⁹ konuşan gruplarından ve Türklerden oluşmaktadır. İslam akımları ve Anadolu’nun fethiyle birlikte bölge Kürt ve Türk nüfusla tanışmıştı. 16. yüzyıldan sonra bölge İslamlaşınca, Müslüman nüfus lehine nüfus dengesi değişti,⁶⁰ 18. yüzyıl ve sonrasında ise Kürtler bölgenin en kalabalık popülasyonunu oluşturdular.

Kürtlerin Kırmancı konuşanları; Zazaların (Dımılı veya Dümılı)⁶¹ hepsi Alevi olmakla beraber, Kırdasi (Kürmanci) konuşan aşiretlerin hepsi Alevi değildir.⁶² Kürmanc denilen Kırdasi konuşan Kürtler ise, hem Alevi hem de Sünni aşiretlere mensupturlar. Şavak ve Bermaz aşiretleri Sünni Kürttür. Şavaklıların Celedor, Coravan, Kürmeş, Zeve köyleri ise Alevi'dir.⁶³ Çoğunlukla Pertek ve Tunceli merkez köylerde yaşayan Pilvenkler de Alevi Kürmancıdır. Pertek ve Çemişgezek'te yaşayan Türkmen ahalide herhangi bir aşiret mensubiyeti söz konusu değildir. Hepsi ayrımsız olarak *Türk*, yani Türk olarak adlandırılır. Türk ahalinin hepsi Sünni, Hanefi mezhebine mensuptur. Türkler, Tunceli'nin iki ilçesinde; Çemişgezek'te ve Pertek'te nüfusun yüzde otuzunu oluştururlar.⁶⁴

Mazgirt'e bağlı Peri nahiyesinde de üç Sünni köyü vardır. Bu köydekiler Kürt (Kürmanc) olup, Hanefi mezhebine mensupturlar. Hozat'taki İn köyü, Sünni Türk köyüdür. İncığa köyünde ise, Sünni Türk nüfus Alevi Kürtlerle birlikte yaşamaktadır. Bunların dışında, bölgede Alevi inancına sahip olmayan nüfusa pek rastlanmaz.⁶⁵

İnanç Grupları

Dersim coğrafyası hiçbir zaman homojen, tek bir ırka, dine veya mezhebe mensup insanların yerleşim alanı olmadı. Dolayısıyla, Dersim bölgesini coğrafi, kültürel, etnik ve inanç bağlamında beş ayrı bölgeye ayırarak incelemek faydalı olacaktır.⁶⁶ Dil, etnik ve kültürel dokuyu coğrafyayla paralel olarak değerlendirmek ve bunun üzerinden bölgesel bir tasnife gitmek şarttır. Söz konusu bölgelere de “kültür mecraları” veya “kültür grupları” demek daha uygun olur.

Ovacık ve Hozat ilçeleri ve köylerinin tamamı, Pertek ilçesinin kuzeybatısı ve Çemişgezek ilçesinin kuzey bölgelerini kapsayan, ağırlıklı olarak Şeyh Hasanlı ve Seyidanlılara⁶⁷ mensup aşiretlerin yaşadığı bölgeler, birinci kültür grubunu oluşturur. Bu bölge, çoğunlukla Zazaca (Kırmançı) konuşan akraba aşiretlerin nüfuz alanıdır. Ferhatanlar, Abasanlar, Rutanlar, Kırganlar, Karaballılar, Koçanlar, Şemkanlar, Pezgevrancılar, Reskanlar, Hayderanlar gibi Dersiman; Şeyh Hasan ve Seyidan aşiretlerinin alt grubu olan aşiret⁶⁸ ve kabileleriyle Bahtiyar aşireti, Derviş Cemal ve Sarı Saltık

ocaklarına mensup aileler, bu bölgede yaşamaktadır. Bölgenin alt kısmında Kürmeş, Celedor, Coravan denilen Şavak bölgesindeki Alevi Kurmanç (Zaza olmayan Kürt) aşiretleri, kendilerini Karaballılara mensup sayarlar. Sünni olan Şavaklar ise Fırat boyunca, Çemişgezek'ten Pertek'e kadar uzanan bölgede yaşamlarını sürdürmektedirler ve kuzeydeki Karaballılara komşudurlar.

İkinci kültür grubu; Tunceli merkez kabul edilerek, Mazgirt'in Tunceli'ye yakın köyleri, Pülümür-Nazımiye kazalarına ait köyler, Dersim sağ-manında ve Pilvenk bölgesi dışındaki köylerden ibarettir. Bu bölgede Zazaca konuşan Alevi aşiretler yaşar. Bunlardan Soran, Yusufan ve Çarekli aşiretleri,⁶⁹ Elazığ'ın Palu ilçesi Gökdere nahiyesinden gelip bu bölgeye yerleşmişlerdir.⁷⁰ Bugünkü il merkezinin kuzeyinden Erzincan sınırına kadar olan, memnu bölge olarak da adlandırılan bölgede ise Hayderanlıların köyleri ve mezraları bulunmaktaydı. Şimdi oralar yasak bölge ilan edilmiş ve köyleri boşaltılmıştır. Bu kültür grubuna ait bölgede yaşayan diğer aşiretler ise, Dersimanlı(Kalan) grubuna mensup Kureyşanlar, Areller, Alanlar, Şeyh Memedanlar, Karsanlar, Lolan ve Hormekanlar⁷¹ gibi Zaza Alevi aşiretlerdir.

Üçüncü kültür grubu ise, Mazgirt ilçesi merkezli, Mohundu, Peri bölgesi Çarsancak ve Pertek'e bağlı bazı köyler ile Nazımiye'de beş köyden oluşan İzolu, Şadili, Milli, Hıranlı, Pilvenkli aşiretlerinin bir araya geldiği Baba Mansur Ocağı'nın da dahil olduğu, kültür ve inanç eksenli, Kürmanç (Kırdasi) konuşan Alevi Kürt aşiretler grubudur.⁷²

Dördüncü kültür grubu; Pertek ile Harput arasındaki bölgeyle Sağ-man, Çemişgezek'in güneyindeki köyler ve Pertek'in Fırat'a kadar inen kısmındaki köylerden oluşur. Coğrafi olarak bu bölgeye uzak olmasına rağmen, etnik ve inanç yapısı gereği Hozat sınırlarında kalan İncığa köyü de bu gruba dahil edilebilir. Bu kültür grubu, Sünni Türkmendir.⁷³

Çemişgezek-Pertek ilçeleri arasındaki Şavak bölgesi ile Pertek ilçesi ve Karaçor mıntıkası sınırındaki Peri Suyu deltasına yakın alanda yaşayan Şavaklı, Bermazlı aşiretleri gibi Kürmanç (Kürt) Sünni aşiretlerden oluşan grup ise beşinci kültür grubunu oluşturur.⁷⁴

Bu kültür gruplarından bazılarının oluşmasında Alevi inanç sisteminde mevcut olan "ocaklar" oldukça önemli yer tutar. Onlar Alevi inancı-

nı bugüne taşıyan sözlü inanç geleneğinin de taşıyıcılarıdır. Dersim’de beş ocak aile bulunur. Bunlar: Ağuçanlar, Derviş Cemallar, Sarı Saltıklar, Baba Mansurlar ve Kureyşanlardır.⁷⁵

Ocakların aşiretler üzerindeki manevi hâkimiyeti ise şu şekildedir: Kuzey Dersim’de Pülümür, kısmen Nazımiye, Hayderan ve Kalan bölgesinde Kureyşanlı;⁷⁶ Nazımiye’nin bir kısmı, Mazgirt, Pertek’in doğusundaki bazı köylerde Baba Mansur; Hozat-Ovacık-Çemişgezek bölgesinde ise Derviş Cemal ve Sarı Saltık ocaklarının manevi egemenliği söz konusudur.⁷⁷

Derviş Cemal babalarının daha önceki yıllarda bölgede manevi hâkimiyet kurmuş oldukları biliniyor. Bölgenin ilk Kürt sakinlerinden olan Şeyh Hasanlı aşiretinin dedeleri, pirleri Derviş Cemallilerdir.⁷⁸

Mazgirt bölgesindeki Şadili, İzolu, Millî, Hıranlı aşiretleri ise genelde Baba Mansur ocağına bağlıdır. Bu bölgede az da olsa Derviş Cemallileri de görülebilir. Ağuçanlar, Dersim bölgesinin dışında daha etkili olmuşlardır. Malatya bölgesinde etkili oldukları alanlar mevcuttur. Zaten ağırlıklı olarak Dersim bölgesi dışında yaşamlarını sürdürmektedirler. Ağuçanların en önemli ailesi olan Doğan Dede ailesi, Malatya’nın Kırlangıç köyüne yerleşmiştir. Sarı Saltıklar, bölgeye ileriki yıllarda ulaşmış olduğundan, bu ocağa bağlı talipler, kısmen Hozat, Çemişgezek ve Ovacık köylerinde görülür. Kureyşanlar ise seyitlik ve dedelikteki yerlerini, köklerini İmam Cafer Sadık’a, dolayısıyla Hz. Hüseyin’e kadar götürürler. Halbuki, bu aşiret Dersiman Konfederasyonu’nun en önemli şubelerini teşkil eden Zaza kökenli bir aşirettir. Kureyşanlar, bölgede en yaygın ve etkin ocak olma özelliğine de sahiptirler.⁷⁹

Pirlik ve dedeliğin manevi havasını ve etkisini iyi bilen Abasan aşireti bu konuda kendini yenilemiştir. Seyit Rıza’nın dedesi ve yedinci atası olarak bilinen Seyit Kara Süleyman, tarikatta “rehberlik” (Alevî tarikatında önder, yol gösterici, pir anlamındadır) katına yükselerek “seyitlik” unvanını almıştır. Rivayete göre, toplum içindeki liderlik, dini konulardaki liyakat ve bilgeliği, halkın duyduğu sevgi ve elindeki feodal güç, Seyit Kara Süleyman’ın Kureyşanlar tarafından rehberlik-seyitlik unvanı ile taltif edilmesini sağlamış. Dolayısıyla, bu unvanı Kureyşanlardan sonra kullanan ilk Zaza-Kürt ailesi Abasanlardır; tabii ki “dikme,” diğer deyişle “Atanmış Rehber”⁸⁰ olarak. Nitekim Kırmil’de yatan Kara Süleyman Sultan’a⁸¹ sahip çıkan

Seyit Rıza'nın döneminde, Abasanlar diğer ocaklardan daha büyük itibara sahip olmuşlardır.⁸²

Aşiretler

Bölgede bugün irili ufaklı elli beş- altmış civarında aşiret veya cemaat tespit etmek mümkündür. Bu aşiretlerin alt grupları ise *ezbet* denilen yüzlerce aileye bölünmüş, ama buna rağmen feodal bağlarını koruyan, birbirine bağlı, bütünlük arz eden yapılardır. Gerçek manada, bölgede Şeyh Hasan, Seyidan, Dersiman olmak üzere üç büyük aşiret federasyonu⁸³ ve on dört adet de federasyon dışı aşiret yaşamaktadır.

Birinci federasyon, Şeyh Hasanlı aşiretidir. Bu aşiretin tamamı Alevi olup Zazaca (Kırmancı) konuşurlar.⁸⁴ Kendi içlerinde Seyidanlı ve Şeyh Hasanlı olarak iki kola ayrılırlar.⁸⁵ Şeyh Hasan grubuna mensup federasyon; Ferhatan, Abasan, Karabalan, Rutan, Kırgan, Laçınan ve bunlara bağlı alt grupları oluşturur. İskân alanları Hozat, Ovacık, Geyiksuyu, Çemişgezek ve Pertek'tir. Erzincan'da yaşayan Abasanlar bu federasyondan ayrılmışlardır ve Aşağı Abasanlar olarak tanınmaktadırlar.⁸⁶

Federasyonun ikinci grubu ise Seyidanlardır.⁸⁷ Meşhur Koçanların bağlı olduğu federasyondur. Bu federasyonun diğer üyeleri Reskan, Şemkan, Pezgevrana, Maksudan, Aslan ve Balanlardır. Geucanlar da bu gruba dahildir. Çemişgezek ve Ovacık temel yerleşim alanlarıdır, ancak Tunceli dışında Arapkir, Kemah ve Erzincan'da yaşayan aşiret mensupları da vardır.

Seyidanlar'ın, Kalanların ve Şeyh Hasenlilerin aynı kökten geldikleri kabul edilir. Dil ve kültürlerindeki ortak unsurların yoğunluğu bu kanaati doğurmuştur. Seyidanlar tamamen Zazaca (Kırmancı) konuşurlar. Seyidan Federasyonu'nda harici (dışarıdan gelerek kan bağı olmadan dahil olmuş) aşiret ve *ezbet*'e rastlanmaz. Muhafazakâr ve kapalı bir toplum yapısına sahiptirler.⁸⁸

Üçüncü büyük federasyon, Kalan grubudur. Bunlara Dersimanlı da denilmektedir. Kalan olarak bilinen grup, Mamiki bölgesinin kuzeyi, Ovacık'ın doğusu ve Tunceli merkez ilçenin kuzey bölgelerinde, Pülümür ve Nazımiye ilçelerinin bir kısım köylerinde yaşarlar. Bu federasyonun mensupları olarak Hayderanlar,⁸⁹ Demenan, Aril, Karsan, Alan, Kureyşan, Şeyh

Memedan aşiretleri, en iyi bilinen gruplardır. Hormekanlar ve Lolanlar da Dersimanlı sayılırlar.⁹⁰

Dördüncü büyük federasyon ise, bir federasyondan çok, aynı bölgeden geldikleri için kendilerini akraba kabul ederek yakınlaşmış olan Soran, Yusufan, Cıban ve Çarekanlar'dır. Elazığ'ın Palu ilçesi, Gökdere bölgesinden gelmişlerdir. Önceleri, bugün yaşadıkları yerleri yaylak olarak kullanmışlar, daha sonra kalıcı olarak yerleşmişler. Bu aşiretler Zaza olup Alevi inancına sahiptirler. Soranların Mazgirt'te yaşayan akrabaları Cıbanlar ise Sünni'dir. Bunların dışında Pertek, Turişmek, Dersim Sağmanı bölgelerinde yaşayan ve Zazaca konuşan alt grupları vardır. Bu aşiretlerin konuştuğu Zazaca, Batı Dersim bölgesinde yaşayan Şeyh Hasanlı grubunun dilinden ziyade Palu Zazacasına daha yakındır.⁹¹ Çarekanlı Şah Hüseyin tanınmış ve bilinen liderleridir.

Zazaca (Kırmancı) konuşan Şeyh Hasenan, Seyidan, Kalan (Dersiman) aşiretleri Hozat, Ovacık, Pertek, Pülümür, Çemişgezek ve Tunceli merkez ilçenin köylerinde, kısmen de Nazmiye'nin köylerinde yaşarlar. Şeyh Hasan ve Seyidanlar'a akraba olmalarına rağmen Dersimanlı grubuna mensup Hayderan, Demenan, Alan, Şeyh Memedan, Kureyşan, Aril, Karsan, Lolan ve Hormekan⁹² aşiretleri, konuştukları şive ve sosyal yapıları itibariyle daha çok Yusufanlar ve Çarekanlar'a yakındırlar. Dersim'de, ağırlıklı olarak Zaza Alevi aşiretler yaşamaktadır.

Sayılan federasyonlar ve alt aşiretleri dışındakiler (Bahtiyarlar hariç)⁹³ Zazaca konuşmazlar, genellikle Kürmancı (Kırdasi) konuşurlar. Mazgirt ilçesinin Peri Vadisi ile Çarsancak bölgesinin tümünde, kısmen de Pertek ve Çemişgezek ilçelerine ait birkaç köyde yerleşiktirler.⁹⁴

Bu aşiretlerin bu bölgeye sonradan geldikleri tahmin ediliyor. Tunceli dışındaki nüfusları Tunceli'de yaşayanlardan daha fazla olup, çoğunlukla Sünni inancına sahiptirler. Tunceli'de yaşayanları ise Alevi'dir. Bu aşiretlerin yakın akrabaları Tercan, Refahiye, Zara, Divriği, Kiğı, Yedisu Sancak, Urfa, Diyarbakır⁹⁵ ve Malatya'da yaşamaktadırlar. Tunceli dışında yaşayan akrabaları genellikle Sünni olsa da, Şadi ve İzollar'm Erzincan ve Sivas'taki akrabaları Alevi, fakat Malatya, Bingöl, Urfa ve Diyarbakır'daki akrabaları ise Sünni'dir.

Dersim'in en büyük Sünni Kürt (Kürmanc) aşireti Şavak aşiretidir. Celedor Kürmeş,⁹⁶ Zeve, Tavuk köylerindeki Şavaklılar ise Alevi ailelerden oluşur. Bu aileler, yani Alevi Şavaklılar, aralarında akrabalık ilintisi olmasına rağmen kendilerini Karabalı aşiretine mensup sayarlar. Buna rağmen Şavaklı olarak bilinir ve kabul edilirler.

Şavaklılar halen göçerliği bırakmamış, hayvancılığı ve yaylacılığı bugün de sürdüren bir aşirettir.⁹⁷ Yaz aylarında Mercan Dağları, Erzincan, Pülümür ve Erzurum yaylalarını kiralayarak sürülerini bu bölgelere götürür, kışın ise Pertek ve Çemişgezek köylerindeki kışlıklarına dönerler.⁹⁸ Tunceli'de yaşayan Sünniler, gerek Türk gerekse de Kürt olanlar, kendilerini Dersimli olmaktan ziyade Elazığlı olarak tanıtmayı tercih ederler.

Bir başka Sünni Kürt aşiret ise Bermazlılardır.⁹⁹ Aşiret tamamen Sünni'dir, Kürmanci şivesini konuşurlar; Pertek, Kovancılar ve Karaçor arasındaki bölgede yaşarlar. Aşiret mensuplarının kendi aralarındaki feodal bağları ve aşiret mensubiyetini korudukları pek söylenemez. Elazığ'ın Maden ilçesi, Bermaz bölgesinden geldikleri için bu isimle adlandırılmışlardır. Çok büyük bir nüfusa sahip değillerdir. Müstakil köyleri vardır ve birkaç köyde de dağınık olarak yaşamaktadırlar. Tunceli, 1917 öncesinde Ermenilerin de yaşadığı bir bölgeydi.¹⁰⁰ Tehcir öncesinde Aleviliği kabul etmiş bazı Ermeni aileler olmakla beraber, 1917'de ve sonrasında din değiştiren Ermeniler de olmuştur. Bölgede hoşgörünün hâkim olması nedeniyle günümüzde bile kendilerini saklamayan Ermeniler, Tunceli'de yalnız bir köyde çoğunluğu oluştururlar. Birkaç köyde ise bir iki aile olarak varlıklarını sürdürüyorlar. Ermeniler bugünkü Tunceli nüfusunun ancak % 2'si kadardır.

Aşiret yapısı içinde bir mensubiyeti olmayanların tümü ya Türkmen kökenli Sünniler ya da İslam'ı kabul etmiş Ermenilerdir. Kürt nüfus, ister Zaza, ister Kürmanç Alevi veya Sünni olsun mutlaka bir aşirete mensuptur. Dersim coğrafyasında aşiretsiz Kürt yoktur.¹⁰¹

1937 Öncesi Sosyal ve Ekonomik Yapı

Dersim coğrafyasında tarımdan pek bahsedilmez. Bölge, tamamen Munzur Dağları ve Mercan'ın kollarından oluştuğundan,¹⁰² doğası gereği ziraata dayalı bir tarıma imkân vermemektedir.

Hayvancılık alanında ise, genellikle keçi yetiştirilmesinin nedeni, dağların meşe ormanları ile kaplı olmasıdır. Keçi, meşe yaprağıyla beslendiğinden¹⁰³ ve sarp yerlerdeki otlara koyuna göre daha rahat ulaştığından dolayı tercih edilmektedir. Bu durumun istisnası Şavak aşiretinde yaşanmaktadır. Koyunculuk, yarı göçebe yaşayan Şavak aşireti tarafından halen sürdürülmektedir. Büyükbaş hayvancılık namına sığır yetiştiriciliği ise birkaç inek ve ya varlıklı ailelerin sahip olduğu bir çift öküzle sınırlı kalmıştır. Binek ve yük hayvanı olarak katır beslenir. Geçmişte ağalar ve beylerin at yetiştirdiği bölgede, hayvancılık, sadece şahsi ihtiyaçlar için küçük ölçekte yapılmaktadır.¹⁰⁴

Halk, eskiden genelde köyler, mezralar ve *kom*larda¹⁰⁵ yaşamaktaydı. Mesken olarak kullanılan evler, Doğu Anadolu'nun doğa şartlarına uygun iptidai toprak damlardan oluşmaktaydı. Uzun kış mevsimini sıcak geçirmek için evler genelde toprağa gömülerek inşa edilirdi.¹⁰⁶ Hayvan barınağıyla iç içe inşa edilen meskenlerde, kışın soğuktan korunmak amaçlanırdı. Dersimliler'in evleri, umumiyetle bir girişi, bir oda ve bir de *Banê kei*¹⁰⁷ denen üç üniteden meydana gelen küçük pencere ve alçak damlı evlerdi. Ev halkı, günlük yaşamını, evlerin *Banê kei* denilen kısımlarında geçirirdi. Odalar genellikle misafirlerin ve erkeklerin kullanımına açıktı.¹⁰⁸

Tahıl olarak, o dönemde buğday, mısır ve darı ekilirdi.¹⁰⁹ Eski Ermeni köylerinde görülen bağcılık, Tuncelililere miras kalmış önemli bir iş alanıydı. Ekonominin en önemli çarkını "Aşiret Kolları"nın,¹¹⁰ özellikle sonbaharlarda, çevre köy ve aşiret mallarını talan ederek zahire ve hayvan temini için yaptıkları baskınlar döndürürdü.¹¹¹

Sarp coğrafyada artan nüfus, ancak ovalı komşularından faydalandığı ölçüde hayatta kalabiliyordu. Açlık ve sefaletin kol gezdiği 1890-1937 yılları arasında; ağalar ve dedeler çocuklarını mürebbiyelere emanet ediyor, kendilerine Halep ve Şam'dan altın sırmalı at koşumları getiriyorlardı.

Bölge halkı mutlak surette bir aşirete mensup olmak zorundaydı. Aşiret ağaları, güçlerinin manevi desteğini pirlere ve dedelerden alıyorlardı.¹¹² Arazi, alacak, borç, miras, kan davaları, aile geçimsizliği, kardeşler arasındaki kavgaya varıncaya kadar, her sorun ağanın müdahale alanı sayılıyordu. Aşiret ağasının kararı kesin ve tartışılmazdı.¹¹³ Ağa, adalet dağıtırken seyitten istifade eder; seyit, karar verirken ağanın gücünü kullanırdı.

Sıradan aşiret mensuplarının kendi başına davranabileceği alanlar sınırlıydı. Ağa ile kan bağı olan aileler daha şanslı sayılırdı. Aşiret koalisyonuna bağlı kabile ve *ezbet*lerin kendi mahalli liderleri, ağaları vardı. Önemli meselelerde aşiret ağaları bu alt ağalarla toplanır, sohbet ederlerdi. Fakat bu sohbetler sembolik bir onurlandırmanın ötesine gitmezdi.

Halk genellikle hayvancılıkla uğraşır. Ancak geçimini hayvancılıkla sağlayamadığı için her zaman ağaların himayesine muhtaçtı. Pirlar, ağustosla kasım ayları arası talipleri gezerek mahsule ortak olur ve “çıralık” toplamaya başlardı. Zaten fakir olan halk, elinde kalan mahsulün bir kısmını “çıralık” veya “Derviş hakkı” gibi isimlerle pire vermek zorundaydı.¹⁴ Aşiret ağaları, –Ermeni köyleri başta olmak üzere– çevre kazalara, Sünni-Alevi diye ayırmadan, diğer aşiret ve köylere hayvanlara ve ziynet eşyalarına el koyma amaçlı baskınlar düzenlerlerdi.¹⁵ Bu talan anlayışının yaygınlaşması, bölgedeki aşiretler arasında düşmanlık ve kavgaları da körüklemişti.¹⁶

Bölgede baskın ve saldırısız gün yaşanmazdı. Yağmacılık özellikle hayvan besleyen Dersimanlı ve Şeyh Hasanlı aşiretleri arasında çok yaygındı. Şeyh Hasanlılar, Seyidan ve Kalanlar bu bölgenin uzak tarihinde kendilerine yer bulan aşiretler değiller. Bu aşiretler Adıyaman Gerger’den bölgeye yaylalar için geliyorlardı. Uzun bir süre Ermeni köylerinde kışlamak zorunda kaldıktan sonra, adım adım bölgeye yerleştiler.¹⁷ Ermeni köylerindeki bağcılık ve meyvecilik bu aşiretlere cazip gelmişti. Nitekim, Ermeni köylerine yerleştikçe bağ ve bahçe ile de uğraşmaya başladılar. Bunlar genelde ağaların tasarruflarında olan mülkler olduğu için halk marabalık, yarıcılık yaparak tarımdan ekmek çıkarmaya çalışırdı. Çalışan, emek harcayanın halk olmasına rağmen, aslan payı ağaya, dedeye düşerdi.

Ekonomi, sosyal statüyü belirlemede belirleyici bir etkendi. Bu toplarlarda varlık sahibi olmak için ağa ve seyit ailelerine mensup olmak gerekiyordu. Hal böyle olunca, sosyal statü itibarıyla dominant olanlar, yani ağalar, aşiret reisleri, dedeler ve seyitler, fırsatları değerlendirerek ekonomik olarak üstünlük sağladılar.¹⁸ Ağa, çetin kış aylarında ambarlarındaki zahirenin durumuna göre, ihtiyacı olanlara, hizmet sırasına ve akrabalık derecesine göre iase yardımı yapardı. Bu yardımlar, halkın ağaya itaatini daha da pekiştirdi.

Halk, keçi kılı veya kuzu yününden yaptıkları basit dokumalarla (şal şapikler)¹¹⁹ giyim ihtiyacını karşılardı. Bölge halkı kendi kendine yetmeye çalışsa da açlık bir türlü yakalarını bırakmazdı.

Ağalar ve seyitler, dış dünyanın tehlikelerini ve *Yezidin* çocuklarının zulmünü kullanarak yıllarca bu toplumu kapalı tutmayı ve idare etmeyi başarmışlardı. Kapalı toplumun inançları da ağanın ve dedenin talep ve ihtiyaçlarına göre şekillenince, bu durum Dersim'de kendine has bir Alevilik anlayışının ortaya çıkmasına neden oldu. Aslında Aleviliğin temel kaidelelerine aykırı olan kurallar, dinin gereği diye ortaya konulmuş ve bölge halkına bunlar empoze edilmek istenmişti.¹²⁰

Sünnilerin yaptığı her şey yanlış ve günah olarak gösterildi. Halkın cahil kalması için çocukların okutulmamasına yönelik propaganda yapıldı. Cahil bırakılmış halk Dersim derebeyleri için en ideal toplumu oluşturuyordu.¹²¹ Halkın dış dünya ile ilişkisini kesmek için Alevi-Sünni ayrışması körüklendi. Ehlibeyt'e Kerbela'da yapılan katliam ve zulümden tüm Sünni mezhepleri sorumlu tutan, tümünü düşman gösteren propagandalar yapıldı, manevi değerler kullanılarak Dersimlilerin dış dünyayla bağı kesildi.

NOTLAR

- 1 *Türk Ansiklopedisi* Tunceli maddesi C. 31, MEB Yayınları, Ankara 1982 . s. 494.
- 2 *Tunceli İli Yılığ*, 1978 s. 22.
- 3 Yapılan STÇ çalışmalarında halk arasında bu anlamda genel bir kabul olup, mülakat yaptığımız Yusuf Karaağaç ve Kenan Coşkun da bu yönde fikir beyan ettiler.
- 4 Yılmazçelik, a.g.e. s. 37.
- 5 Sırrı Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1953 s. 112.
- 6 Abdulkadir Yuvalı, *Tunceli ve Yöresi Tarihi Üzerine Doğu Anadolu'nun Sosyal Kültürel İktisadi Meselerleri Sempozyumu*, Tunceli Valiliği, Tunceli 1985, s. 357.
- 7 Erinç, a.g.e. s. 113.
- 8 A.g.e., s. 114.
- 9 Yılmazçelik, a.g.e. s. 34.
- 10 A.g.e., s. 14.
- 11 Erinç, a.g.e., s. 116.
- 12 Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 11
- 13 STÇ. Kenan Coşkun ile yapılan mülakatta kendisinin bu kelimenin yanlış anlatıldığını, aslının kendi ifade ettiği gibi Zazaca bir kelime olduğunu, Dersim'in Sim Deresi-Sim Vadisi anlamına gel-

diğini büyüklerinden duyduğunu, halen Hozat ve Ovacık Zazacasında “dere” kelimesinin Türkçe “dere” ile aynı anlama geldiğini örneklerle anlattı.

- 14 Kelekçi: Şişirilmiş tulumlarla oluşturulan salları Fırat üzerinde çalıştıran işletmeciler.
15 B.O.A. –C. DH. 62–3088. H. 1167 ZA 29; B.O.A. HAT. 677–33027 H. 1240L 19.
16 Ramazan Topdemir, *Atatürk’ün Doğu-Güneydoğu Politikası ve Gap*, Truva Yayınları, İstanbul, 2009, s. 36.
17 B.O.A. HAT. 82–3403. H. 1213S. 25
18 Necmi Günel, *Dersim İsyanı (1937)*, İstanbul Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 4.
19 Ö. Kemal Ağar, *Tunceli-Dersim Coğrafyası*, İstanbul 1940, s. 26.
20 Yılmazçelik, a.g.e. s. 13.
21 A.g.e., s. 16.
22 Mamike: Kızıldağ, Tujik, Munzur Vadisi, Kutuderesi ve Şikeftan denilen Kutu Deresi ile Tujik Dağı’nın arasında kalan bölge.
23 İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983, s. 21.
24 Bahaedin Ögel ve Hakkı Dursun Yıldız, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 10.
25 M. Şerif Fırat, *Doğu İleri Varto Tarihi*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1983, s. 89.
26 B. Ögel. H. D. Yıldız, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No. 56, Ankara, 1985, s. 14.
27 Erdebil: İran’ın kuzeyinde Safevilerin merkezi ve Anadolu Aleviliğinin çıkış noktası olan şehir.
28 Akgül, a.g.e. s. 17.
29 Yılmazçelik, a.g.e. s. 24.
30 A.g.e., s. 34.
31 Yılmazçelik, a.g.e. s. 34.
32 A.g.e., s. 36.
33 A.g.e., s. 40.
34 Yılmazçelik, a.g.e. s. 41.
35 Şeyh Süleyman, Seyit Rıza’nın büyükbabası Seyit Süleyman’dır. s.140.
36 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 109.
37 TBMM Zabıtları, 1. Devre 1. İctima Cilt. 1 3. Basım: TBMM Matbaası. Ankara 1959, s.321.
38 *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, s. 9.
39 B.O.A. A:MHK, MHM:1280RA. 24
40 B.O.A. HAT. 446–22287/D. H1240C. 07
41 *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, s. 8.
42 B. O. SA. Y. PRK. Um 34-25. H. 1313B. 02.
43 Yılmazçelik, a.g.e. s. 14.
44 B.O.A.-MAD. 8458. s. 249.
45 B.O.A. -Y. PRK. ASK. 108–47. H1313CA. 25

- 46 Yusuf Halaçoğlu, *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK. Ankara 2009, s. 135.
- 47 Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, Tercüman, İstanbul 1979, 154.
- 48 Halaçoğlu, a.g.e. s. 50.
- 49 Ek 30. Kilise Fotoğrafi.
- 50 *Tunceli İl Yıllığı*, 1967.
- 51 Uluğ, a.g.e. s. 32.
- 52 B.O.A. DH. MKM. 36-47. H1310L. 26.
- 53 Ezbet: Aşiret yapısı içinde, kan bağına dayalı haneden büyük aşireti oluşturan alt kümeler. Bölgedeki aşiretlerin her biri onlarca ezbetten oluşmaktadır. Bu feodal tasnif Tunceli'ye mahsus bir özellik olarak bilinir.
- 54 Halen Tunceli'de yaşayan Aşuranlar'ın bu gruba mensup olup asimile oldukları tahmin edilir.
- 55 Yılmazçelik, a.g.e. s. 141.
- 56 Yılmazçelik, a.g.e. s. 140; H. 1310 tarihli *Ma'mûretü'l-Aziz Salnamesi*'nde, s. 246-264.
- 57 B.C.A. 272. 00. 11-18, 89, 23-30. Temmuz, 1924
- 58 Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, İkinci Basım, İstanbul 2009.
- 59 Tunceli'de Zazaca konuşanlara Kırmancı, Kürtçenin Kürmancı şivesiyle konuşanlara da Kırdasi denilmektedir.
- 60 *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, s. 9.
- 61 *İslam Ansiklopedisi*. "Kürtler" Maddesi. C. 6. MEB. İstanbul. 1977. s. 1103
- 62 STÇ. Cemşid Yıldız mülakatı.
- 63 STÇ. Kenan Coşkun mülakatı
- 64 STÇ. Veli Suroğlu mülakatı
- 65 STÇ. Yusuf Karaağaç mülakatı.
- 66 STÇ. Veli Suroğlu mülakatı.
- 67 Yılmazçelik, a.g.e. s. 118.
- 68 A.g.e., s. 120.
- 69 B:O.A.MKT. MHM. 249-96 H1279C. 21
- 70 STÇ. Veli Suroğlu mülakatı.
- 71 Yılmazçelik, a.g.e., s. 122-123.
- 72 STÇ. Veli Suroğlu, Yusuf Karaağaç mülakatı.
- 73 STÇ. Veli Suroğlu, Yusuf Karaağaç mülakatı.
- 74 STÇ. Veli Suroğlu, Yusuf Karaağaç mülakatı.
- 75 Uluğ, a.g.e., s. 32.
- 76 Kemali, a.g.e. s. 162.
- 77 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 94.
- 78 A.g.e., s. 92.
- 79 A.g.e., s. 95.
- 80 *Türk Ansiklopedisi*, "Kızılbaş" Maddesi, C. 6, MEB. Yayınları, İstanbul 1977. s. 792.

- 81 Kara Süleyman Sultan, Kırmil Dağı'nda bulunan bir ziyaret yeridir. Burada yatan kişi Seyit Rıza'nın yedinci atası olarak bilinir. Halk tarafından ziyaret edilip kurbanlar kesilen yatırlardan biridir.
- 82 Uluğ, a.g.e. s. 34.
- 83 Aşiret Federasyonu: Birkaç küçük aşireti bünyesinde barındıran, kan bağı ile akraba olunsun veya olunmasın bir birlik oluşturmuş feodal gruplardır. Tunceli bölgesindeki Seyidanlar, Şeyh Hasanlar gibi.
- 84 Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Yayınları, İstanbul 1992, s. 202.
- 85 Kemali, a.g.e. s. 163.
- 86 Yılmazçelik, a.g.e. s. 118.
- 87 Kemali, a.g.e. s. 164.
- 88 Yılmazçelik, a.g.e. s. 120.
- 89 Abdulhaluk Çay, *Anadolu'da Türk Damgası*, TKAE, Ankara 1983, s. 150.
- 90 STÇ. Kazım Ateş mülakadı, Resim Ek 35.
- 91 STÇ. Veli Suroğlu mülakadı, Resim Ek 35.
- 92 Kemali, a.g.e. s. 16.
- 93 Bu aşiret hem Zazaca hem de Kürmanci konuşmaktadır. Dil olarak bir gruba mensubiyetlerini kabul etmek noktasında yeteri kadar bilgi sahibi olunmamakla beraber, Kürmanc olup Zaza coğrafyasında yaşarken kendi dillerini unutmadıkları gibi, komşularının dillerini de öğrendikleri için iki tarafa da mensup kabul edilebilir.
- 94 Kemali, a.g.e. s. 164.
- 95 A.g.e., s. 165.
- 96 Kürmeşlerin Sivas'ta Koçgiri bölgesinde yaşayan Kümreşlerle ilintileri ve akrabalıkları ayrıca tetkike muhtaç ve önemli bir konudur.
- 97 STÇ. Kenan Coşkun mülakadı
- 98 Ek 37. Şavaklar: Yayladan dönen sürüler.
- 99 STÇ Ramazan Bozduman mülakadı.
- 100 Yılmazçelik, a.g.e. s. 140. - H. 1310 Tarihli *Ma'mûretü'l-Aziz Salnamesi*, s. 246-264.
- 101 STÇ. Mahmut Akyürekli'nin tespiti
- 102 Erinç, a.g.e. s. 112.
- 103 A.g.e., s. 116.
- 104 A.g.e., s. 122.
- 105 Kom: Tunceli'de mezralara veya köylere bağlı genellikle bir ailenin yaşadığı en küçük yerleşim birimi. Komlarda kardeş veya amca çocukları oturmaktadır. Komlar büyüdüğünde mezra olarak adlandırılır ve genellikle de orayı kuran aile reisinin adını alır.
- 106 Erinç, a.g.e. s. 117.
- 107 Banê kei: Zazaca bir tabir olup, ev halkının yemek, yatmak, oturmak için kullandığı geniş birim.
- 108 Dersim bölgesinde günümüzde inşa edilen konutlar oldukça modern ve çağdaş yaşama uygun yapılarıdır. Avrupa'ya fazlasıyla göç vermiş Tunceli; gurbetçileri sayesinde Anadolu'da modern hayatla en erken tanışmış bölge olma özelliğine de sahiptir.
- 109 Erinç, a.g.e. s. 112.
- 110 Aşiret kolları, bir aşiretin silahlı gücünü oluştururdu. Erkeklerden oluşan aşiret kolları, Cumhuri-

yet'in ilk yıllarına kadar devam eden ekonomi, sosyal ve asayiş teşekkülü idi. Bu kollar talan ve soygun yaparak ailelerine ve aşiretlerine iâşe temin ederlerdi. Yine bu kollar, aşiretin güvenliğini üstlenirdi. Kolların başında ise genellikle aşiret ağasının kardeşi veya oğlu olurdu. Bir aşiret kolu en az yirmi- otuz silahlı kişiden oluşmaktaydı. Bazen sayıları beş bini bulan ittifaklara da rastlanırdı. 19. yüzyılda Hozat bölgesinde Şeyh Süleyman reisliğindeki Şeyh Hasan ve Seyidan İttifakı ve Kuzican bölgesinde Çarekli Şah Hüseyin kolları buna örnektir.

111 Kemali, a.g.e. s. 177.

112 Uluğ, a.g.e. s. 36.

113 A.g.e., s. 116.

114 Uluğ, a.g.e. s. 99.

115 B.C.A. 030. 10. 112. 158-20

116 B.C.A. 03010. 112. 756-26. 11. 06. 1925

117 Halaçoğlu, a.g.e. s. 50.

118 Uluğ, a.g.e. s. 99.

119 Şal Şapık: Kuzu yünü veya keçi kılından el tezgâhlarında dokunarak yapılan yelek ve pantolon denilebilecek bir althıktan oluşan, Kürtler tarafından kullanılan bir tür giysi.

120 Uluğ, a.g.e. s. 95.

121 STÇ. Bankacı Yusuf Erdemir ve diğerleri.

1937-1938 OLAYLARININ TARİHSEL ARKA PLANI

OSMANLI DÖNEMİ

Her tarihsel olay gibi Dersim olaylarının da birden çok sebebi vardır ve bunların kökleri çok eskiye dayanır. Dersim, 1514 yılına kadar Osmanlı mülkünün dışında kaldı. Akkoyunlu, Safevi devletleri arasında el değiştiren bölge, Çaldıran Savaşı öncesinde Safevilerin hâkimiyetindeydi. 1514 Çaldıran Savaşı, Yavuz Sultan Selim'in önderliğindeki Osmanlıların zaferi ile sonuçlanınca, Erzincan ve Kiğı Osmanlı mülküne katıldı.¹

Yavuz Sultan Selim; Bayburt, Erzincan ve Kiğı'ya Bıyıklı Mehmet Ağa'yı Beylerbeyi olarak tayin etti. 1515 yılında Kemah Kalesi'ni Sultan'm emriyle muhasara eden Bıyıklı Mehmet Paşa, mayıs ayında padişahın bizzat katılımıyla Kemah Kalesi'ni teslim aldı. Dersim bu tarihten itibaren tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu.² Dolayısıyla, Dersim bölgesinin bugünkü etnik ve inanç yapısı, 1515 sonrası dönemde oluşmaya başladı.

Osmanlı-Safevi hâkimiyet mücadelesinde bölge halkı ezildi. Dersim'de on binlerce Kızılbaş katledildi.³ Keza o dönemde Aleviler, öldürülme korkusuyla Osmanlı güçlerine karşı sürekli teyakkuz halinde kaldılar. Osmanlılar, Sünni Kürtleri İdris Bitlisi marifetiyle biat ettirip sağlama aldıktan sonra,⁴ Alevi Kürtler problemini sindirme ve görmezden gelme taktikleriyle çözdüler. 1515'ten sonra Osmanlıların egemenliğine giren Dersim'de, uzun yıllar korku egemen oldu. Kanuni Sultan Süleyman ile beraber Osmanlılar, Alevi Kürtlerin başkaldırıp problem yaratmamaları için ağa ve dedelere hoşgörülü davrandılar, onlar vasıtasıyla bölgedeki muhalefeti bertaraf ettiler. Halkın ağalar ve beyler tarafından ezilip sömürülmesine göz yumuldu. Ağaların ezerek yönettikleri bu toplum, son derecede mağdur oldu ve sindirildi. Böylelikle sorunlar ertelendi. Bu durum, o yıllarda Batı ile meşgul olan Osmanlı devletinin de işine geliyordu. Halkın derebeyleri tarafından ezilmesi Osmanlılar için çok da önem arz etmiyordu.

1515'ten sonra Dersim'e korku ve tedirginlik hâkim oldu. Bölge, içe kapanma sürecine girdi. Halk ibadetini gizli gizli yapmaya başladı. Cemler geceleri yapılır oldu. Cem yapılan evin bilinmemesi için, evler mum ışığıyla aydınlatılıyordu. Cem esnasında habercinin görevde olması, bu dönemde ibadetin içine girdi. Nöbetçiler sonradan ritüelin bir parçası haline geldi. Cem ayinlerinde gizlilik seviyesi artmıştı.⁵

Bu baskı dönemi süresince Osmanlı sultanları, ağaların yaptıklarına göz yumdu, bu suretle bölgede feodal hâkimiyet sağlandı. Dersim, 1515-1840 yılları arasında maslahatçılık anlayışıyla yönetildi.⁶ 1515'te tohumları atılan korkunun etkisinden çıkılması yaklaşık 250 yıl sürdü. Nitekim, Dersim bölgesinde aşiretlerinden kaynaklanan ilk isyan, başka bir deyişle ilk defa devletle karşı karşıya gelme olayı 1704 yılında yaşandı.

1937 Dersim İsyanı'na katılan aşiretlerin kayıtlara geçen ilk vukuatı olarak kabul edilen bu olay, Şeyh Hasanlı, Canbegli ve Dersümanlı aşiretlerinin Çemişgezek, Pertek ve Sağman kazalarına tabi köylerde yağma yapmaları, halkı sürüp zorla köylerini işgal etmelerinin İstanbul'a şikâyet edilmesi üzerine başladı. Çemişgezek Kadısı Mevlana Muhammed tarafından İstanbul'a yapılan bu şikâyet sonrasında, 1705 yılında Erzurum, Sivas Valileri ile Palu, Çemişgezek, Kiğı, Kuzican Beyleri'ne buyruk gönderildi. Buyrukta Cihanbeylü aşiretinin Rakka'ya iskânı, Dersümlü ve Şeyh Hasanlı cemaatlerinin ise eski mahallerine, yani Malatya Sancağı Gerger kazasına, yerleştirilmeleri emrediliyordu.⁷

Bugüne kadar tasnifi yapılmış Osmanlı arşiv belgelerinde, Dersim'deki asayiş ile ilgili ikinci belgede ise, Çemişgezek kazasından Şeyh Hasanlı, Dersimli, Karabalı ve Ferhatlı Kürt aşiretlerinin Keban madenine kömür taşıyan kelekçiler ve yolcuları taciz ettiğinden, Çemişgezek ve Çarşacak halkına zulüm ettiklerinden bahsedilir. Bu konuyla ilgili başta Diyarbakır Valisi İbrahim Paşa'ya, Palu Hâkimi'ne, Çarşacak ve Çemişgezek Beylerbeyi'ne hüküm gönderilmiştir (17 Eylül 1754).⁸ Bu hükümden anlaşıldığına göre; bugün Ovacık-Hozat mıntıkasında yaşayan aşiretler, o dönemde Çemişgezek'te ikamet etmekteydiler. Bu aşiretler, Osmanlı döneminde Dersim'de vuku bulan tüm başkaldırlılara iştirak ettiler. Nitekim, Şeyh Hasanlı aşiretinin alt grupları (Ferhatanlı, Karabalı, Abasan vs.) 1785

yılında, bu kez daha kuzeydeki Tercan bölgesine musallat olurlar.⁹ Hemen her tarafa saldıran bu aşiretlerin yarattığı kargaşa, bölge halkını huzursuz etmekteydi. Çemişgezek'te toplanan bu aşiretler, rakiplerinin zayıf olmasından dolayı o kadar şırmamışlardı ki, devletle pazarlığı bile talep etmişlerdi. Ancak, buna fırsat bulamadan etrafları sarılmış (1796), isyan bastırılmış ve asilerden altmışının kellesi kesilerek İstanbul'a gönderilmişti.¹⁰

Osmanlı devleti daha sert ve kalıcı tedbirler almak için 1798 yılında Erzurum Valisi Vezir Ahmet Paşa'yı özel görevle bu işe tayin etti.¹¹ Buna rağmen, 1835 yılına kadar aşiretler kontrol altına alınamadı. Dersim'deki aşiretler, özellikle Şeyh Hasanlılar, talan ve soyguna devam ediyorlardı. Devecik Kürtleri olarak da tanımlanan bu aşiretlerin tedip edilmesi amacıyla ikinci bir harekât başlatıldı. Mercan Dağları'na ve Köprü Boğazı bölgesinde sıkıştırılan Dersimanlı ve Şeyh Hasanlı aşiretleri 1835 yılında tedip edildi.¹² Bu dönemde, onların eski suç ortakları Canbegli aşireti –Elazığ'ın Keban, Baskil ve Yolçatı bölgesine yerleşen birkaç aile hariç– önce Sivas'a sonra Konya bölgesine geçmiş, oraya yerleşmeye başlamıştı. Elazığ'da kalan aileler Parçikanlar olarak bilinirler; Gırdıkan, Molasorık, Pulutlu, Meydancık, Eskiköy, Çaykara, Hacıhüseyinler gibi Baskil ve Hankendi bucağına bağlı köylerde halen yaşamaktadırlar.¹³

1796-1840 yılları arasındaki olaylar, talan, yağma, soygun niteliğinde olup asayiş vakaları olarak tanımlandılar. Bu vakalar, organize bir başkaldırı veya isyan karakteri taşııyordu. 1840'ta başlayan rejim değişikliği ve 1876'da Birinci Meşrutiyet'in ilanı, derebeyi rejimine alışan Dersim'i diğer bölgelerden daha fazla etkiledi.

1851 yılında, Koçgiri başta olmak üzere, Dersimli Kürtler vergiyi bahane ederek isyan ettiler. Bu isyana birden fazla aşiret katıldı ve bu olay Osmanlı kaynaklarında da açıkça isyan olarak tanımlandı.¹⁴ Osmanlılar bu konuyu çok ciddiye almış olmalı ki, yapılan askeri harekâtın sonucunu "Dersim ve Devecik Kürt eşkıyasına karşı kazanılmış zafer" olarak nitelendirdiler ve isyan 1851 yılında bastırıldı.¹⁵ Bölgede sükûnet hâkim oldu. Bu durum 1863 yılına kadar devam etti.

1863-1864 yıllarında vergi hususunda direnişler olsa da, 1851 yılında yapılan harekâtın aşiretlerde yarattığı korkudan güç alan Osmanlı devleti, biraz sert davranarak da olsa vergi toplamaya muvaffak oldu.¹⁶

1864'ten 1875 yılına kadar, muhtelif olaylar devam etti. Bu olayların hemen hemen hepsi asayişsizlik olarak tanımlanarak Osmanlı kaynaklarında yer aldı. Bu yıllarda aşiretler ve devlet karşı karşıya gelmedi. Ama "Deruni Dersim" veya "Cebeli Dersim" olarak tarif edilen iç Dersim'e de Osmanlı nüfuz edemedi, dolayısıyla da oralardan vergi ve asker toplayamadı.¹⁷

1875 yılına kadar süren askeri harekâtlara rağmen Dersim kontrol edilemeyince, bu kez Ahmed Muhtar Paşa devreye girdi ve yeni bir stratejiyi uygulamaya koydu. Ahmed Muhtar Paşa, bölge aşiretlerini birbirine kırdırmak için aşiretler arasına nifak soktu, düşmanlık yarattı. Paşa, bu taktiğinde kısmen muvaffak olmasına rağmen, tam anlamıyla istenen sonucu alamadı.¹⁸

Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlılarda başlayan modern devlet anlayışı ve çağdaşlaşma özlemi, süregelen idare-i maslahat yaklaşımının da değişmesini beraberinde getirdi. Birinci Meşrutiyet'le birlikte inşa edilen yeni devlet sistemi, bölgede rahatsızlık yarattı; ağalar, beyler ve dedelerle temsil edilen feodal unsurlar bundan rahatsız oldular. Zira, yeni rejim onların hâkimiyet alanına el uzatmakla kalmamış, onları da zapturapt altına almaya başlamıştı. Vergi, askerlik, adalet, köprü, yol biçimindeki müdahaleler devletin bölgeye hâkim olması anlamına geliyordu. Bu gelişmelerden habersiz, günlük yaşamın sorunları ile meşgul, sindirilmiş halkın, ülkesindeki ve dünyadaki gelişmelerden ağaların ve dedelerin istediği kadarını öğrenme hakkı vardı. Dolayısıyla, bu durum, ağalara ve dedelere ram olmuş, onlara askerlik, hizmetkârlık ve beslemelik yapan kölelerden oluşan bir zümre oluşturmuştu.¹⁹ Onların hukuk ve kuralları ile yaşamını düzenleyen bu toplum, onların isteği üzerine isyana da, ölüme de gitmeyi sorgulama hakkına sahip değildi.

Meşrutiyet'le başlayan süreçte, bölgede irili ufaklı onlarca başkaldırı eylemi yaşanmaya başladı. Asayiş meseleleri büyüdü, aşiret ağaları arasında kurulan ittifak ve yardımlaşma anlayışı yerini isyanlara bıraktı. Bu isyanların hepsinin temelinde ağa ve seyidin, yani derebeyinin itibarını yitirme endişesi yatıyordu. Bazen aşiret reisleri kaybettikleri konumu kazanmak için gelen mutasarrıflarla ilişki sağlama yoluna giderek de çözüm arıyorlardı. Mutasarrıfların aczi, bölgede yeni koalisyonlara vesile oldu ve çatışmaları körükledi.

Ali Şefik Paşa, mutasarrıflığı döneminde, Hozat aşiretlerinin bir kısmını yanına alarak Koç Uşağı (Koçan) ve Şam Uşağı (Şemkan) aşiretlerine inanılmaz bir baskı yaptı ve çoğunu katletti.²⁰ Ali Şefik Paşa, Şam ve Koç Uşağı aşiretlerinin ıslahında başarısız olunca, yerine ehil birinin getirilmesi düşünülmüş ve görevden alındı (1892).

Mutasarrıfların aşiretler arasında taraf olmaları, hatta zaman zaman bazı aşiretlere zulm etmeleri Dersim aşiretlerinin Osmanlı devletine karşı tutumunda belirleyici rol oynadı. Önce Ali Şefik Paşa, sonra mutasarrıf Ziya,²¹ sonra Çarsancaklı İshak'ın²² tarafgir tutumları, diğer aşiretlere baskı yapılmasına sebep oldu. Aşiretleri birbirine düşman ederek bölgeyi idare etme anlayışı, Dersim'in daha sonra kan gölüne dönüşmesinin altyapısını hazırladı.²³

Seyidanlar merkezden uzak olmaları sebebiyle hep asi aşiret konumunda kaldılar. Onların mutasarrıflara dostluk kurmak adına verecekleri bir şeyleri olmadığı gibi, Dersim (Hozat) merkezine yakın diğer aşiretlere göre daha dağlı ve yabandılar. Mutasarrıfların ittifakları genellikle Karabalı, Ferhatanlı aşiretleri ile yapılırdı. Mutasarrıflar, aşiretleri Ermeniler aleyhine de kışkırtarak menfaat devşiriyor ve Ermenilerden ciddi paralar alarak sözde onların güvenliklerini sağlıyorlardı.²⁴ Bazı memurlar daha ileri giderek, *mevcut sükûnete rağmen Dersim'i isyanda gösterip menfaat temini cihetine gidiyorlardı.*²⁵ Temelde cerd ve talan (akm ve yağma) üzerine kurulu ekonomik sistemde, çıkar çelişkileri kardeş kavgalarına sebep oldu. Osmanlı devletine karşı gelişen isyanlarda ulusal bilinç, devlet kurma hedefi gibi etnik veya mezhepsel talepler olmadı. Osmanlı döneminde yaşanan başkaldırıların tamamı, talan ve yağma yoluyla ekonomik çıkar sağlama amaçlıydı.

Meşrutiyet'ten sonra bölge, Kanuni devrinde olduğu gibi maslahatla idare edilmeye devam etti.²⁶ Nitekim, belli zamanlarda hilat, para ve nişan verilen aşiret reisleri memnun edilerek Dersim kontrol altına alınmaya çalışıldı.

Abdülhamid döneminde, bölgedeki güçlü aşiretlerden Şeyh Hasanlıların alt grupları olan, Abasan, Karabalı ve Ferhatan aşiret ağalarının çocukları, yeni kurulan Hamidiye Aşiret Mektepleri'ne kabul edildiler.²⁷ Güçlü aşiret ağalarının çocukları okutulmak maksadıyla İstanbul'a götürülerek bölge asayışı sigorta altına alınmış oldu. Dersim ağalarının Hamidiye Aşi-

ret Alayı kurma taleplerinin²⁸ Dersaadet'te de makul karşılandığını, bu konuda çalışmalar yapıldığını, Dersim'de nüfus sayımı yaptırılması gerektiğini, 8 Ocak 1901 tarihli "Hamidiye Alayları teşkil edilmek üzere Dersim Sancağı dâhilinde nüfusta mukayyed olmayan efradın muhtâcinden addiyle meccânen..." *Tezkire-i Osmâni i'tası*'ndan anlıyoruz.²⁹ Aşiret Alayı kurma çalışmalarının İttihat ve Terakki iktidarından sonra, genel politika çerçevesinde son bulmasından dolayı Dersim'de bu teşebbüs de gerçekleşmedi.

Hamidiye Alayı kurmaya çalışan Dördüncü Ordu Kumandanı Müşir Zeki Paşa'nın gayretleri bununla sınırlı kalmadı. Paşa, Dersim'de kan dökülmesinin doğru olmadığı, bundan önce yapılan askeri harekâtların netice vermediği, bunun yerine köklü ekonomik ve sosyal tedbirler alınması gerektiği kanaatine sahipti. Müşir Zeki Paşa, Anadolu Umum Müfettişi Şakir Paşa ile beraber yaptığı çalışmalar sonucunda, Osmanlı döneminde Dersim ile ilgili askeri harekât dışında düşünülmüş en kapsamlı tespitleri ortaya koydu.³⁰ Nakşibendi tarikatının bölgeye sokulması ve onların marifetiyle bölgenin ıslah edilmesi, o yıllarda gündeme gelen, o çağa mahsus bir asimilasyon düşüncesi olarak kayıtlara geçti.

Şakir Paşa, 18 Şubat 1897 tarih 91 sayılı arızasında bu tespit ve tedbirleri şu şekilde Dersaadet'e bildirdi: "Dersim ahalişi öteden beri hasbelihtiyaç (ihtiyaçtan) şekavet (eşkıyalık, soygunculuk) yolunu tutmuştur. Şimdiye kadar üzerlerine üç askeri hareket icra edilmiş ve sonuç alınamamıştır. Aşiret ağalarının idam ve sürgün edilmeleri çözüm olmamış, yerlerine yenileri türemiştir.³¹ Şiddete dayalı tedbirler, birçok insan ölümüne sebep olacağı ve yüksek maliyetler getireceği için öncekilerden farklı bir sonuç da vermeyecektir. Önce problemin sebebini tahlil etmek lazımdır. Eşkıyalığın sebebi zaruri ihtiyaçların temini ve fakirliktir. Batıl inanç ve itikatlar gereği ahalinin bu soygunları meşru ve mubah görmesi eşkıyalığın yayılmasının en temel sebebidir. Önce, umumi ihtiyaçların giderilmesi akabinde tabii doğal kaynaklardan yararlanmaları ve milli gelirden pay almaları için bölge halkına kapı açılması lazımdır. Bunun için de yolların inşa edilmesi, halka yumuşak ve şefkatle muamele edilmesi ve nasihatlerle ikna edilmesi gerekir."³²

Diğer devlet işleri gibi, bu tedbirlerin üstüne senelerce konuşulması, fakat söylenenlerin pratiğe geçirilmemesi nedeniyle hiçbir şey değişme-

di. Tam da bu dönemde, Kuzican bölgesinde Küreyşanlı Ali Çavuş, etrafına topladığı aşiret kollarıyla Kiğı köylerinde talana başladı.³³ Aynı tarihte Dersim'in uslanmaz çocukları olan Koçan (Koç Uşağı), Resik ve Şemkan aşiretleri de Kemah ve Çemişgezek köylerine saldırılarını yoğunlaştırdı.³⁴ Şakir Paşa ve Zeki Paşa'nın düşündüğü tedbirler Dersimli ağaların işine gelmiyordu. Yollar ve köprüler, tahsildarın, askerinin Dersim'in içine daha rahat gelmesi demekti.³⁵ Bu da derebeylerinin hoşlanacağı bir durum değildi. Ağa ve dede koalisyonları, bu toprakları, üç yüz yılı aşkın bir süre özerk bölgeler oluşturup derebeylik mantığıyla yönettiler ve halkı Osmanlı idaresinden uzak tuttular. Bütün zulüm politikalarına rağmen Osmanlı devleti, bölgede bir Kızılbaş sorunu yaşamamak adına olanlara göz yumdu. Bu davranış şekli hem ağaların ve dedelerin, hem de Osmanlıların işine geliyordu. Halbuki, ıslahata dayalı tedbirlerin hakkıyla hayata geçirilmesine aşiretlerin rıza göstermesi gerekirdi. Ama, Dersim aşiretleri, ağaların da tesiriyle, bu çalışmaların başladığı her dönemde isyan ettikleri gibi, yine başkaldırdılar.

1907'de Neşat Paşa kumandasında yeni bir hâreket başlatıldı, ama kış şartları sebebiyle istenen sonuç alınamadı. 1908 yılında olaylar çığırından çıktı ve Batı Dersim aşiretleri ittifak kurarak isyan başlattılar. 1908 isyanına Batı Dersim'in Hozat, Çemişgezek ve Ovacık kazalarında yaşayan Karabalı, Ferhatan, Koçan, Abasan, Reskan, Şemkan, Balan, Maksudan, Hayderan, Kırgan, Laçınan aşiretlerinin hepsi iştirak etmiş, yaklaşık 10.000³⁶ kişilik bir isyancı grubu oluşturmuşlardı. Bu kalabalık asi birliklerine karşı yürütülen 1908 harekâtı, 1907 harekâtına katılan askeri güçlerin birkaç kat fazlasıyla yapıldı. Asilere ait köyler ve tarlalar yakıldı. Büyük bir baskıyla aşiretler de halete zorlandı.³⁷ 36. Cıbiran Hamidiye Hafif Süvari Alayı da bu harekâta görev aldı ve Ovacık'a kadar girdi. Cıbiranlı Binbaşı Halit Bey'in gayretiyle bölge aşiretleri ikna edildi ve isyan sona erdirildi. Buna rağmen, Dersim'de kesin sonuç alındığı kanaati hasıl olmamıştı. Harekât sürerken IBirinci Meşrutiyet ilan edildi.³⁸ Harbiye Nezareti, harekâta son verilerek kan akıtılmamasını ve aşiretlerle anlaşarak harekâtın sonlandırılmasını istiyordu. Dördüncü Ordu Komutanlığı bu konuda rahat değildi. Komutanlıkça harekât sonrası hazırlanan raporda, "Hayderanlar dehalet etmediği gibi diğerlerinin dehaletleri de meşhûktür. Islahat ile tedibat birlikte yapılmadığından

Dersim tedibatı netice-i katiyeye rabt edilmemiştir”³⁹ şeklindeki ifadeden de anlaşıldığı üzere, bu harekâtta da kesin bir sonuç alınmadı.

Cumhuriyet öncesi son harekât 1909 yılında yapıldı. Bu esnada Dördüncü Ordu Kumandanlığı’na Müşir Zeki Paşa yerine Müşir İbrahim Paşa getirilmişti. Müşir İbrahim Paşa’nın yumuşak ve müşfik yaklaşımı sayesinde bölge bir sükûnet dönemine girdi. Müşir İbrahim Paşa, İkinci Meşrutiyet ilanı münasebetiyle çıkarılan aftan Dersim rüesasının istifade etmesini sağlayınca, aşiretler kendisine saygı duyarak itimat ettiler. Müşir İbrahim Paşa da Zeki Paşa gibi, sorunun kuvvetle çözülemeyeceğini, ıslahın; eğitim ve ziraatın geliştirmesi, ekonomik meselelerin halledilmesiyle mümkün olabileceğini savunuyordu. Bu konudaki tespit ve gözlemlerini yazdığı bir raporla İstanbul’a aktardı.

Müşir İbrahim Paşa, 1909 harekâtı öncesinde ıslah heyeti teşkil edilmesi gayreti içinde oldu.⁴⁰ Heyetin bir an önce teşkili için çalışmaya başlamasına ve askeri harekâta soğukluğunu göstermesine rağmen 1909’da tedibe başlandı. 1909 yılında başlayan tedip ve tenkil hareketi, İbrahim Paşa’nın kabiliyetleri sayesinde fazla kan dökülmeden sükûnet sağlanarak son buldu.⁴¹ 1909’dan sonra, toplu bir katliam söz konusu olmadı. Bölge asayişini ilgilendiren olaylardan biri olarak değerlendirilen, 1912 yılında Mercan Boğazı’nda Abasan aşireti tarafından yapılan soygundan dolayı Seyit Rıza sorumlu tutularak, giyabında idam cezasına mahkûm edildi. Bölgenin hassasiyetinin farkında olan Osmanlı devleti, “hukuki şahsiye davası baki kalmak üzere” idam cezasını affetti.⁴²

1909 yılından 1915 yılına kadarki Osmanlı arşivlerinde Dersim ile ilgili belgelerde, genellikle aşiretler arası anlaşmazlıklardan bahsedilmektedir. Bu dönem, Dersim aşiretlerinin Ermeni köylerine yönelik saldırılarını artırdığı dönemdir. Sivas’tan Erzurum’a kadar, Dersim, Erzincan ve Malatya bölgelerinde, Dersimli Kürt gruplar Ermeni köylerini basıyor, talan edip yağmalıyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı başlarken, Rusların desteğini alarak bölgede güç kazanan Ermeniler, Ruslarla ortak hareket etmeye başladılar. Ruslar ve Ermeniler, Osmanlı devleti ile barışık olmayan Dersim’in muhalif karakterini ve mezhepsel ayrılığını da kullanarak Alevi Kürt halkını saflarına çek-

meye çalıştılar. Tehlikeyi sezen Merkez Komutanlığı, Elazığ Valiliği'ne, 02. 06. 1915 tarihinde bir telgraf çekerek Ermenilerin, Dersim Kürtleriyle yakın ilişki kurduklarını ve bir ihtilal hazırlığında olduklarına dair bilgi verdi.⁴³ Ermeniler ve Ruslar marifetiyle yapılan temaslar başarılı olmayınca, bu kez de dedikodular yaygınlaştırılarak bölgede huzursuzluk yaratılmak istendi. "Ermenilerden sonra Kürtlerin de imha edileceği" söylentileri aşiretleri tedirgin etti.⁴⁴ Ruslar ve Ermeniler bu propagandayla aşiretleri savaşta Osmanlı devletine karşı kullanmaya çalıştılar. 1915 yılında başlayan bu propagandalar bölgedeki bazı aşiretleri etkiledi. Hükümetçe alınan bütün tedbirlere rağmen, 8 Mart 1916'da bir grup Dersimli, Mazgirt ve Nazımiye'ye saldırdı.⁴⁵ Hükümet kuvvetleri asilerin üzerine yürürken, Kuzican (Pülümür) ve Kiğı aşiretleri de hükümet kuvvetleri yanında yer aldı. Mazgirt'e saldıran asiler, 30 Mart 1916'da Palu bölgesine yöeldiler. Dersim'de başlayan bu kargaşanın daha fazla yayılmadan bitirilmesi için 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal görevlendirildi. Nitekim bölge aşiretlerinin çok ciddi katılımı ile kurulan milis kuvvetleri ve gönüllü katılımlarla isyancılar, Peri Suyu'nun kuzeyine sürüldü ve kargaşa son buldu.⁴⁶ Savaş sırasında Ermenilerin tahrikiyle münferit olaylar yaşansa da, Dersim'de Ermenilerin emellerine ulaşmalarını sağlayacak geniş çaplı bir hareket organize edilemedi.

1917 yılında Seyit Rıza ve diğer Batı Dersim aşiretleri hükümetle birlikte Ruslara karşı savaşıma kararı aldılar. Seyit Rıza'nın reisliği ile ittifak kuran aşiretler ilk başta bin kişilik bir kuvvet oluşturdular.⁴⁷ Halit Paşa ve Hayri Bey'in komutası altında önce Dersim savunması yapıldı. Ardından, Şubat 1918'de Erzincan'a doğru harekât başladı. Bu olay Dersim'de duyuldukça aşiretlerin katılımları arttı. Doğu Dersim aşiretlerinin de ittifaka katılmasıyla birlikte 3000 kişilik büyük bir güç oluşturuldu.⁴⁸ Aşiretlerin Osmanlı ordusuyla ittifakı neticesinde Erzincan'a girildi. Aşiret birlikleri, Erzurum'a kadar geri çekilen Rus birliklerini ve Ermenileri takip ettiler.⁴⁹ Bu güçler, Ruslara karşı, Dersim-Erzincan hattındaki çarpışmalarda aktif rol oynadılar. Söz konusu birlikler, bol miktarda silah ve cephane ile Dersim'e geri döndüler.

Bu yıllarda aşiret ağaları, yağma içeren baskınlar sonucunda ciddi bir gelir elde ettiler. Öyle ki, altın sırmalı koşumlarını, gümüş eğerlerini,

gümüş kaplarını Şam'dan, Halep'ten getirecek kadar servet sahibi oldular. 1917 Ermeni tehcirinden sonra, aşiretler arasında Ermeni mallarını kapma mücadelesi daha da yoğunlaştı.⁵⁰ Özellikle Seyidan ve Şeyh Hasanlı aşiretinin mensupları (Koçanlar, Şemkanlar ile Karabalı, Ferhadanlar) arasında çatışma hiç eksik olmadı.⁵¹ 1917- 1918'de Rusların çekilmesi sırasında Erzincan'a giren aşiret kuvvetleri ciddi miktarda silah ele geçirdi, elde edilen silahların çokluğu bölgeyi silah deposu haline getirdi ve bu silahlar çatışmaları körükledi.

CUMHURİYET DÖNEMİ

1920 Koçgiri İsyanı

1918 sonrasında Dersim'in Ovacık, Hozat, Kuzican, Nazımiye, Çemişgezek, Mazgirt ve Pertek bölgelerinde huzur sağlanmışken, 1920 yılında Koçgiri olayları patlak verdi. Bugünkü Zara ve Divriği'nin merkezini oluşturduğu Koçgiri bölgesi, Osmanlı döneminde zaman zaman Dersim Sancağı'na bağlı bir kaza olarak idare edilmişti.⁵² Bu coğrafyada yerleşik olan Koçgiri Aşiret Federasyonu, bölgeye adını vermiş, Koçgiri ismi bölgenin idari yapılanmasında bir ilçe adı olarak kullanılmıştı.

Bölge halkı, on iki aşiretten oluşan bir federasyon biçiminde Koçgiri adını taşıyordu. Koçgirililer, Dersimliler gibi hem Kürt hem de Alevidirler. 1920'deki Koçgiri ayaklanmasının bastırılması sırasında, baskılardan bunalan Koçgirililer Dersim'e sığındı.⁵³ Feodal kültür gereği kendilerine sığınanlara sahip çıkan Dersim aşiretleri, etnik bağlamda akrabaları durumundaki Koçgirilileri sakladı ve korudu. Sığınanların arasında, Koçgiri Kaymakamı Ali Şan Bey ve Koçgiri reislerinden kardeşi Haydar Bey de vardı. Bu iki kardeş, Dersim aşiretlerinden kendilerine müttefik bulmaya çalıştılar.⁵⁴ Ancak, ayaklanma kısa sürdü ve arzuladıkları ittifak ilişkilerini karamadan bastırıldı. Onlar Dersim'den gerekli desteği alamadılarsa da, fikri manada Dersim'i etkilediler.

Koçgiri Ayaklanması'nın kısa sürede bastırılması, bu başkaldırının Dersim'in diğer bölgelerine sıçramasına engel oldu. Dersim aşiretleri, isyana katılmasalar da inanç, dil ve kültür birliği içinde oldukları bu aşiretin

mensuplarını devlete teslim etmedi ve elinden geldiğince korudu.⁵⁵ Bu olay Dersim’de ciddi bir hassasiyet yarattı. Dersim’e gelenler arasında, 1937 yılı olaylarında adına rastlanacak olan Nuri Dersimi (Baytar Nuri), Ali Şer⁵⁶ ve karısı Zarife de vardı. Bütün bu olan bitene rağmen Osmanlı yönetimi ile bir türlü anlaşamayan Dersim halkı, Cumhuriyet’i kendileri için bir umut olarak algıladı. 1920 Meclisi’ne altı mebus göndermek suretiyle adeta entegrasyonu denediler. Sonraki altı yılda Dersim, sesiz ve problemsiz bir dönem yaşadı.

1925 Şeyh Sait Olayı (Şeyhler Tertelesi)

Dersimliler, Cumhuriyet’le ilgili umutlarını korurlarken, Piran’da, 1925 yılında Şeyh Sait olayı vuku buldu.⁵⁷ Batı Dersim aşiretleri sessiz kalarak olanları izlemekle yetindi. Batı Dersim’deki aşiret ağalarının birçoğu Elazığ’a giderek Cumhuriyet’e bağlılıklarını bildirme ihtiyacı hissettiler. Bunların içinde Seyit Rıza yoktu. Seyit Rıza, olaylara uzak durarak, Şeyh Sait ve arkadaşlarından yana bir tavır almaktan da imtina etmişti.

1925 Şeyh Sait olayında, Doğu Dersim aşiretleri başta olmak üzere Dersimliler, genellikle Cumhuriyet yönetiminden yana pozisyon aldılar. Doğu Dersim’de yaşayan Hıran, Lolan, Soran, İzolan aşiretleri, Hüseyin Doğan Dede’nin tahrik⁵⁸ etmesiyle Hozatlı Albay Hıdır Emre liderliğinde ittifak kurarak, Palu bölgesinde, Şeyh Şerif birliklerine saldırdılar.⁵⁹ Karlıova-Hınıs hattında Dersimli Hormekan ve Lolan aşiretleriyle akraba olan ve aynı adları taşıyan,⁶⁰ Muş’un Varto kazasındaki Alevi Lolan ve Hormekan aşiretleri, milis güçleri oluşturarak isyancılara karşı devletin yanında çarpışmalara katıldılar.⁶¹

Şeyh Sait’in başkaldırısını destekleyen Dersimliler de yok değildi. Birinci dönem Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey de bunlardan biriydi. Elazığ, şeyhin adamlarının eline geçtiğinde, Elazığ Bölge Komutanı olan Şeyh Şerif, Hüseyinik⁶² köyünde Hasan Hayri Bey’in konağında misafir edilmişti.⁶³

Meclis-i Mebusan’dan 1920’de TBMM’ye giren Dersim Mebusu ve Karabalı aşireti ağalarından Binbaşı Hasan Hayri Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan ayrılmış, Kazım Karabekir’in kurduğu Terakkiperver Fırkası’na katılmıştı.⁶⁴ Sivri dilli, inandığını söylemekten çekinmeyen bu zat,

Mustafa Kemal'e muhalefetinden dolayı Dersim'e geçmişti. Dersimliler onu Dersim Alevi Kürtlerinin temsilcisi olarak görmekte ısrar ediyorlardı. Buna mukabil, Mustafa Kemal tarafından, 1923 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Fırkası Dersim mebus adayı olarak Feridun Fikri gösterildi.⁶⁵ Aşiretler bu tercihe tepki göstererek Hozat'a yürüdüler. Bu aşiretlerin başında Abasanlı Seyit Rıza vardı. Hozat'ta çıkan kargaşada Feridun Fikri yaralandı. Seyit Rıza, Ankara'ya baskı yapmaya çalışarak Hozat'ta güç gösterisine girişti. Amacı, Hasan Hayri'nin Ankara tarafından kabul görmesini sağlamaktı. Ankara'da bu olayların Hasan Hayri ve Baytar Nuri tarafından organize edildiği kanaati yaygındı, dolayısıyla talepleri karşılık bulmadı.

Hasan Hayri ve Baytar Nuri'nin Dersim'den çıkarılması emrini bizzat Mustafa Kemal vermişti.⁶⁶ Fakat onlar Seyit Rıza'ya sığınarak Dersim'de kaldılar. Tam bu sırada Şeyh Sait hadisesi patlak verdi (1925). Alevi Kürtleri bu isyanın dışında tutabilmek adına olsa gerek, hükümet bu tavrında ısrarcı olmadı. Fakat, bu olaylar Seyit Rıza'nın hanesine eksi olarak kaydediliyordu.

Binbaşı Hasan Hayri, amcazadesi Celal Mehmet ve Galip Bey'ler, Şeyh Sait isyanında isyancılara destek verdikleri suçlamalarıyla Elazığ İstiklal Mahkemesi'nde yargılandılar ve 23 Kasım 1925'te idam edildiler.⁶⁷ İdamlara ilk tepkiyi Dersimli Rıza Bey ve arkadaşları verdi. Elazığ'da düzenlenen toplantılarda bu infazların intikamını alma düşüncesi dolaşıma sokuldu ve bu vesileyle eskiden bir araya gelemeyen Dersimliler bir cemiyet etrafında birleştiler.⁶⁸

Bu olaylar neticesinde Dersim'de gerginlik yaşandı. Devlet kademelerinde de Dersim'e karşı bir güvensizlik oluşmuştu. Zaten tarihi geçmişinden dolayı potansiyel isyancı olarak görülen Dersim aşiretleri hakkında, umum müfettişleri ve valiler vasıtasıyla raporlar hazırlanıyor, istihbarat toplanıyordu.

1926 Koç Uşağı Tedibi

Dersim ile Cumhuriyet yönetiminin arasındaki uyum, 1926 yılında Koçanların başkaldırısıyla bozuldu; akabinde uzun sürmese de, etkili ve ses getirici nitelikteki Koç Uşağı (Koçan) olayı patlak verdi.⁶⁹ 26.02.1925 tarihli bir belgede, "Dersim hareketinin çatışmaları gerektirecek mahiyette oldu-

ğundan subaylara bir er tayin verilmesi” isteniyordu. Bu belgedeki bilgiler, Koç Uşağı tedibinin önceden planlandığını kanıtlar.

Koç Uşağı kargaşası, bir ayaklanmadan ziyade geniş çaplı bir asayiş olayı olarak gelişti ve kısa sürede bastırıldı. Çemişgezek, Ali Boğazı ve Tağar Deresi bölgesindeki köylerde oturan bu aşiret öteden beri soygun ve yağmaya yatkın ve asi bir karakter taşıyordu. Nitekim, 1925 Şeyh Sait hadisesi sonrası bölgede yaşanan kargaşa ve boşluktan istifade ederek Osmanlı dönemindeki talan, soygun ve yağma alışkanlıklarına geri döndüler.⁷⁰ Koç Uşağı, Reskan ve Şemkan ittifakı ile oluşturdukları aşiret kolları ile çevre aşiretlere ve yerleşim yerlerine saldırılara giriştiler. Baskın ve yağma yoluyla mallara el koyarken, insanları öldürerek de çevrede dehşet saçmaya başladılar. Bu eylemler büyük tepkilere neden oldu. Bölgedeki ilçe ve köy sakinlerinin şikâyeti, bu aşirete karşı bir operasyonu zorunlu kıldı.

Devlete karşı olan vazifelerini yerine getirmeyen, kontrolden çıkan bu aşiret hakkında şikâyetleri değerlendirmek ve kanaat geliştirmek için Elazığ Valisi Cemal Bey bölgeye gönderildi.⁷¹ Vali, Koçanların davranışlarının idari tedbirlerle önlenmeyeceğine dair fikrini bildirince, bu aşiret ile birlikte yakın akrabaları ve suç ortakları olan Reskan ve Şemkan aşiretlerine karşı tedip harekâtına girişildi (19 Eylül 1926).⁷² Bu esnada Seyit Rıza başkanlığındaki diğer Dersim aşiretleri devletten yana taraf oldular. Harekâtın şiddet derecesi, köyleri yakmaya ve toplu ölümlere varınca, bu aşiretler devletten desteklerini geri çektiler. Hatta, hükümet kuvvetlerini engellerek isyancı aşiret mensuplarını diğer aşiretler arasında sakladılar ve bu suretle onları imha edilmekten kurtardılar.⁷³

1930 Pülümür Harekâtı

Koç Uşağı tedibinin gerçekleşmesine rağmen Dersim’in diğer bölgelerinde olaylar ara ara devam etmekteydi. Bu olaylar küçük çaplı soygun, baskın ve yol kesme hadiseleri olarak asayiş raporlarına yansiyordu. 1927 sonrası bölgedeki asayiş ve istihbarat raporları, diğer aşiretlerin de birbirlerinin köylerine veya komşu ilçelere bağlı köylere saldırıda bulduklarını kaydeder. 1929 yılında bölge, her gün bir baskına, gasp ve yol kesmeye şahit olmaya başlamıştı.⁷⁴ Bu tarihlerde Bahtiyarlar, Ovacık mıntıkasına girip

Varselilerin yüz davarını gasp etti.⁷⁵ Temmuz 1929'da Abas Uşağı ve Kırgan aşiretlerinden silahlı yirmi kişi, Mazgirt'in Giç Köyü'nde dört yüz davar ve altmış sığira el koydu.⁷⁶

Jandarma Umum Komutanlığı'nın bir başka belgesinde, Şeyh Mededan aşiretine mensup kişilerin Kırgan aşiretine ait üç köye baskın düzenledikleri ve üzerlerine müfreze gönderildiği bilgisine yer verilmiştir.⁷⁷ Buna benzer içerikte yüzlerce asayiş raporu bulunmaktadır. Bunların en mühimi ise, 31 Mart 1929 tarihli, 3399 sayılı, Jandarma Umum Kumandanlığı'nın Başvekâlet'e gönderdiği, Elazığ Valiliği'ne ait 26 Mart 1929 tarihli, 2/62 sayılı raporlardır. İçerik olarak raporlarda, Şarki Dehira ve İzolu aşiretlerinin silah ve cephane temin ettikleri, ilkbaharda Zazaların ve Dersimlilerin ittifak kurarak etrafa baskın yapacakları bildiriliyordu. Bilgi kaynağı ise, "seyyar muhbirlerimiz istihbaratı cümlesindedir" ibaresi ile belirtiliyordu.⁷⁸

Elazığ Valiliği, 1930 yılı asayiş raporlarına ait resmi kayıtlarında, "bir senelik vukuatın %75'i Dersim ve Dersim aşiretleri ile alakalı konulardır"⁷⁹ denilmekteydi. 1930 yılında, Pülümür kazası, Danzik bölgesi köylerinden Aşirik, Gürk, Dağbey ve Harsi köylerinde 322-323 tertiplere ait celp pusulaları köylerin ihtiyar heyetlerince kabul edilmedi. Bu köylerin ahalisi askerlik yapmayı reddetti.

Pülümür aşiretleri, bir taraftan Kiği köyelerine, diğer taraftan kuzeydeki Erzincan, Gümüşhane, Bayburt'a kadar giderek soygun yapıyorlardı. Zeylan Deresi⁸⁰ olayı sıcaklığını korurken, Hoybun⁸¹ örgütünce 6. Bölge olarak belirlenen bu bölgede Kürtçülük faaliyetlerinden de endişe duyuluyordu. Bu sırada, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Paşa'nın Erzincan incelemelerinde, bölgedeki durum değerlendirilmiş ve kıştan önce Erzurum ve Erzincan'ın tespit edilen bazı mıntıkları ve Pülümür'de esaslı bir tedip harekâtı öngörülmüştü. Aynı yıl Pülümür Kaymakamı'nın evine gece mermi sıkılmıştı. Bu olayın ardından harekâtın icrasına karar verildi ve harekât başlatıldı.⁸²

Uçakların katılımıyla Ekim 1930'da icra edilen Pülümür harekâtı esnasında bazı köyler yakılarak tahrip edildi.⁸³ Gerçek zayıat konusunda herhangi bir resmi malumat olmamakla beraber, Jandarma Umum Kumandan-

danlığı'mın *Dersim* kitapçığında, tahmin edilen ölü sayısının 1500'ün üzerinde olduğu yazılıdır. Halktan insanlar ise, ölü sayısının 2500 ile 3000 arasında olduğunu söylüyorlar.

1933 Sin Baskını

Dersim'de hareketlilik devam ediyordu; fakat Abasanlar tarafından yapılan Sin baskınından önce, istihbarat ve asayiş raporlarında, başkaldırı niteliği taşıyan ciddi bir vaka söz konusu değildi. Bu arada Seyit Rıza'nın ismi oldukça öne çıkmıştı, zorbalık yaptığı, Kürtçülük faaliyetlerinde bulunduğu yönünde iddialar ortaya atılmış ve kendisi de bunlardan rahatsız olmuştu.

Seyit Rıza'nın her hareketinin özel önem arz etmesi, onun bu tarihlerden çok daha önce bölgede sağladığı otoriteden kaynaklanıyordu. 1931 yılında hazırlandığı tahmin edilen Jandarma Genel Komutanlığı'nın *Dersim* adlı raporunda, Seyit Rıza'dan sıkça bahsedilir. Bölgeden çıkarılması gereken reislerin listesinde Seyit Rıza, çocukları ve kardeşinin çocukları birinci sıradadırlar.⁸⁴

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 1931 tarihli raporunda; Seyit Rıza'nın nüfuz alanının arttığını ve tedbir alınmaması halinde ileride "Dersim için hazırlanmış bir şef" olacağı ifadesini kullanıyordu. Bu raporlar ve raporlardaki ifadeler Seyit Rıza'nın liderliğini, bölgedeki etkisini göstermekteydi. Resmi söylemlere bakılırsa, bu feodal güç otorite tanımaz bir hale gelmişti.

Sin baskını, Seyit Rıza'nın geldiği noktadaki gücünü göstermekteydi. 1933 yılının yazında Seyit Rıza'nın oğlu Babo (Baba) İbrahim,⁸⁵ Kırganlı Mehmet tarafından Sin köyünde öldürüldü.⁸⁶ Seyit Rıza, oğlunun intikamını almak için Sin köyünü bastı, köyde Kırganlı Mehmet ailesi ile irtibath bütün ailelerin eli silah tutan erkeklerini öldürttü ve köye oturdu, yani el koydu.⁸⁷

Dersim'de derebeyi hâkimiyeti kırılmamış ve Cumhuriyet ideolojisi kapsamında hayata geçirilen etkisiz politikalarla ağalara geniş bir hareket alanı bırakılmıştı. Cumhuriyet, Dersim'e istenilen şekilde nüfuz etmeyi başaramamış durumdaydı. Tam bu sırada İsmet Paşa, 1935 yılında geniş kapsamlı bir 'Şark Vilayetleri İnceleme Gezisi'ne çıktı. Geziden döndüğünde, bu konuda bir rapor hazırlamakla kalmadı, olayları daha iyi tetkik etmesi için Umum Müfettişi Abidin Özmen'i de görevlendirdi.⁸⁸ Bunların neticesinde ortaya çı-

kan değerlendirmeler Cumhurbaşkanına sunuldu. İsmet Paşa'nın köşke sunduğu raporunda Dersim'e bir harekât yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştı. Hatta, bu harekâtın tarihi ve yol haritası bile şekillenmişti.⁸⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları, yalnızca iç meselelerle uğraşmıyorlardı. Türkiye'nin iç meselelerini yakından takip eden güçler hep tetikte beklemekteydiler. Musul meselesi, bütün iç kargaşalara ve isyanlara rağmen halledilmişti. Hatay meselesi için diplomatik hamleler ve ataklar yapılırken, Dersim'de çıkacak olası bir kargaşadan Fransızların istifade edeceği endişesi hükümeti rahatsız etmekteydi. Avrupa'daki olaylar neticesinde dünyanın hassas bir döneme girmesi de ayrı bir tedirginlik yaratıyordu. Bu ahval içinde, Başvekil bizzat ülkenin doğusunu ziyaret etmiş ve tedbirler almıştı.⁹⁰ Bu tedbirlerden bir tanesi de Dersim'in tedibi ve ıslahıydı. Dersim sorunundan mümkün olduğunca çabuk kurtulmak gerekiyordu.

Almanya'da başlayan nasyonalist akım, yalnızca Avrupa'yı etkisi altına almadı. Bütün dünyada yükselişe geçen milliyetçilik, Almanya'da iktidar olmayı başarmıştı.⁹¹ Hitler önderliğindeki Nazi iktidarının saldırganlığıyla Avrupa'da çatışmalar başlamış, dünya yeni bir savaşın eşiğine gelmişti. Türk devleti, henüz Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın yaralarını sarmadan yeni bir maceraya atılmaya niyetli değildi. Hatay meselesi ise, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan beri çözüm bekleyen konulardan biriydi. Türk devleti, mevcut ortamdan istifade etmeyi de becermişti. Hatay meselesini gündemde tutarak, Fransa'nın zayıf olduğu bu dönemde meseleyi çözmek için hamleler yapılmaktaydı.

Fransa, Avrupa'daki kargaşadan etkilendi ve 1936 yılında hem Lübnan hem de Suriye'ye bağımsızlık verdi.⁹² Türk hükümetinin baskısıyla Sancak bölgesine de bağımsızlık verildi ve arkasından bölgeye Hatay adı konularak cumhuriyet ilan edildi. Türk hükümeti, Hatay'ın ilhaki için fırsat kollarken, Dersim meselesinin sorun oluşturmamasını, kısa zamanda halledilmesini istiyordu.

Dersim bölgesi ile ilgili bugüne kadar yapılan istihbarat, inceleme ve tetkikler sonucu hazırlanan raporlar genel kanaati oluşturmuştu. Gerekçeler hazırlanarak, uygun bir zamanda, bir askeri harekât yapılacağı 1935'te netleşmiş ve Seyit Rıza hedef tahtasına konmuştu.

İsmet Paşa, Dersimlilerin düşünülen harekât tarihinden önce bir başkaldırıya girişmeleri ihtimalini de öngörmüş, “Dersimliler bizim düşündüğümüzden evvel harekete kalkarsa programı hemen tatbik etmek zaruridir” ifadesiyle bölgenin patlamaya hazır halini ortaya koymuştu. İsmet Paşa, düşüncesinin ve eylemlerinin ifşa olmaması için uygulamaların gizlilik içinde yapılması talimatını verdi. Talimat gereğince, bu planları sadece icra vekilleri, genelkurmay başkanı, meclis başkanı, vali ve iki genel müfettiş ile üç ordu müfettişi şahsen bileceklerdi. Maiyet memurlarına bile bunlardan söz edilmeyecekti.⁹³ Bu ifadeler, devletin Dersim meselesiyle ilgili tedip ve tenkil hususunda ne kadar kararlı olduğunu göstermekteydi. Dersim’e yönelik harekâtın, bu saatten sonra orada hiçbir somut olay olmasa da icra edileceği kesinleşmişti. “Dersim Vilayeti teşkili ile askeri bir idare kurulması ve Dersim ıslahının bir programa bağlanması lazımdır,”⁹⁴ ifadesi gelinen noktayı özetliyordu.

NOTLAR

- 1 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, II. Cilt, 4. Baskı*. T.T. K. Yayınları, Ankara 1983, s. 269.
- 2 Uzunçarşılı, a.g.e. s. 271.
- 3 A.g.e., s. 257-258.
- 4 A.g.e., s. 272.
- 5 Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 69.
- 6 B.O.A. A MKT. MHM. 364-23
- 7 Halaçoğlu a.g.e. s. 50.
- 8 Halaçoğlu a.g.e. s. 50.
- 9 B.O.A. C. ZB. 37-1817. H1199Z 17.
- 10 B.O.A. CZ. 70-3484.
- 11 B.O.A. -C. DH. 304 - 15197..1213B. 29
- 12 B.O.A. HAT- 447-2231.
- 13 Sadık Doğan, *Keban ve Baskil İlçelerinde Meskûn Aşiret ve Kabileler*, Fırat Üniversitesi Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Elazığ 1984.
- 14 B.O.A., A MKT. MHM 34-24.
- 15 B.O.A., A MKT. MHM-35-57
- 16 B.O.A., A MKT-MHM. 253-45. H1279B. 29
- 17 Yılmazçelik, a.g.e. s. 76.
- 18 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 109.

- 19 Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 36
- 20 B.O.A. İ. MMS. 124-5347
- 21 Mutasarrıf Ziya, 1915-1917 yılları arasında Dersim'de mutasarrıflık yapmış bir Osmanlı paşasıdır. Aşiret reislerini tehdit edip asayişini ihlal etmesi münasebetiyle görevden alınmıştır. B.O.A. DH. MKT. 30-2616.
- 22 1883 ile 1888 yılları arasında Dersim İdare Meclisi'nde bulunan İshak Paşa, Çarsancak Beyleri'nden olup halka bir hayli zulm etmiş, daha sonra görevden alınarak İzmir'e sürgün edilmiştir. B.O.A.DH. MKT. 48-1380
- 23 Uluğ, a.g.e. s. 29.
- 24 STÇ, Kenan Coşkun mülakati
- 25 B.O.A. DH: MKT:2848-21. H. 1327C. 2
- 26 B.O.A. İ. D. H. 1196 -93590. H. 1308S. 03
- 27 B. Ö. A. Y. MTV. 74 - 44. H. 1310 B. 11 B.O.A. MF. MKT. 468-5-1317Ca. 20
- 28 B.O.A. Y. PRK. AZJ. 33-70 H1314R. 27
- 29 B.O.A. Y. A. RES. 110-69. H1318N. 17.
- 30 B.O.A. Y. EE, 81-8 H1310CA. 02.
- 31 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 115.
- 32 A.g.e., s. 116.
- 33 B.O.A. Y. PRK. ASK. 250-37. H. 1325Ş. 11.
- 34 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 125.
- 35 Kemal Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan*, Denge Yayınları, 4. Baskı C.I Diyarbakır 2008, s. 458.
- 36 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 129.
- 37 B.O.A. Y. PRK. ASK. 259-12. H1326C. 23
- 38 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 129.
- 39 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 130.
- 40 B.O.A. DH MKT 2809 - 51 - 1327 R. 21
- 41 B.O.A. DH MUİ 4-2-31 1327. s. 21.
- 42 B.O.A. MV. 228-15. H1330Z. 27.
- 43 B.O.A. DH. ŞFR. 53-222. H. 1333B. 19.
- 44 B.O.A. DH. ŞFR. 54 A-128. H1333N. 13.
- 45 Akgün, a.g.e. s. 41.
- 46 A.g.e., s. 42.
- 47 A.g.e., s. 45.
- 48 STÇ, Yusuf Karaağaç mülakati
- 49 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 138.
- 50 STÇ Cemşi Yıldız mülakati
- 51 Naşit Hakkı Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 37
- 52 Yılmazçelik, a.g.e. s. 37.
- 53 Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 162, 172.
- 54 A.g.e., s. 139.

- 55 A.g.e., s. 165-170.
- 56 Ali Şer; Koçgirili Alişan Bey'in özel kalemi görevini yapıyordu. 1916-1917 yıllarında Rus ordusuna canlı hayvan satmış, 1919-1920 Koçgiri olaylarına iştirak etmişti. Hakkında verilen ölüm cezası daha sonra kaldırıldı. Aftan sonra Dersim'e yerleşen Ali Şer'in, Şeyh Hasanlı olduğu söylenmekle beraber, aşiret mensubiyeti hakkında net bir bilgi bulunamamıştır. 1922'den sonra Dersim'e yerleşti. Seyit Rıza'nın yeğeni Rehber tarafından öldürüldüğü 9 Temmuz 1937 yılına kadar Seyit Rıza'nın köyüne yakın bir bölgede yaşamıştır. Seyit Rıza'nın akıl hocası olduğu kanaati yaygın olup, Nuri Dersimi ile beraber 1937 olaylarının teşvikçisi olarak tanınmıştır.
- 57 Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2008, s. 387.
- 58 Hüseyin Doğan Dede, Cem Vakfı'nın kurucusu ve başkanı Prof.Dr. İzzettin Doğan Dede'nin babası olup Ağuçan ocakzadesidir.
- 59 Kärerli Mehmet Efendi, a.g.e. s. 151.
- 60 Kärer: Bingöl'ün kuzeydoğusunda, Dersim'den gelen Lolanlı ve Hormekanlı Alevi Kürt nüfusun yaşadığı birkaç köyden oluşan bir bölge.
- 61 Fırat, a.g.e. s. 184.
- 62 Hüseyinik: Elazığ'ın bugünkü şehir merkezinde olan Ulukent Mahallesi.
- 63 Kärerli Mehmet Efendi, a.g.e. s. 140.
- 64 Dersimi, a.g.e. s. 177.
- 65 Feridun Fikri; Uluslararası bir hukukçu, Türkçülük yanı ile tanınmış II. dönem Dersim Mebusu.
- 66 Dersimi, a.g.e. s. 177.
- 67 Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Zeus Kitapevi Yayınları, İzmir 2006, s. 223.
- 68 A.g.e., s. 224.
- 69 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, Ankara 1972, s. 175.
- 70 B.O.A. DH. MKT. 1967-73. H1309Z. 03
- 71 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 145.
- 72 Aynı yer.
- 73 A.g.e., s. 149.
- 74 B.C.A. 03010. 127-913-18.
- 75 B.C.A. 030. 10-127. 914. 27.
- 76 B.C.A. 030. 10-112. 358. 20.
- 77 Ek 1A. JUMK. 21. 10. 1929 tarih ve 10997 sayılı Ş. 3 Kısım. 7 tarihli bir raporunda.
- 78 B.C.A. 030. 10-112. 758. 14
- 79 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 151.
- 80 Van bölgesinde Erciş kazasının kuzeyinde bulunan bir vadi adı. Halkı 1930 yılında isyan etmiş ve isyan kanlı bir şekilde bastırılmış, vadideki köyler tamamen imha edilmiş, öldürülmekten kurtulanlar başka bölgelere sürülmüş, bu bölge Devlet Üretme Çifliği haline getirilmiştir.
- 81 Hoybun, Türkiye topraklarında hak iddia eden Türkiye'deki Kürt muhalefeti ve Ermeni ittifakı mantığı ile kurulan bir örgüttür. Örgütün son Beyrut toplantısında Kürtlerin Kürdistan dediği bölgenin Ermenilerce Ermenistan toprağı olarak gösterilmesi tartışma yaratmış, Kürtler bu ittifaktan ayrılmıştı. Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Ali Rıza da bu örgütün üyeleri ve delegasyonu arasındaydı.
- 82 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 145.

- 83 A.g.e., s. 158.
- 84 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 183
- 85 Babo: Seyit Rıza'nın babasının adı İbrahim olduğundan Seyit Rıza oğluna babasının adını vermişti. Dersim kültüründe saygı duyulan kişinin ismi ağza alınmaz, dolayısıyla sıfatı ile anılır. Mesela, kocasına saygı duyan bir kadın kocasına isimle seslenmez ve ismini telaffuz etmeyi saygısızlık kabul eder. Seyit Rıza da oğlunda yaşattığı babasının adını ağzına almayı babasına karşı saygısızlık olarak düşündüğü için, oğluna Bao veya Babo (Baba) şeklinde hitap ederdi.
- 86 B.C.A. 030. 10. 110. 741. 21
- 87 Ülkemizde hazıra konma, kolaycılık, emek harcamadan bilgi satma alışkanlıkları, Dersim konusunda daha da ileri safhaya taşınmıştır; Nitekim İbrahim'in (Bao) öldürülme tarihi Dersim konusunda yayınlanmış bütün eserlerde 1937 olarak belirtilmiştir. Birbirlerinin emeğini çalarken yanlışlarını görmeden tekrara düşenler, bilginin teyidi konusunda dahi zahmete girmemişlerdir.
- 88 Öztürk, a.g.e. s. 71.
- 89 A.g.e., s. 57
- 90 Öztürk, a. g. a. s. 87.
- 91 Temuçin Faik Ertan, *Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara 2008, s. 260.
- 92 Ertan, a.g.e. s.265.
- 93 Öztürk, a.g.e. s. 57.
- 94 A.g.e., s. 91.

DERSİM OLAYLARININ İÇ VE DIŞ DİNAMİKLERİ

İÇ DİNAMİKLER

İdari Sorunlar

Dersim, idari açıdan bugünkü şekline 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde ulaşmıştır. Daha önce bölgeler halinde, başka coğrafyalara bağlı olarak idare edilmişti. Bugünkü Hozat, Geyiksuyu, Ovacık bölgesi her zaman bir blok mahiyetinde kalan sert ve ulaşılması zor bir alandı.¹ Bu bölge tabiatı vasıtasıyla her dönem isyana yatkın unsurlara ev sahipliği yaptı. Yüzölçümü 1500 kilometrekare kadar olan bu sorunlu bölgeyi, ortaçağdan beri hiçbir idare tam anlamıyla nüfuzu altına alamadı.²

Osmanlı devletinden Cumhuriyet yönetimine kadar, bu bölgede çıkan olaylara yapılan müdahalelerin tümü yeterince etkili olamamıştı. Doğa şartlarından dolayı Dersim'de sürekli asker bulundurmak mümkün değildi. Dolayısıyla, bölgeye yapılan harekâtlar birkaç ayla sınırlı kalıyordu. Askerler Dersim'den çekilince, aşiretler eski yaşantılarına geri dönüyorlardı. Çoğu kez harekâttan sonra oluşan idari boşluk, ağalar hoş tutularak doldurulmak istenmiş ve maslahat yolu denenmişti.³ Bu suretle devlet bölgeyi kontrol altına almaya çalıştı. Söz konusu yöntem, ağaların daha da etkin olmasına sebep oldu. Devletin bıraktığı otorite boşluğu derebeyleri tarafından dolduruldu.

Önceleri yurtluk, ocaklık olarak Çemişgezek, Pertek, Sağman Beyleri'ne verilen bu bölge, daha sonraları mutasarrıflar marifetiyle idare edilmeye başlandı.⁴ Mutasarrıflar, coğrafyaya ulaşımın zorluğunu bildikleri için mahalli çözümleri gündeme getirdiler. Bölgedeki güçlü ağaları yanlarına alarak vergi toplama yolunu tercih ettiler.

Mutasarrıfların imtiyaz tanıdığı bu ağalar, devletin kuvvetini yanına alınca daha da fazla baskı ve korku üreterek hâkimiyetlerini pekiştirdiler.

Bu durum bölgede kargaşa yarattı ve aşiretler arası dengeleri bozdu. Yandaş olmayan aşiretler baskı ve zulümle karşı karşıya kalınca, muhalif ittifaklar oluşturup mücadele etmeye çalıştılar. Bu mücadeleler sürüp giderken bazı aşiretler marjinalleşmeye başladı. Devlet, yandaş aşiretlerle, Seyidanların Koçan ve Şemkan aşiretlerine karşı harekât düzenledi. Bu harekât katliama dönüştü.⁵ Osmanlı yönetimi, Ali Şefik'i görevden aldıysa da, katliama maruz kalan iki aşiret 1938 yılına kadar devlete güven duymadı, sürekli isyan halinde oldu.⁶

Osmanlı döneminde mutasarrıfların istismarı Ali Şefik Paşa'yla sınırlı kalmadı. Mutasarrıf Ziya ve Çarşancaklı İshak da görevlerini suistimal ettiler. Mutasarrıflar, aşiret ağalarıyla iyi geçinmek adına verginin çoğunu halka yüklediler. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da bu durum pek değişmedi. Bu sefer de mültezimler vergiyi tahsil ederlerken, mutasarrıflara benzer usuller kullanarak halka zulm ettiler.

Dersim, Osmanlı paşalarının ve idarecilerinin değişik yönetim stratejileri uyguladıkları bir coğrafya olageldi. 1875 yılından sonra, bölge aşiretlerini birbirine düşman etme taktiği tecrübe edildi.⁷ Birbirine düşürerek idare etme anlayışı aşiretler arası rekabeti ve düşmanlıkları körükledi, Dersim yıllarca kan gölüne çevrildi. Bu uygulama devlet lehine bir fayda da üretmedi.⁸

Bölgenin hâkim aşiretlerinden Karabalılara mensup olmasına rağmen; Dersim'in bu durumu, I. dönem Mebusu Hasan Hayri Bey'in bile tepkisini çekmişti. "Efendiler, Dersim meselesi malumu âliniz ki, tamam dört yüz seneden beri Devlet-i Osmaniye'yi işgal eden bir meseledir. Öteden beri bu mesele için tayin olunan memurların sui idareleri yüzünden ahali beyninde bir ziddiyet peyda olmuştur. İşte onun için ta Murad-ı Rabi Hazretleri zamanından bu yana kadar ahali yekdiğeriyle mücadele ettiklerinden daima bir takım hanümanlar söndürülmüştür"⁹ sözleriyle idarenin zaafını özetlemişti.

Aşiretler, devlet ile problem yaşadıklarında aralarındaki düşmanlıkları askıya alarak birlikte hareket ediyor ve yardımlaşıyorlardı.¹⁰ Aşiretlerin düşmanlığı asayiş-i daha da bozdu. Bölgedeki isyanların çıkış sebebi asayişsizliğe bağlandığından, bu politikalar fayda yerine zarar verdi. Bölge idare edilemez hale geldi.

İdari sorunlar bununla da sınırlı kalmadı. Dersim’de rüşvet, menfaat temini, görevi suiistimal ve yolsuzluklar kartopu gibi büyüdü, adeta idari yönetimin bir parçası haline geldi. Defalarca bölgede rüşvet hakkında incelemeler yapılmış, birçok kez mutasarrıflar, idareciler, askerler görevden uzaklaştırılmış ve cezalandırılmışlardı.¹¹ Bu kirli ilişkilerin en önemli sebebi, bölgenin gözden uzak olması ve yaşanan ulaşım sıkıntısıydı. Ordunun rüşvete bulaşması en kötüsüydü. Bu doğrudan devletin otoritesini olumsuz etkiliyor, yönetim boşluğu ise kaosa neden oluyordu. En üst dereceye gelmiş jandarma subayları ve erleri bile bu kirli ilişki ağının içinde yer almışlardı. Nitekim, Mutasarrıf Celal Mardini, 1906 yılında hazırladığı bir raporda, jandarmanın bu ilişkiler sebebiyle nüfuz yitirdiğini, Dersim’de nüfuzu kalmayan jandarma efrat ve zabitanını değiştirmek gerektiğini yazmış, ayrıca memurların da rüşvete bulaştıkları için görevden alınmalarını talep etmişti.¹²

Devlet Dersim’de yeteri kadar otorite sağlayamadığı için, başıboşluk ve yönetim zafiyeti o kadar ileri noktalara gitti ki, Dersim’deki memurların bir kısmı, Dersim’i isyan etmiş göstererek menfaat sağlamaya girişecek kadar pervasız davrandılar.¹³ Bölgenin ıslahına dönük ortak bir karar alınamıyordu. Bir uygulama başlatılıyor, henüz bu uygulamadan sonuç alınmadan, uygulamayı başlatan kadronun değişmesiyle birlikte tüm kadro yeni baştan oluşturuluyor, her şeye sıfırdan başlanıyordu. Bu durum ciddi yönetim boşluklarına neden oluyordu.

Bir raporda halkı şefkat ve merhametle kucaklamanın faydası anlatılırken, bir diğer raporda Dersim’in ancak silahlı güçle sindirebileceği, aksini denemenin nafiye olduğu kanaati belirtiliyordu. Yıllar boyunca, “Dersim okşamakla kazanılmaz, müsallah kuvvenin müdahalesi Dersimlilere daha çok tesir eder” anlayışıyla şiddet kullanmak birinci çözüm yolu olarak görüldü, hatta bölgenin sömürge olarak yönetilmesi taleplerinin dile getirilmesinde bile sakınca görülmedi.¹⁴

Derebeyleri, oluşan bu boşluklardan istifade ederek devlet nüfuzunu kendi çıkarlarına kullanıyorlardı. Meşrutiyet’ten sonra beylerin idareye alınmalarıyla birlikte, ilçe ve illerde yöneticilerle daha fazla samimi olma şartları oluşturuldu. Menfaat birlikteliği de pekişti. Aşiret reisleri, rüşvet ve

ya başka türlü menfaat temini yollarını kullanarak resmi yöneticileri etkilerine aldılar ve halkın üstündeki otoritelerini artırdılar.¹⁵

Bölgeye gönderilen memur ve idareciler halkın dilini bilmiyorlardı; halkla iletişim kuramıyor ve yabancı kalıyorlardı. Halkı anlamadıkları için, onlar halkın hakkında, halk da onlar hakkında sağlıklı bilgilere sahip olamıyordu. Memur ve halk arasındaki bu güvensizlik, idare açısından da, halk açısından da ciddi bir problemdi.¹⁶ Bu durumda devreye yine ağa ve seyit giriyordu. Türkçe bilmelerine ve kısmen de okuyup yazabilmelerine dayanarak, halk ile devlet arasında köprü oluyorlardı. Derebeyleri de bu durumu çok iyi kullanıyorlardı.

Menfaatler üzerine inşa edilmiş bu tip ilişkiler adalet mekanizmasını da etkiledi. Adalet zamanında tecelli etmiyor, hep güçlüden yana işliyordu. Adli makamlar da idari makamlar gibi derebeylerinin vasıtasıyla Dersim'e nüfuz ettiğinden, halk, devletin adalet mekanizmasından da umudunu kesmişti.¹⁷ Adalet, idare ve hükümet güçleri doğrudan ağaya ve seyide hizmet eder hale gelmişti.¹⁸ Sıradan yurttaş, seyitlerin, dedelerin ve ağaların himayesinde kurulan cemaatlerde adalet aramak mecburiyetinde kalmıştı.

Ağalar ve seyitler *mulla* dedikleri devrin okur ve yazar kişilerini, mahalli bilgelerini yanlarında çalıştırarak çocuklarına okuma yazma öğretiyorlardı.¹⁹ Halkın çoğunun okuma-yazması yoktu. Derebeyi de, devlet de halkı cahil bırakarak yönetmeyi en kolay yol olarak benimsemişti. Cumhuriyet döneminde, cahil bırakmanın halkı asimile etmekte avantaj sağlayacağı düşüncesiyle, yirmi beş yıl boyunca Kürtlerin okullara gönderilmemesini tavsiye eden anlayışlar devlete hâkim oldu. Böylelikle, cehalet, bütün Kürt halkının kaderi oldu.²⁰

1926 yılında Dersim'de, idarenin bıraktığı boşluklar aynen devam ediyordu. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in raporunda hükümeti idare edenlere ciddi veriler takdim edilmiş, idarenin zaaflarının önüne geçilmesi istenmişti. Tedbir alınmaması halinde gelecekte ayaklanmaların baş göstereceği net ve açık bir dile anlatılmıştı.²¹

Devrin başbakanı İsmet İnönü, Demokrat Parti kurulurken Celal Bayar'a "Doğuda teşkilat kurmasanız nasıl olur?" demekte bir sakınca görmüyordu.²² Bu zihniyetlerin egemenliğinde cahil kalan halk, feodal değer-

lere daha da çok sarılmak zorunda kaldı. Başlangıçta Cumhuriyet yönetimini bir umut olarak görmesine rağmen, kendine yapılan muameleyi anlamlandıramadı. Dolayısıyla, bir noktadan sonra Cumhuriyet iktidarını da Osmanlı yönetimiyle özdeşleştirmeye, benzer ölçütlerle değerlendirmeye başladı. İktidara bir türlü ısınamadı, katı uygulamalar karşısında Alevi ve Kürt kimliğinden kaynaklanan muhalif karakterine sığındı.

Yaşanan asayiş meseleleri ve bunlara karşı alınan tedbirler sonucu bölge, Dördüncü Umum Müfettişliği marifetiyle idare edilmeye başlandı. Dördüncü Umum Müfettişliği'nin özel kanunla kurulmasıyla birlikte Komutan, İlbaylık (Valilik) görevini de üstlendi.²³ Bölge, olağanüstü şartlarda askerlerce idare edilmeye başlanmıştı. Askeri Valiler, her meseleye asayiş olayı gözüyle baktıklarından bölgenin ihtiyacı olan ekonomik tedbirlere önem vermediler. Başarısızlıklarının bir sebebinin bu olduğu kanaatini, devrin İktisat Bakanı Celal Bayar da ifade ediyordu; raporunda, "Askeri Valiler ekonomi konusunda bilgi sahibi olmadıkları için başarılı olamıyorlardı. Başarının en önemli şartı ekonomidir" yazıyordu.²⁴

Bayar'ın yaptığı tespitler arasında eğitim de önemli bir yerdedi. Ona göre, halkın cahilliği, idare edilememesinin bir başka sebebinin oluşturmaktaydı. "Kürt diye bir kısım vatandaşlar okutulmamak ve devlet işlerine karıştırılmamak isteniyor. Vatandaşlar hakkında ne gibi bir sistem takip edileceği idare memurlarınca açık olarak bilinmiyor"²⁵ ifadesiyle, daha önceki idarecilerin uygulamalarındaki yanlışlığı dile getiriyordu.

Dersim coğrafyasının bölgeler halinde parçalanarak yönetilmesi de idari zafiyetin nedenlerinden biriydi. 1839 yılında Tazimat'la başlayan rejim değişiklikleri, 1876'da Birinci Meşrutiyet, 1908'de İkinci Meşrutiyet ve 1923'de Cumhuriyet'le nihayetlendi.²⁶ Yüz yıl geçmeden dört kez değişikliğe uğrayan yönetim sistemi, bölgede idari zafiyetin önüne geçilmesine ve tedbirler alınmasına fırsat bırakmadı. 1840'tan sonra bu coğrafyadaki idare taksimatları defalarca fiziki olarak da değişti. Bölge, bir dönem yurtluk, ocaklık şeklinde yönetildi.²⁷ Daha sonra bazen sancak haline getirildi; Elazığ, Erzincan, Erzurum ve Diyarbakır'a bağlanarak kısa vadeli uygulamalarla idare edildi. Bu durumun yarattığı boşluklar, Dersim'i aşiret feodalitesinin eline teslim etti.

Halkın nazarında her zaman hazır ve nazır olan, hiçbir zaman de-ğişmeyen, tek bir yönetim vardı ve halen de mevcuttu. Bu yönetim gitmi-yor, değişmiyor ve yüzyıllardır devam ediyordu. Seyidin şeyhülislamlığını yaptığı bu yönetim, Dersim aşiret ağasının derebeylik nizamıydı. Halkın gözünde bu tartışmasız ve kesin bir hükümdü. Onun içindir ki, devlet-de-rebeyi kavgasında ezeli hâkiminin gelecekte de değişmeyeceği kanaatindeydi halk. Ezeli hâkimden (derebeyinden) yana olmak Dersimlinin yegâne al-ternatifiydi. Bu nedenle, 1937'ye götüren süreçte, isyana katılan ağaların re-islüğindeki bütün aşiret bireyleri eksiksiz biçimde isyana iştirak ettiler. Bu durum, halkın otorite olarak yıllarca devlet yerine ağayı kabul etmesinden kaynaklanıyordu.²⁸ Devletin bıraktığı boşluklar feodal güçlerle doldurulun-ca idare de onların elinde kaldı, dolayısıyla Dersimliler, devlet idaresini ken-dinden görmüyorlardı. Kısacası, devlete güvenmiyor ve inanmıyorlardı.

Cumhuriyet İdeolojisinin İnşası

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin üstünde kurulduğu bu topraklar, imparatorluk bakiyesi olarak devralındığından tek bir ırk, din ve mezhebe dayalı bir millet anlayışı mevcut değildi. Dağılmış imparatorluğun müteba-kiyelerinden yeni bir imparatorluk çıkmazdı. 1920'lerin dünyasında, devlet yönetim modeli olarak pek fazla alternatif de yoktu. Mustafa Kemal ve ar-kadaşlarının kurduğu bu devlet ya ulus-devlet olacak veya ideolojik bir dev-let yapısı benimsenecekti. Mustafa Kemal, İstiklal Harbi sırasında Sovyet-ler Birliği ile yakınlaşmaya başlamıştı.²⁹ Ekonomik bir model üzerine inşa edilmiş komünal toplum yaratmayı esas alan sosyalist alternatifle ulus-dev-let sistemi arasında tercih yapmak zorundaydılar Mustafa Kemal ve arka-daşları. Onlar tercihlerini ulus-devletten yana kullandılar. Düşünülen ulus-devleti yaratmak için, diğer etnik grupları, hedeflenen ulus içinde (Türk ulusu) eritmek ve asimile etmek gerekiyordu.

Batı Anadolu'da ve Karadeniz'de feodal yapı ve aşiretçilik olmadığından, bu bölgeler yeni düzene erken ayak uydurmuş ve sistemi kabullenmiş-lerdi. Karadeniz bölgesindeki inanç yapısıyla, Anadolu'nun diğer bölgeleri ve Trakya'dakiler arasında yapısal bir çelişki yoktu. Dolayısıyla yeni rejim için bu bölgelerde meydana gelen cılız ve münferit olaylar tehlike oluşturmuyordu.

Tehlike, Kürtlerin yaşadığı, feodal yapının hüküm sürdüğü, ayrı mezhep ve inanç gruplarının birlikte yaşadığı Anadolu'nun doğusunda mevcuttu.³⁰

Doğu Anadolu'daki Kürt-Alevi nüfusun ağırlıkta olduğu iller, yabancı tahriklerine de açıktı. Bölgenin yapısı asimilasyon sürecinde de sorun yaratmaya adaydı. İlk yapılacak şey, bu bölgedeki nüfus dengesini Türkler lehine değiştirmek ve buradaki unsurları Anadolu coğrafyasının içine serpiştirerek³¹ yabancı müdahalesine daha az alan bırakmaktı. 16. Kolordu Kumandanı görevindeyken, gönüllü milisler kurarak Kafkas cephesinde savunma hattı oluşturmak için Doğu Anadolu aşiretlerini örgütleyen Mustafa Kemal, bu tarihte, bölge aşiretleriyle fazlasıyla mesai yürütmüştü. O dönem, Şeyh Sait başta olmak üzere, bölgedeki bütün kanaat önderlerini ve aşiretlerini tanıyıp anlama fırsatı bulmuştu. O, bu aşiretlerin gücünü ve neler yapabileceklerini çok iyi biliyordu.³² Mustafa Kemal, çalışmaların doğru yapılmamasının veya yapılan çalışmalarda sonuç alınmamasının ülke ve rejim için nelere mal olabileceğinin farkındaydı. Dolayısıyla, bölgede asimilasyon sürecinin uygulanabilirliği, yöntemleri ve bölge halkının ulus-devlet içinde eritilmesinin yolları sıkı sıkıya irdelendi. Bazen bölgede birden fazla kişi marifetiyle rapor hazırlanıyor, bazen başbakanlar veya bakanlar bölgeyi gezerek yerinde incelemelerde bulunuyorlardı.³³

Mustafa Kemal ve arkadaşları, planladıkları cumhuriyet rejimini tesis etmek için kolları sıvamıştı. 1923 seçimlerinde, Dersim'in altı mebusu da dahil Birinci Meclis'teki milletvekilleri genel olarak tasfiye edildi. Mustafa Kemal'in silah ve dava arkadaşları meclise taşındı. Böylece, birçok vekil seçildiği ili bile doğru dürüst görmeden meclise gelmiş oldu.³⁴ Yeni meclis 1924'te hilafeti kaldırdı.

Şeyh Sait liderliğindeki Sünni Kürtler, hilafetin kaldırılmasından fazlasıyla rahatsız olmuşlardı. Bingöl, Elazığ, Muş ve Diyarbakır'da başkaldırılar isyana dönüştü. İsyan birkaç ayda bastırıldı, Tevhidi Tedrisat Kanunu çıkarıldı. Bunu, Kılık Kıyafet Kanunu ve İskilipli Atif Hoca'nın idamı takip etti. Cumhuriyet, hem kendi resmi ideolojisini, hem de inkılâplarını baş döndürücü bir hızla inşa ediyordu. Cumhuriyet yönetiminin ilk kadroları arasında görüş farklılıkları da aynı hızla ortaya çıkmaya başlamıştı.³⁵ Dolayısıyla, muhalefet de oluşmaya başladı, fakat iktidar kadar hızlı, kabiliyet-

li ve güçlü değillerdi. Kazım Karabekir liderliğinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ilk ciddi muhalefet tecrübesi oldu.³⁶

1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1925 yılında kapatıldı. Yöneticileri İstiklal Mahkemeleri'nde yargılandı. Arka arkaya gelişen muhalefet olayları, yeni rejim ve inkılâpların kolayca kabul görme-yeceğinin ilk sinyallerini vermişti. Mustafa Kemal ve arkadaşları, projelerini ivedilikle tatbik edip sonuçlandırmanın gerekliliğine inanmışlardı. Hızlı davranmadıkları takdirde, eski dava arkadaşları başta olmak üzere, muhalefete katılımlar artacak, Cumhuriyet ve inkılâplar riske girecekti. Mustafa Kemal bunu çok iyi biliyordu ve kimseye fırsat vermeden devrimlerini ha-yata geçirmekte kararlıydı. Böylece, yönetimin kendi ideolojisini yaratmada daha etkin ve tavizsiz davranmaya başladığı yeni bir sürece girildi. Rejimin, yaşamını garanti altına alabilmek için kendini koruma refleksi geliştirmesi gerekiyordu. Bu çerçevede rejimin kadroları, karşıtlarını ve önlerindeki en-gelleri analiz etmeye başladılar. Doğu Anadolu'daki kıpırdanmalar dikkat-lerini çekiyordu. Doğu Anadolu'daki hareketlenme, ulus-devlet projesi için sıkıntı yaratacak nitelikteydi.

1925 isyanı sonrasında en göze çarpan hareketlilik, Kürt ve Alevi kimliğine sahip Dersim'de başlayınca, çalışmalar bu bölge üstüne yoğun-laştırıldı. Yapılan tetkik ve hazırlanan raporlar neticesinde bazı uygulama-larda karar kılındı. 1926 yılında Müfettiş Hamdi Bey, yeni yönetim adına ilk kapsamlı raporunu hazırladı. Bu raporda ve bundan sonraki şark rapor-larının merkezinde hep Dersim yer aldı.³⁷

Şeyh Sait olayı ile Sünni Kürt nüfus yeterince tedip ve tenkil edil-miştir. İlk yapılacak şeyh, ağa ve seyitlerin halk üzerindeki hâkimiyetlerini kırmak ve onları bölgeden uzaklaştırmaktır. Nüfus dengesini Türkler lehine de-ğiştirmek için buradaki Kürt nüfusu Anadolu'ya sürmek tasarlanmıştır.³⁸ Ağa ve aşiret reislerinden alınacak arazilerine Türklerin iskânı birinci seçe-nek olarak düşünülmüştü: "Sürülecek araziye Türkleri iskân etmek, olmaz-sa bu ahal-i mutiaya bir nispet-i mümkün dâhilinde bilâ bedel temlik et-mek lazımdır."³⁹ Gerekirse arazinin bedelsiz olarak Türklere verilerek teş-vik sağlanması suretiyle bölgenin etnik yapısında Türk unsurlar lehine de-ğişiklikler yapılması, raporlarda yer alıyordu.

Cumhuriyet döneminde, bölgeyle ilgili en önemli raporlardan birini hazırlayan Hamdi Bey'in raporunda, "Mefkûreci unsurları memur olarak göndermeyi ve misyonerlik yaptırarak havali Kürtlerini Türkleştirme" öneriliyor, bunun için yirmi beş yıllık bir süre öngörülüyordu. Hamdi Bey, bu süre zarfında okulların açılmasının sakıncalı olduğunu, ancak ahaliye Türklük his ve terbiyesini verdikten sonra okulların açılmasını savunuyordu. Bunlar yapılmadığı takdirde, "Kürtlük telkini muvaffak olur" diyerek, bölgeyi önce cahil bırakıp, ondan sonra asimile etmeyi gündeme getirmesiyle yeni rejimin hedeflerine de vurgu yapıyordu.⁴⁰ Hamdi Bey'in bu raporu ve diğer istihbarat çalışmalar neticesinde, 1927 yılında bölgeyi ilgilendiren iki önemli çalışma yapıldı. Bunlardan birincisi, Birinci Umum Müfettişliği Teşkilatı'nın kurulması, diğeri de Mecburi İskân Yasası'dır.⁴¹ Bu çalışmalar yoluyla Şark vilayetlerinde, özellikle de Dersim'de kalıcı ıslahatlar yapmak amaçlanıyordu.⁴² İhdas edilen Birinci Umum Müfettişliği'ne İbrahim Tali Bey atandı.

1097 sayılı yasada (Mecburi İskân Yasası) hedeflenen şey, gerekçeler bölümüne konulmuştu. Bu gerekçeler 1937-1938 olayları için de geçerli olacak resmi gerekçelerdi. Hamdi Bey'in raporunun tesiri kendini göstermişti. Yasanın gerekçesi, 18 Haziran 1927 tarihli TBMM oturumunda Başvekil İsmet Paşa tarafından şöyle izah ediliyordu: "Şark vilayetlerimizde hükümetçe Cumhuriyet kanunlarına tevfikân icrası lâzım olan cezri bir silsile-i ıslahattan matlup olan netayici hasenenin temini husulü, bu ıslahata karşı harekâta bulunanların ve bilhassa o muhitlerde halkı idare ve nüfuzları altına alan ve bu yüzden temin-i menfaat ve bir şebeke-i tezvîr ve mü-nasebet teşkil eden mütegalibenin ve kendilerine ruhani bir sıfat ve mevki vererek masum halkı idlâl ile icraat-ı hükümete mânia ihdasına çalışan meşayihin ve bunların dam-ı tezvîrlerine kapılarak ıslahata muhalefet kalbilyetinde..."⁴³ Bu ifadelerle Cumhuriyet kanunlarının icrası için yapılacak ıslahata engel olanlar hedef alınmıştı. Aynı amaçla kurulan İkinci Umum Müfettişliği, 8 Aralık 1928 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği şifreli telgrafta, bazı ağa ve seyitlerin özellikle kontrol edildiklerini belirtmekteydi.⁴⁴ Telgrafta, Seyit Rıza ve Baytar Nuri'nin İkinci Umum Müfettişliği'ni Elazığ'da ziyaret ettikleri bilgisi veriliyordu.

Seyit Rıza ve oğlu merkeze konularak yazılmış bu şifrede, Seyit Rıza'nın dedikodu ve ihbarlardan rahatsız olduğundan bahsediliyor, kendisinin ovada iskân edilmé ricasında bulunurken, esasında hakkındaki şüphelerden rahatsızlığını izah etmeye çalıştığı vurgulanıyordu. Bu konuda başarılı da olmuştu. Umum Müfettişi'nin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya gönderdiği telgraf, "Cumhuriyet hükümetimize karşı olan sadakat ve merbutiyetlerini te'yit ettiler, hakkında vaki olan şüphelerin tamamen izalesi için ovada iskânlarını reca ettiler. Talimatnamemizin mucibince arazi verilmesi hususu Elaziz vilayetine tebliğ edildi. Bugün gittiler, arz ederim efendim" cümleleriyle sonlandırılıyordu."⁴⁵

Kürtlüğün ve Aleviliğin sembolleri olarak sayılan aşiret ağaları ve seyitler Cumhuriyet'in önünde en büyük engel olarak görüldüler. Onları bölgeden çıkararak başka yerlerde iskân ettirmek Dersim'in Türklüğü için önemliydi. Naşit Hakkı Uluğ bu düşüncüyü, "Seyit Rıza varken bunların ne Türklüğü ne de insanlığı kalır" şeklinde izah ediyordu.⁴⁶

İbrahim Tali'nin Umum Müfettişliği döneminde Vali Cemal Bardakçı, başta Seyit Rıza olmak üzere ağa ve seyitlere arazi ve ev vererek aileleri ile beraber Elazığ'da iskânlarını sağladı.⁴⁷ Çok geçmeden, Umum Müfettiş İbrahim Tali Bey ile arası açılan ve anlaşamayan Vali Cemal Bardakçı Çorum'a tayin edildi. Yerine Nizamettin Bey getirildi. O da ilk iş olarak İbrahim Tali Bey'in talimatıyla, Vali Cemal Bardakçı'nın başlattığı iskân işlemlerini iptal etti. Bu yeni durum devlete karşı hassasiyet oluşturdu. 1926'da Koç Uşağı harekâtı ile zaten devlete duyulan güven zedelenmişti. Dersim rüesasının elindeki arazi ve evler de geri alınınca, Seyit Rıza başta olmak üzere diğer ağa ve seyitler, Dersim'deki topraklarına geri döndüler.⁴⁸ Bu tarihlerde Mustafa Kemal'in direktifiyle *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesini kuran gazeteci Hakkı Naşit Uluğ da aynı maksatla bölgeyi ziyaret ediyordu.⁴⁹

Uluğ, Cemal Bardakçı ile aynı fikirde değildi; uygulamaları eleştiriyor, radikal söylemlerle olaya müdahil oluyordu: "...Dersimlileri Elazığ Ovası'na indirmek için yarım tedbirler alınmıştır. Dersim ağalarına vilayet merkezlerinde vazifeler verilmiş, birer ev tahsis edilmiştir. Fakat Dersimli ağa, Munzur Suyu'nun öbür yüzünden ayağını çekmemiştir. Haftanın üç günü vilayette ise dört günü Dersim'in içindedir."⁵⁰ Bu çözümlerin bölgede amaç-

lanan ıslahata hizmet etmediğini, sert ve köktenci metotların kullanılmasını hararetle savunan Uluğ, “Doğudaki toplumsal teşkilat zamanla ve gelişmeyle tasfiye olunmaz. Ona Cumhuriyet çelik neşteri ile müdahale etmek lazımdır. Bu teşkilat inkılâbın sert ve kökten metodu ile tahrip ve imha edilemezse tabii vaziyete dönmüştür, demek yalancılık olur” cümleleriyle kaygılarını dillendiriyor, “...Dersim elbette kendiliğinden adam olmaz. Ne yapacaksa yine devlet yapacak, onu adam edecektir” diyordu.⁵¹

Dersim’deki derebeyliği düzeni konusunda Ankara’nın görüşleri de Naşit Uluğ’dan pek farklı değildi. Osmanlı dönemindeki güven zedeleyici olaylar ve devlete karşı yapılan ittifaklar bilindiği için, devlete bağlılık bildiren ağalara da pek güvenilmiyordu: “Aralarındaki kan davalarına da inanılmaz, emin olun, kendi ağalık mevcudiyetlerine vuracak her hareket karşısında birbirlerine karşı iki elleri kanda olsa unuttur ve birleşirler.”⁵² Bu kanaati sadece Hakkı Naşit Uluğ değil, Umum Müfettişleri, dolayısıyla devletin resmi makamları da paylaşıyordu.

Şeyh Sait hadisesi, Cumhuriyet önderlerinin ağalığı, aşiret düzenini, şeyhliği ve seyitliği daha açıktan ve ciddi biçimde hedef almasına sebep oldu. “Köylüyü bu feodal güçlerin otoritesinden kurtarmak konusunda elimizi çabuk tutmalıyız, biz onları yenmezsek onlar Cumhuriyet’i yenecekler”⁵³ düşüncesinde ortaklaştılar. Birinci Umum Müfettiş İbrahim Tali, 1930 ve 1931 yıllarında Dersim’le ilgili iki ayrı mütalaa hazırlamıştı. Ona göre hükümet Dersim’de zayıf kalmıştı, bunun için acilen ıslahat gerekiyordu.

1931’den sonra hazırlanan raporların genel karakteri tamamen değişti. Türklük ve Cumhuriyet rejiminin hâkim kılınmasını amaçlayan raporlar, gittikçe sertlik taraftarı ifadeler içermeye başladı. Jandarma Umum Komutanlığı’nın 1932 yılında hazırladığı *Dersim* adlı kitapçık, bazen bölgenin bir kısmının boşaltılmasını, bazen de bütün Dersim’in boşaltılmasını veya köylerin, mezraların yakılmasını öneren teklifler içermekteydi.⁵⁴ Jandarma Umum Komutanlığı, hazırladığı bu kitapta, Büyük Erkânı Harp Rüşesalığı (B.E.RS), yani devrin Genelkurmay Başkanlığı mütalaaasında, “Dersim evvela koloni gibi nazarı itibarı alınmalı” görüşünü belirtiyordu. “Propagandaya kuvvet verilmesi ve Türklüğün telkini, Kürtçe yerine Türk dilinin ikamesi için ilmi ve idari tedbirlerin alınması,” büyük kız çocukların

okutulması şiddetle önerilmekteydi.⁵⁵ “Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen öz Türk hukukuna mazhar kılınmalıdır”⁵⁶ denilerek, asimilasyon için kesin hükümler konulmaktaydı.

“Dersim Alevileri aslen ve neslen Türk’tür” şeklindeki vurgularla, ordu da Cumhuriyet’in diğer kadroları gibi tek ulus, tek devlet, tek din, tek dil paradigmasını hararetle hâkim kılmaya çalışıyordu. Genelkurmay, 1930’da Pülümür harekâtının başında olan Halis Paşa’nın mütalaasını öneri olarak kitapçığa aynen aktarmıştı. Halis Paşa, “Miktarı az olan bölgenin ağa ve seyitleri itina ile (veya sair suretle) def-i şer edilebilir” diyerek, ağaların öldürülüp ortadan kaldırılmasını birinci tedbir olarak savunmuştu. Halis Paşa’nın tedbirleri arasında, Dersim’in Türkleştirilmesi de öncelikli sırada yer alıyordu. “Tekmil kaza merkezlerinde birer ve ayrıca Mazgirt ve civarında ikişer ilk mektep açılması ve buralarda öğrencilerin Türk ve Türklüğe telkin edecek, kendilerine Türklüklerini bildirecek ve sevdirecek surette okutulması ve Erzincan’da açılacak yatılı mektebine her kaza ve köyden birer talebe alınması”⁵⁷ tavsiye edilen diğer tedbirler arasındaydı. “Mektepler açmak ve Türklük propagandası yapmak,”⁵⁸ “Dersim’de açılacak mekteplerle istikbalin Dersimlilerini bugünden daha medeni, yumuşak hale getirmek ve Türklüğü yaklaştırmak ve kendilerinin aslen Türk olduklarını öğretmek lazımdır. Mektepler vasıtası ile Türk lisanı Dersim’de temin edilmelidir. Bu maksatla bidayette Pülümür, Mazgirt ve Hozat’ta birer mektep açmak ve buralara mefkûreli muallimler tayin etmek lazımdır”⁵⁹ şeklindeki ifadeler Halis Paşa’nın raporunun ruhunu yansıtmaktadır.

Bu çalışmaların ikmalinden sonra, 1934 yılında 2510 nolu İskân Kanunu çıkartıldı. Bu kanun, asimilasyonun başarısı için önemli bir aşamayı teşkil edecekti. Kanunla birlikte, Kürtlerin bu bölgeden çıkarılması, Anadolu’nun içlerinde eritilmesi ve Türklerin bu bölgeye yerleştirilmesi planının altyapısı oluşturuldu. Yeni kanun, Türk ırkından olmayanların serpiştirmek suretiyle, köylere ayrı ayrı yerleştirilmesine, mahalle veya küme teşkil etmeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânını hedefliyordu.

Kürtlük ve Alevilik, rejimin yaratmayı hedeflediği ulus için en önemli engelleri teşkil ediyordu. Bu iki önemli engelin ortadan kaldırılması için köklü bir dönüştürme ve asimilasyon gerekiyordu. Bu amaçla Cum-

huriyet'in kurucuları ve ideologları kolları sıvadılar. Öncelikle Kürtlere yeni bir soykütüğü tasarlandı. Dersim Kürtlerine, Alevi inancı kullanılarak Türk oldukları propagandası yapılmaya başlandı.⁶⁰ Dersim halkının Türk olduğu, Orta Asya kökenli Turani bir kavim ve Horasan menşei oldukları yönünde yapılan propagandalar, bildirilere de yansdı. Nitekim, 1937 yılında askeri harekât öncesi bu mealdeki bildiriler Osmanlı harfleriyle basılarak uçaklarla bölgeye atıldı.⁶¹ Bu Türkleştirme çabası bölgede istenilen sonucu vermese de bölge halkının kafasını karıştırmaya yetti. Her hazırlanan raporda, ekonomik ilerleme kadar Cumhuriyet ideolojisini tahakkuk ettirmek için yörenin Türkleştirilmesi de hararetle savunuldu.

Halbuki iş sanıldığı ve abartıldığı kadar vahim değildi. Cumhuriyet kurulmadan önce girilen entegrasyon denemeleri kısmen de olsa sonuç verme noktasına gelmişti. II. Abdülhamid döneminde, Dersim'in merkezi otoriteyi tanımamasının yaratacağı sıkıntılar idrak edilmişti. Müşir Şakir ve Müşir Zeki Paşalar, bölge ile ilgili uzun yıllar süren çalışmaları neticesinde bunu kavramışlardı. Bölgenin Osmanlı devletine entegrasyonunda eğitim ve mensubiyetin öneminin bilincinde olduklarından bu dönemde; Karabalı, Ferhatan, Sarı Saltık, Abasanlı aşiretlerinin çocuklardan oluşan dokuz çocuk Hamidiye Aşiret Mektepleri'ne alınmıştı.⁶² Ardından Çarekanlı Haydar Bey ve Koçgirili Mustafa Paşa, Hamidiye Aşiret Alayları'na katılarak rütbe ve nişan sahibi oldular. Daha sonra, Dersim aşiretleri de sisteme katılarak Aşiret Alayı teşkil etmek istediler. Bu iş için İstanbul'a müracaat ettiler.⁶³ Dersim aşiretlerinin alay teşkili hususundaki taleplerine Osmanlı yönetiminin sıcak bakmasına rağmen,⁶⁴ İkinci Meşrutiyet döneminde bu projeler rafa kaldırılınca, Dersim aşiretlerinin bu talepleri kabul edilmemiş oldu. Anlaşılabacağı üzere, 1517'den itibaren yönetime yabancılaşan ve uzak kalan Alevi Kürtler, II. Abdülhamid dönemiyle birlikte uyum sağlamaya başlamışlardı.

Hamidiye Aşiret Mektepleri'ne⁶⁵ ilk etapta muhtelif ailelere mensup dokuz öğrenci alınmıştı. Bu öğrenci grubu, Ramiz, Yusuf Cemil, Hasan Hayrı, Ali Haydar, M. Şükrü, Mirali, Mahmut Hızır ve Süleyman Efendi'lerden oluşuyordu. Bu sayı Anadolu aşiretlerinden bölgelere göre alınan öğrenci oranına göre en üst düzeyde bir rakama tekabül ediyordu. Bu da Dersim'in Osmanlı yönetimine karşı asırlardır süren tepki ve tedirginliği-

ne rağmen, aslında entegre olmaya ne kadar istekli olduğunun ifadesiydi. Sadece Aşiret Mektepleri'nde değil, Askeri Okul ve Mülkiye'de okuyan Dersimliler de vardı.⁶⁶ Dersim Sancağı, Tarnuti karyesinden Mahmut oğlu Gülabi de bunlardan biriydi.⁶⁷

Dersimliler Cumhuriyet'e daha çok ısınmıştı, hatta bütünleşmeye hazır görünüyorlardı. İstanbul'dan Ankara Meclisi'ne gelen Osmanlı Binbaşı ve Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey, 1920 yılında, meclis kürsüsünde Dersim halkının Cumhuriyet'i nasıl benimsediğini şu ifadelerle vurgulamaktaydı: "Dersim şimdiye kadar hükümetin idaresine karşı daimi surette mütehaşsi bir vaziyette bulunuyordu. Bu son mütareke neticesi hükümetimizin giriftar olduğu külfet içinde Dersim, en satvetli bir zamanda hiçbir hükümete boyun eğmeyen Dersim, kongrenin teşekkülü üzerine, kongreyi meşru addedererek doğrudan doğruya himayesine kendisini attı."⁶⁸ Bu ifadeyle Dersim'in takriben dört yüz yıllık yabancılaşmasının kapılarının aslında açılmış olduğu izah ediliyordu. Fakat bu durum, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarını tatmin etmedi. Dersim'in uyum sağlayıp entegre olması yetmiyor, Türkleştirilmesi, asimile edilerek ulus-devlet içinde eritilmesi gerekiyordu onlara göre.

Cumhuriyet'in kuruluş ideolojisi, dünyadaki ulusal akımların da etkisiyle, Dersim'de asimilasyonu olmazsa olmaz bir şart haline getirdi. Bunun için yol haritaları oluşturuldu. 1931 yılma kadarki kaydadeğer raporların özetleri Jandarma Umum Komutanlığı tarafından derlenerek *Dersim* isimli bir kitapçıkta toplandı. Bu kitapçıktan, Cumhurbaşkanı ve Başvekil başta olmak üzere, yönetim kademesindeki insanlara dağıtılmak üzere "Gizli ve zata mahsustur" ibareli yüz adet basıldı. O güne kadar hazırlanmış rapor ve çalışmaların özeti olan kitapçık, ilk sayfalarından itibaren asimilasyonu esas alan çalışmalardan oluşuyordu. Kitapta, Dersim halkı Zaza olarak nitelendirilip, Zazaların Türk olduğuna dair savlara yer veriliyordu.⁶⁹ Zazalar Türk olarak mütalaa edilirken, Harzemlilerle bağ oluşturma çabalarına, onların Kürt olmadıkları savı ilave edildi ve böylelikle Kürtlerden koparılması amaçlandı. Bu strateji ve söylemler, bölgede sonradan yapılacak propagandalara da zemin hazırladı.⁷⁰

1923 seçimleri sonucunda Ankara'dan gönderilen milletvekillerinin ikisi de Dersimli değildi.⁷¹ Halbuki bir önceki mecliste altı Dersimli mebus

vardı. Dersim'i yabancıların temsil etmeye başlaması Dersim aşiretlerini germiştir. Bunu kendilerine yapılmış bir haksızlık olarak görüyorlardı. Olanlardan dolayı devlete güvenleri gittikçe azalıyordu. 1926 Koç Uşağı harekâtı, bu güveni sarsan bir başka önemli nedendi. 6 Ekim 1926 - 30 Kasım 1926 tarihleri arasında, Koç Uşağı ve akrabaları olan Şemkan ve Reskan aşiretlerine yönelik yapılan tedip (tepeleme) harekâtı,⁷² ölçüsüz sertliğiyle halkı fazlasıyla etkilemişti. Dersim aşiretleri, altı yıldır sessizce bekleyerek destekledikleri yeni rejimden korkmaya başlamışlardı. Bölgedeki huzursuzluk nedeniyle çıkan kargaşalar raporlarda da yer alıyordu. Dolayısıyla, devlet de Dersimlilerin sadakatinden emin olamıyordu.

1935 yılına kadar sonuç alıcı tedbirler geliştirilip karşılıklı güven oluşmayınca, dönemin Başvekili İsmet Paşa'nın bölgeye ziyareti böyle bir atmosferde gerçekleşti. İnönü bu seyahatinin ardından Abidin Özmen'i Birinci Umum Müfettişi olarak atadı. Abidin Özmen, 1936 yılında, Dersim'i merkez alan kapsamlı bir rapor hazırladı. Raporda bölgenin Türkleştirilmesi ve asimilasyonu sürecine değindi.⁷³ Özmen, bölgeyle ilgili kendine bir de hedef koymuştu: "On altı doğu vilayetinde 1927 nüfus sayımı istatistiklerimizin gösterdiğine göre bir milyona yakın Kürt vardır" diyerek, istatistiki bilgilere yer veren Özmen, "Bu Kürtler tamamen asimile edilerek cennet kadar güzel olan oturdukları ülke, Türk vatanının ayrılmaz bir parçası haline getirilecektir.⁷⁴ Keza doğu vilayetlerinin Van Gölü havzası, Muş Ovası, Bulanık ve Malazgirt kazaları, trenlerin ve şoselerin uğradığı sahanın iki taraflı Türk muhacirle iskân edilmelidir. Senelerce devam etmek suretiyle, yüzer hanelik her sene üç beş Türk köyü kurmanın önemini görüyorum"⁷⁵ şeklinde yazıyordu.

Özmen, eğitim marifetiyle Türkleştirme programları hazırlamıştı. Ona göre, Türk camiası içinde eritilmek istenen kimseleri, Kürtçe yerine Türkçe konuşur hale getirmek icap ederdi: "Bu, söz götürmez bir kaziyedir. Bunun için yemeğini, köyünde köylüsünün, anasının, babasının yediğinden ayırmak, yatağını basit tahta kerevetini kendilerine temin ettirmek suretiyle devşirme ile köy çocuklarını alıp yatılı mekteplere vermek icap eder. Bu mekteplerin binası geniş, hastanesi, eczanesi yerinde müstakil veya tez uğrayan bir doktorun kontrolünde, Türklük aşılacak kabili-

yetiyle yetişmiş, azimli çalışkan muallimlerin idaresinde olmalıdır. Bu yapıyı ve teşkilatı hükümet kurmalıdır. Bu mekteplerde sırf Türkçe konuşulacak,⁷⁶ Türklük propagandasını ve Türk büyüklerine karşı sevgiyi uyandıracak bir program takip edilecek ve tahsil müddeti üç sene olup çocuk senenin on, on bir ayında mektepte kalacaktır.”⁷⁷ Bu suretle ailesinden izole edilen çocuk daha rahat asimile edilecekti. Yerleşim yerlerinde, merkez konumdaki büyük ilçe ve illerde Türklük Merkezleri oluşturulmasını şiddetle öneren Özmen, bu merkezler vasıtasıyla ekonomik, sağlık, sosyal, idari ve kültürel etkiler yaratılmasını ve asimilasyon sürecinin hızlandırılmasını planlamıştı.

Kurulacak Türklük Merkezi’ndeki iktisadi hâkimiyeti Kürtçe ile bağımlı tamamen kesmiş bir zümre eline geçirilmeliydi. Mevcut tüccarlara, kendisiyle münasebette bulunan her dağlı Kürdü, Türkçe konuşurmak ve hükümete ısındırmak yolunda nasıl çalışacakları yolunda eğitimi Halkevleri ve münasip kişiler verecekti.⁷⁸ Bu yaklaşım, öylesine benimsenmişti ki, Kürtçe konuşmak ihanet olarak algılanmaya başlandı. Halka bu denli baskı yapılırken, bölgedeki yerel gazetelerde bu çizgide yayın yapılıyordu.

6 Kasım 1936 tarihli ve 409 sayılı *Malatya Fırat* gazetesinde, A. Bedri İzol’a ait başyazı birinci sayfada neşredilmişti. Bu yazıda, “Türk dilinden ayrı bir dille konuşma milli vicdanı rencide ettiği gibi milli hislerimizi de yaralayan bir hadisedir. Esasında Türk vatanında Türkçeden başka bir dille konuşan insanlar bütün Türklüğün menfur ve en amansız bir düşmanıdır” deniliyor ve “Halkevleri’nin bu işte devamlı mücadelesini sonsuz bir istekle görmek istiyoruz”⁷⁹ cümleleriyle Halkevleri’nin çalışma alanlarına da işaret ediliyordu.

Türk gençlerinin Kürt kızları ile evlenmeleri de asimilasyon için düşünülen tedbirlerden biri olarak ele alınmıştı. Özmen konuyla ilgili şu öneriyi yapmıştı: “Nahiye Müdürleri’nin süvari olmaları, mütemadiyen köy köy gezerek halkla temas etmesi Türk, Kürt ve Alevi ailelerin birbirine kız vermeleri, asker ve memur olarak batı halkından bu bölgeye gelip Kürt kızları ile evlenip burada yerleşecekleri arazi vermek suretiyle dogmatik yapının karışması ve değişmesi de bölge sorununa çözüm olarak düşünülmüştü.”⁸⁰

“Kültür merkezlerinin Türk kültürü aşlamak kabiliyetini arttırmaya çalışması lazımdır. Yoksa Kürt de kendisine bir kültür bulmak yoluna girerse iş daha müşkülleşir. Temsilin süratle temini için Kürtçe konuşmak meselesi üzerinde durmak lazımdır,” diye yazan Özmen, yolları bile, insani ihtiyaç olmaktan ziyade güçlü bir idarenin hizmet vasıtası olarak tasavvur etmişti: “Kürtlüğün kaldırılması ve sağlam idarenin kurulması için yola ihtiyaç vardır.”⁸¹

Diğer yandan, Sevr’in hükümlerinin getirdiği rahatsızlık, bölgede Kürtçülük faaliyetlerinin yoğunlaşması endişesi de yaratmaktaydı. Bu rahatsızlık Lozan’da bertaraf edilmişse de, tedirginlik halen devam ediyordu.⁸² Asimilasyon ve Türkleştirme politikası, aslında Kürt bağımsızlık hareketini önleminin bir yolu olarak da kullanılmaktaydı. Bu amaçla bölgenin iskâna kapatılması, halkın beşer- onar kişilik gruplar halinde Türk coğrafyasında eritilmesi de düşünülen diğer önlemler arasındaydı.

Ancak, asimilasyonla Türkleştirme politikasının önünde derebeyi engeli vardı. Bu topraklarda yıllardır geçerli olan yönetim biçimi, derebeyi sistemiydi.⁸³ Derebeyleri, hâkimiyetlerinden taviz vermek şöyle dursun, otoriteyi paylaşmaya bile rıza göstermiyorlardı. Taraflar arasında çatışma kaçınılmazdı. Cumhuriyet rejiminde derebeyine yer yoktu; aşiret sistemi, ulus-devletin önünde bir engel oluşturuyordu. Millet yaratma sürecinde bu engelin aşılması için her yol mubahtı. Devletin bekası, Dersim’in feodalitesine kurban edilemezdi. Türkleştirmek, asimile etmek, ehlileştirmek, hâkimiyet kurmak için feodal sistemi yok etmek gerekiyordu. Cumhuriyet kadrolarının bu düşüncesini algılayan seyit-ağa koalisyonu, gücünü kaybetme endişesine düştü. Aslında aşiret reislerinin çoğu, durumun vehametini anlamış, Cumhuriyet’e boyun eğmiş ve sisteme biat etmeyi kabul etmişlerdi. İstisna kabilinden, altı aşiretten oluşan Seyit Rıza liderliğindeki ittifak direnmeye devam etti. Dersim’deki elli küsur aşiretten sadece altısı muhalif kaldı. Bu aşiretlere müsamaha gösterilmedi ve şiddetle bertaraf edilmeleri öngörüldü. 1937 tedip harekâtında direkt ayaklanmaya iştirak edenler hedeflendi; fakat 1938 tenkilinde, devlete karşı olsun veya olmasın, isyana iştirak etsin veya etmesin, bütün aşiret ağaları öldürüldü,⁸⁴ aileleri batıya sürüldü; Dersim adeta yerle bir edildi.⁸⁵

Ağalık, Seyitlik ve Feodalite

Dersim'e adını veren Dersiman aşireti ve Şeyh Hasan aşireti, öteden beri ağalarının liderliğinde yaşamlarını sürdürmüş kapalı feodal toplumlardı. Bu Zaza aşiretlerde feodal ağalık yönetimi, yıllar boyu süregelen bir alışkanlık halini almıştı. Aşiret rejimi de denilen bu sistemi yıkmadan, Cumhuriyet'in kendi sistemini var etmesi olası değildi.

Ağalar, Dersim coğrafyasının tek ve rakipsiz dini otoritesi olan seyit ve dedeleri kullanarak hâkimiyetlerini pekiştirmişlerdi. Arif Mardini, derebeylerinin hâkimiyetini bu sözlerle anlatmaktadır: “Dede ve seyitlerle halkın dünyevi umuruna hâkim ruhu şekavetle meluf ikiyüzlü ve müfsit olan ağalar elinde esirdir.” Dersim’le ilgili gündemdeki ıslah çalışmalarında, bu hâkimiyete son vermek için ağa, reis, seyit ve dedeleri İşkodra, Fizan ve Trablusgarp’a sürgün etmek, düşünülen çareler arasındaydı.⁸⁶ “Dersim’in ıslahatı için ilk iş ağavat ve rüesayı Dersim’den çıkararak efrad-ı aşair üzerinden ağavatın izale-i nüfuzudur,”⁸⁷ tespitinde de görülüyordu ki; ağaların halk üstündeki hâkimiyeti, halkın iradesi dışında da gelişse, onları istemedikleri eylemlerin içine sokmaktaydı.

Birçok raporda halk, eşkıya olarak anılırken, “Eşkîyalık esasen halkın isteyerek yaptığı bir şey değildir. Ağa ve reisin teşvik ve telkini ile yapılmaktadır. Halk reis ve ağanın esiri ve bazicesidir”⁸⁸ cümlesi, halkın açıkça istismar edildiğini gösteriyordu. İstismarın bir nedeni ağaların varlığıysa, diğer nedeni ise devlet idarecilerinin yanlış uygulamalarıydı. Türkçe bilmeyen halk, devlet dairesindeki işleri için ağaya veya seyide gitmek zorunda kalıyordu. Ağa ve seyitler, Dersim toplumunun Türkçe bilen kişileri idi. Okuma-yazma bu zümrelerin tekelinde olunca, Kürt yurttaşların adresi ağa ve seyit kapısı olmuştu.⁸⁹ Buna mutasarrıflar ve mültezimlerin vergi toplarken derebeyleriyle işbirliği yapmaları da ilave edilince, halkın derebeylerine boyun eğmekten başka bir şansı kalmıyordu. Cumhuriyet döneminde bir ulus yaratma gayretiyle, Türkçe bile öğretilmeden Kürtçe yasaklanmıştı. Kürtçe konuşana ceza verilerek halk sindirilmiş ve ağaların kucağına itilmişti.

Halk, devlet dairelerinde insan yerine konmuyordu. Dil bilmeyen bu insanların işini görmeyen devlet memurları, ağaların ve seyitlerin araya

girmesiyle aynı işi güle oynaya yapıyorlardı. Bu durumun derebeylerine yeni imtiyazlı alanlar açması kaçınılmazdı.⁹⁰

Kürt Alevi'den, Sünni Türk çıkarma planı, baskı, dayatma ve zorlamayla uygulamaya konulmuştu. Devlet, asimilasyonda ısrarcı oldukça, derebeylerinin yaşam alanları da daralıyordu. Bu süreçte feodal güçler de boş durmadılar. Halkın arasında, asimilasyona karşı mezhep ve kavim bağlarına dayanan bir karşı duruş örgütlediler. Bu mücadele, bölgeyi kargaşa ortamına sürükledi.⁹¹

Aslında devletin asimilasyon ve dönüştürme politikalarına halkın bilinçli olarak karşı koyduğu da söylenemezdi. Halk, fakirlik ve yokluk içinde yarına nasıl çıkacağıнын hesabını yapmaktaydı.⁹² Merkezi otorite ise, Tanzimat'tan beri bölgeyi kontrol altına almak için çalışmalarına aralıksız devam etmekteydi. Bölgeye uzun yıllar egemen olmuş ağalar ve seyitlerin pek de hoşuna gitmeyen bu uygulamalar, Cumhuriyet yönetimi esnasında en üst seviyeye çıkmıştı.⁹³

Derebeyleri rahatsız olmaya başlamıştı. Bu kez, onlar da karşı propagandaya giriştiler ve bildikleri bütün araçları kullanarak halkı devlete karşı isyana teşvik ettiler. Propaganda konuları arasında, Alevi inancı ve Kürtlük duygusunun istismarı birinci sıradaydı. Alevilerin muhalif karakteri ve Kürtlerin mağduriyeti en çok anılan konu başlıklarıydı. İkinci Meşrutiyet'ten sonra başlayan huzursuzluk, Dersimlilerde bir katliam korkusu yaratmıştı. Birinci Dünya Savaşı esnasında bölgede yankı bulan, "Ermenilerden sonra Osmanlı Kızılbaş Kürtleri de katledecek" söylentilerinin kaynağının Ermeniler ve Ruslar olduğu tahmin ediliyordu. Aslında bu propagandayı yayan ve körükleyenler ağalar ve seyitlerdi. Bu iddianın yayılması onların işine geliyordu. Osmanlı devleti bu tehlikeyi erken sezerek olaya müdahale etmişti. Valiler bir bilgi telgrafı ile haberdar edilip, tedbir almaları konusunda uyarılmışlardı: "Dersim ve civarında Ermenilerden sonra Kürtlerin de imha edileceği yolunda şayialar çıktığından bahisle bu gibi rivayetlerin önlenmesi hususunda gerekli tedbirlerin alınmasına..."

26 Temmuz 1915 tarihli iki adet telgraf, Ma'mûratü'l-aziz, Erzurum, Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerine gönderildi.⁹⁴ Bu telgrafların içeriğinden

de anlaşılacağı gibi derebeyleri başta olmak üzere, fırsattan istifade etmek isteyen herkes halkı başkaldırmaya teşvik etme gayreti içine girmişti.

Ağalar yıllardır müstakil küçük beylikler misali bölgeyi idare ediyorlardı. Yurtluk, ocaklık sistemine son veren Osmanlı yönetimi, 1848 yılından sonra mutasarrıflar atamaya başladı.⁹⁵ Gelen mutasarrıflar tek başlarına vergi tahsili yapamayacaklarını anlayınca, güçlü ağa ve pirlere (Seyitler) ilişki kurup vergi toplama yoluna gittiler. Ağalar mutasarrıfların otoritesini kullanarak vergi adı altında veya “kom hakkı”⁹⁶ diye bir şey icat edip, köyle-ri kendi aralarında paylaştılar ve halktan büyük paralar topladılar. Mutasarrıflar buna kendi çıkarları için göz yumdu.⁹⁷ Bu kısırdöngü devam ederken, soygun ve sömürü düzenininden çıkar sağlayan ağalar ve onların işbirlikçileri seyitler, servetlerini büyüterek daha da varlıklı hale geldiler. Cumhuriyet yönetimi buna müsamaha gösterme niyetinde değildi. Cumhuriyet döneminde hazırlanan her raporda; Dersim’in ıslahı için halkın ağalar ve seyitlerin tahakkümünden kurtarılması gereğinin altı çiziliyordu.⁹⁸

Cumhuriyet rejimini kuran kadrolar, yeni sistemin gelişmesinin ancak mevcut feodal sistemin yıkılmasıyla mümkün olacağına inanmışlardı.⁹⁹ Ağalar ve seyitler bu toplumu esir etmiş, körleştirmiş ve köleleştirmişti. Halkın derebeylerinden kurtulması, Cumhuriyet’in nimetlerine kavuşması, insanca yaşaması için asgari şarttı. İnkılâp Fırkası, herkese hürriyet ve refah vaat ediyordu. Cumhuriyet kadrolarının bu çalışmalarına derebeyleri engel teşkil etmekteydi.¹⁰⁰ Bölgede hâkimiyet mücadelesi veren feodal unsurlar, ağa ve seyitlerin kurdukları ittifaklar, bazen menfaat gereği gevşese de, genellikle birlikte hareket ediyorlardı. Dersim’de iki güçlü feodal ittifak kurulmuştu: Batı Dersim ve Doğu Dersim aşiretleri ittifakları. Batı Dersim aşiretleri ittifakı; Şeyh Hasanlı ve Seyidanlı grubu ile Bahtıyar ve Hayderan aşiretleri arasında kurulmuştu.¹⁰¹ Doğu Dersim’deki Çarekanlı Şah Hüseyin önderliğindeki birlik, uzun yıllar Tercan’a kadar uzansa da Cumhuriyet’in kurulduğu yıllarda dağılmıştı. Batı Dersim aşiretlerinin oluşturduğu ittifakın büyük bölümü Seyit Rıza hâkimiyetine girmişti. Doğu Dersim aşiretlerinden Demenan, Alan, Arel, Kureyşan ve Usfanlar da Seyit Rıza’ya sempati duyuyorlardı. Seyit Rıza hem ağalık müessesesine, hem de rehberlik ve seyitlik gibi manevi bir mevkiye sahipti.¹⁰²

Seyitlik, Alevi inancında en üst dini makamın adıydı. Seyit evladı resuldü, ona karşı gelinmez ve ona muhalif olunmazdı. Seyit, şaman gibi şifa da dağıtır,¹⁰³ ilacın ve doktorun olmadığı toplumsal yapıda doktor işlevi görürdü. Seyit hâkimdir, hekimdir, koruyucudur, ceza vermek de, bağışlamak da ona ait yetkililerdir. Seyit, bir insanı düşkün ilan edebilirdi.¹⁰⁴ Düşkün ilan edilenle kimse konuşmaz, evine gidilmez, selam verilmez, çalıştırılmazdı. “Düşkünlük” denilen sosyal linç müessesesinin anahtarı seyidin iki dudağı arasındaydı.¹⁰⁵ Seyit, efsanelere dayanan bu manevi gücünü ağayla birlikte kullanırdı. Halk, ağanın devlet memurlarıyla ittifak yaparak kullandığı otoritesiyle, seyidin manevi gücünden kaynaklanan tahakkümünün birleştiği koalisyon tarafından eziliyordu.

Halk nezdinde seyit ve ağanın dediği her şey doğruydü, onların dediğini yapmak zorunluydü. Devlet bu güçleri kaç kez tedip ve tenkil ettiyse de, eninde sonunda yine ağayla, seyitle anlaşma yolunu seçiyordu.¹⁰⁶ Ağa ve seyit her defasında hâkimiyetini daha da pekiştiriyordu. Bundan dolayı, Dersim’de bu bölgesel gerçeği birilerinin değiştireceğine kimse inanmıyordu.

Halk, dünyada ve ülkesinde olup bitenlerden haberdar değildi. Seyahat etmeye müsait olmayan bu sert coğrafyada bir ömür, beş-on köy arasında geçiyordu.¹⁰⁷ Dışarıya karşı kapalı olan bu toplum, ne Mustafa Kemal’den, ne Cumhuriyet’ten, ne de Cumhuriyet’in getirdiği yeniliklerden haberdardı. Bunlardan haberdar olan yine seyit ve ağalardı. Onlar da yolun, köprünün, askerin gireceği Dersim’de kendilerine yer olmayacağını bildikleri için, toplumu yeni sisteme karşı kışkırtmaya gayret ediyorlardı. Bazı ağalar bunun boş bir çaba olduğunu anlamış ve devletten yana taraf olmuşlardı. Bunlar okumuş, devlet terbiyesi görmüş insanların mensup olduğu aşiretlere mensuptular.¹⁰⁸ Batı Dersim’in dört büyük aşiretinden ikisi, Ferhatan ve Karabalı aşiretleri bu görüşteydi. Doğu Dersim’de halkın çoğunluğu; Karsan, Şadyan, Hormekan, Lolan, İzol aşiretleri de devletin karşısında durmak istemiyorlardı.

Batı Dersim aşiretlerinden Seyit Rıza’ya katılmayan Karabalı ve Ferhatan aşiretlerinde okuyan insanların sayısı, döneme göre oldukça fazlaydı. Bu aileler eğitim, bilgi ve kültürle konumlarını koruyup varlıklarını sürdürebileceklerini düşünerek, Cumhuriyet’e karşı muhalefet eylemlerine katılmamışlardı. II. Abdülhamid’den beri devlete yabancı da değillerdi.

Seyit Rıza'nın başında bulunduğu ittifak içinde aydın, okumuş, yazmış insan sayısı yok denecek kadar azdı. Halbuki, Seyit Rıza hem seyit hem de ağalık vasıflarını bir arada taşıyordu. Buna rağmen devletle ilişkilerinde başarılı olamamıştı. Bu başarısızlık ve dışarıda kalma duygusu, pek üstünde durulmasa da, Dersim olaylarının mühim bir sebebini oluşturuyordu.

Ekonomik Nedenler

Dersim'deki olaylar, sadece feodal unsurlarla izah edilmeyecek kadar geniş kapsamlı ve derinliği olan sorunlara dayanır. Ekonomik nedenleri de bunların içinde saymak gerekir. Ekonomik meselelerin olaylar üzerindeki etkisini ilk anlayan kişi ise Müşir Zeki Paşa'dır. Paşa, "Fikrime göre evvela marazanın sebebinin tahlili lazım. Sebep şekavet, fakır u zarurettir. Ceraimin takipsiz kalması cihet-i umumiye itikadı batıla ve mazannenin icra-yı şekaveti derece-i ibhade göstermesi ve şu surette şekavetin nazar-ı halkta mevad-ı adliyeden olduğu telakkisinin uyanması, Dersim derdinin birinci sebebidir. Evvel ihtiyac-ı umuminin bertaraf edilmesidir" diye yazmıştı. Bunlar, Müşir Şakir Paşa'nın 1899 yılındaki tespitleriydi.¹⁰⁹

Müşir Şakir Paşa'dan sonra, Dersim Mutasarrıfı Arif Mardini Bey'in 1903 yılındaki raporu da benzer içerikli ve ekonomik etkenleri önemseyen bir çalışmaydı. Mardini'nin, Elazığ Valiliği vasıtasıyla Dâhiliye Nezareti'ne takdim ettiği raporunda, tespitlerinin en önemli kısmını geçim meselesi oluşturuyordu. O da, Şakir Paşa gibi ekonomik programların Dersim meselesinin en önemli kısmını teşkil ettiğini, Dersim'deki silahlanmanın bundan kaynaklandığını anlatıyordu. Raporunun ilk maddesi de bu konuya ayrılmıştı. "Dersimlilerin tecavüz itiyatları hayat kaygusundan doğmuştur"¹¹⁰ tespiti raporun ana fikrini oluşturmaktaydı.

Arif Mardini'den sonra mutasarrıf olan Celal Bey de raporunda (1906) ekonomiyi öncelikli mesele olarak görüyordu. Birkaçı hariç, Dersim'deki aşiret ağalarının, Anadolu'nun diğer bölgelerindeki derebeyleri gibi zengin olmadıklarını belirtiyordu. Mutasarrıf Celal Bey, bu ağaların, halkın geneli gibi, yokluk içinde olduklarına dikkat çekerek şu ifadelerle durumu izah etmişti: "Aşiretler biri hariç yaptıkları tecavüz'at dolayısı ile yekdiğerine karşı uyanan emniyetsizlik ve maişetlerini temine esas olan hayvanlarının

muhafaza kaygusu ile silahlanmışlardır. Mal ve can kaygusu devam ettiği müddetçe bu silahlanma devam edecektir. Dersimlilerin muti halka tecavüzleri maişet darlığından başlamıştır.” Dersim’in diğer coğrafyalara yönelen eşkıyalığına bu şekilde açıklık getiren Celal Bey, Dersim aşiretlerinin kendi aralarındaki çatışmaların sebebini ise arazi anlaşmazlıklarına bağlamıştı.¹¹¹

Silahlanmanın mal ve can kaygısına dayandığını, bu konuda gerekli tedbir ve önlemlerin alınması halinde, silahlanmanın ortadan kalkacağını vurgulayan bu raporuyla Celal Bey, Şakir Paşa’yı ve Arif Mardini Bey’i teyit etmiştir. Celal Bey bu düşüncesini desteklemek ve doğrulamak maksadıyla bölgedeki bir uygulamayı örnek olarak gösteriyordu. “Mazgirt yüzde yetmiş çiftçilikle geçinmeye alıştıklarından, reislerine karşı itimatları azalmış ve oldukça rahat bir vaziyete gelmişlerdi” diyerek, problemin çözümünü de anlatmıştı. Celal Bey raporunda, “Tapu ve tahririn yeniden yapılması, halka arazi verilmesi, yolların yapılması, yapılacak yollarda Dersim halkının çalıştırılması” önerilerini de sıralamıştı.¹¹²

Kazım Karabekir, askeri bir taassupla konuyu bir asayiş meselesi gibi görse de, raporunun bir bölümünde Dersim’in son derece kayalık bir yapısı olduğunu, tarıma elverişli olmadığını yazmaktaydı. Arazinin bu yapısının insan mizacına da yansıdığından anlatan Karabekir, raporunun devamında şöyle yazıyordu: “Ekilebilir arazinin yetersizliğinden ötürü ahali diğer yerlerde olduğu gibi kendi ekip biçtikleriyle geçinemediğinden, zanaat ve ticaret de olmadığından, tabiatın bu noksanını hırsızlık ve haydutlukla telafi yoluna gitmiştir. Ürün devşirme eksikliği yüzünden önce hükümete olan vergi borçlarını verememişler ve buna karşı jandarma takibatında dağlara sığınmışlardır.”¹¹³ Kazım Karabekir, asayiş meselesinin temelinde ekonomik sorunların yattığını anlatmaktaydı.

Yokluk içindeki halk açısından, talan ve yağma, bir nevi geçim kaynağı haline gelmişti. Ekonominin en önemli çarkı, özellikle sonbaharlarda, aşiret kollarının çevre köyleri talan etmek için yaptıkları baskın ve saldırılar üzerinden dönüyordu.¹¹⁴ Bu sarp coğrafyada kontrolsüzce artan nüfus, yaşamını sürdürebilmek adına ovalı komşularının mallarına ortak olmak zorundaydı. Bu da rızayla çözülecek bir mesele değildi; yağma ve gasptan başka bir yol yoktu.

Bütün bunlara ilaveten, Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlayan kıtlık, mevcut sefaletin şiddetini artırdı. Yalnız Dersim bölgesinde değil, bütün Türkiye’de yaşanan kıtlık nedeniyle binlerce ihtiyar ve çocuk hayatını kaybetti. İnsanlar buldukları tosbağaları bile yemekten imtina etmediler.”¹⁵ Halkın maruz kaldığı bu yokluğu, ağa ve seyit aileleri de yaşadılar.”¹⁶ Bu sıkıntılı dönemde bazı aşiret reislerinin varlıklarını koruması, sınıflar arasındaki uçurumu büyütüyor, toplumsal barış için bir tehlike oluşturuyordu. Toplum yaygibi gerilmiş, yoksullukla birlikte rekabet ve nefret de büyümüştü.

Osmanlı döneminde mutasarrıflar, aşiret ağaları ile iyi geçinerek vergi yükünü halka yüklemişlerdi zaten. Cumhuriyet’tin ilk yıllarında da bu durum değişmedi. Bu defa mültezimler, aşarı tahsil ederken mutasarrıfların yöntemlerini kullanıyorlardı. Ağalar, bu vergilerden “ağalık hakkı” adı altında kendileri için de pay almaya başladılar. Mutasarrıf ve mültezimlerin göz yumdukları, bu gayriresmi ve gayriinsani ek tahsilat, devletin emriymişçesine halka kabul ettirildi.”¹⁷ Kendisini doyuramayan, mahsulünün yarısı da bu yolla elinden alınan halk, her sonbahara açlıkla giriyordu. Köylülerin kış ihtiyaçlarını temin etmek için çalacağı tek bir kapı vardı: Aşiret reisinin kapısı. Ağanın onlara gösterdiği yol ise, soygun, talan, yağma, eşkıyalığın kaynağı olan Aşiret Kolları’ydı. Bu soygun kollarına katılımların çoğu geçim kaygısı nedeniyle oluyordu.”¹⁸

Aşiret kolları iktisadi müesseselere dönüşmüştü. Bölge halkının birçok önemli meselesini; kan davası, başlık parası, arazi yağmasından doğan zarar gibi maddi karşılık gerektiren işler, aşiret kollarının talanlardan getirdikleri mallar veya paralar verilerek çözülmüyordu. “Sonbahara doğru kışlık iâşe temini için hırsızlığa gidecek olan aşiret kolları avdetlerinde emniyetlerini temin için kan alacağı veya borcu olan aşiretlere maksubatından bir miktar vermek suretiyle anlaşır ve bu misal birçok işler için de varit olurdu.”¹⁹

Dersim’deki her başkaldırının kökeninde fakirlik ve yokluğun sebep olduğu iâşe ihtiyacı yatıyordu. Bu tespit, resmi raporlara da benzer ifadelerle yansımıştı. 1920 yılında, Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey, TBMM kürsüsünde şöyle sesleniyordu: “Malûm-ı âliniz Dersimliler öteden beri aç bir millettir. Çünkü seneyi sekiz ay hariçten mütemadiyen satın almak vesaire

suretiyle idare ediyorlar ki maatteessüf hırsızlığın ve eşkıyalığın sebebi bu yüzden hâsıl olur.”¹²⁰ Hasan Hayri Bey’in meclisteki resmi kayıtlara geçen bu tespitiyle, Dersim bölgesinin asıl probleminin altı çizilmişti.

Hasan Hayri Bey, mültezimlerin istismarı ve tazyikinin kalkması, aşarın aşiretlere verilmesi ve halkçılık programının tatbik edilmesini istiyordu. Hasan Hayri, bu yolla Dersim halkından oluşan yirmi beş-otuz bin silahlı gücün Milli Mücadele’ye katılacağını da taahhüt ederek, asayişsizliğin ve başkaldırıların kaynağı olan aşiretlerin cüzzi bir ekonomik rahatlatmayla ıslah edilebileceğini anlatmaya çalışıyordu.¹²¹

Hasan Hayri Bey, İstiklal Mahkemeleri’nin teşkili ile ilgili oturumda, Dersim halkının isyanının kaynağını yokluk ve çaresizliğin oluşturduğunu bir kez daha belirtti. Soygunların bu nedenle yapıldığını söyleyerek, öncelikle sebepler ortadan kaldırılmadan Dersimlilerin İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanmamalarını talep etmişti: “Malûm-ı ihsanınız herhangi bir hükümet, kendi tebaası hakkında bir ceza tatbik etmesi lâzım gelirse o cezayı ilk defa istilzam eden cerâimi dâhilen kat etmek için hükümetçe lâzım gelen tedabir yapıldıktan sonra bir vukuat zuhura gelirse o zaman tecziye cihetine gitmeli. Mesela bugün Dersim’i ne kadar tecziye etseniz, ne kadar öldürmüş olsanız yine açtır ve idaresizdir. Yine o hırsızlığı yapacaktır. Bunun bütün bütün kökünü mü kesmek lâzım, mektep mi lâzım, idare mi lâzım, ne lâzım? Hükümet vazifesini ifa etsin. Ondan sonra cezaya çarpsın.”¹²² Bu ifadeleri karşılık bulmadı ve talebi reddedildi.¹²³

1926 yılında, Vali Cemal Bey de raporunda aynı şeylerden bahsediyordu. Esas problemin ekonomik temelli olduğunu vurgulayarak, “Dersimliler tedip ve tehirden korkuyorlar; geçmiş memurlar esassız kanaatleri izale edememişlerdir. Aşiret ve kabileler arasındaki mütekebil gasp ve garetler devam etmekte ve husumetlerin temadisine sebep olunmaktadır. Üç beş şahıs müstesna ağalar ve reisler de dâhil tekmil Dersimliler müthiş bir fakr u zaruret içinde çırpınmaktadırlar. Gasp ve garetlerin sebebi yaşamak hissi ve endişesidir,” diye yazıyordu ve Dersim halkının silahlanmasının mal ve can endişesinden kaynaklandığını belirtiyordu.¹²⁴

“Dört yüz seneden beri Dersim’e hükümet nüfuzu girmemiştir. İlmi mana ve şümülü ile bir otorite tesis edilememiştir. Her Dersimli hayatını,

malını muhafaza kaygısı ile müsellaah bulunmak mecburiyetinde kalmıştır” diye yazan Vali Cemal Bey, hastalığı teşhis etmekle yetinmeyip tedbirlerini de ortaya koymuştu: “Dersimlilere medarı maişet iş bulmak lazımdı. Dersim ve civarında inşa edilen umumi ve hususi yapılarda çalıştırılmaları Elazığ ve Malatya’daki arazi-i metrukede iskân edilmeli.” Böylelikle, Seyit Rıza başta olmak üzere, birçok aşiret ağasını ve seyidi Elazığ’da ikamet etmeye de razı edecekti.¹²⁵ Vali Cemal Bey, bu tedbirlerin alınması halinde Dersimlilerin silahlarını kendiliğinden bırakacaklarına dair kesin bir kanaate sahipti.

1937-1938 öncesi dönemde arazi dağıtımı ve toprak reformu Dersim’in en öncelikli meselesiydi. Bu sorun bir türlü çözülememişti.¹²⁶ Ağaların baskısı ve devletin talepleri sonucu, halk, hükümet ile derebeyi arasında sıkışıp kalmıştı. Aşiret ağaları, bölgede her türlü otoriteye sahipti. Bölge halkı, varını yoğunu ağa ve seyitlere veriyordu; devlete verdikleri vergi, ağaya verdiklerinin yanında hiç kalıyordu. Derebeylerinin bu gücü, ancak aşiret düzeni kaldırılarak kırılabilirdi.

Bölgede tarım eski usullerle yapılmakta, mevcut nehirlerden istifade edilememekteydi.¹²⁷ Bölgenin sosyo-ekonomik durumunu yakından ilgilendiren arazi dağıtımı sorunu, idare tarafından çözümlenmeliydi.¹²⁸ Üretim yapılabilen arazinin çoğunluğunu, 1735 yılından sonra bölgeye yerleşen Kürt (Zaza) aşiret ağalarının Ermeni ve Rum köylerini işgal ederek elde ettikleri araziler oluşturuyordu. 1917 tehciri sonrası ortaya çıkan metruk mallar da ağaların eline geçmiş, halk yine bir şeye sahip olamamıştı.

Feodal yapının doğası gereği, iyi ve büyük araziler ağaların malıydı. Köylünün elinde geçimini sürdürecektir arazi yoktu. Ağalar bundan istifade ederek kendi zenginlikleri uğruna aşiretleri soygun, yağma ve talana yönelttiler.¹²⁹ Nitekim, Seyit Rıza bile, 1937 yılında isyan etme suçundan değil, haydutluktan yargılandı. Gerek Osmanlı, gerekse Cumhuriyet döneminde yazılan raporlardaki tespitlere rağmen bu konuda somut bir adım atılmadı. 1937 öncesi var olan arazi, zaten ağanın mülküydü. Seyit Rıza, 230 köye bu şekilde hükmediyordu.¹³⁰ Ağaya yaramayan küçük, parçalı, dağınık, taşlık arazide ise halk mısır ve darı ekerek karnını doyurmaya çalışıyordu. Kışlık iaşesine yetmeyen bu kısıtlı mahsüle rağmen, devlet vergisi de halkın sırtına yüklenmişti.

“Şark vilayetlerinde derebeyi hukuk rabitaları, Cumhuriyet’in ihtiyari anlaşmalara müstenit hukuk ve kaideleri ile tam bir tezat hâindedir. Şehirde ferde hürriyet veren medeni kanun yerine, köyde ferdin hürriyetini tanımayan ve fertleri fertlere cebren tabi kılan derebeyi kanunu görülür. Demokratik hukuk kaideleri henüz şehirlerin varoşlarını aşmamıştır. Bilhassa isyandan evvel bu tezat daha keskin ve daha barizdi. İsyân, derebeyi nizamının cezri hukuk kaidelerinin sarsılmasına ve birçok yerlerde de tavsiyesine de vesile oldu. Esasen isyân, derebeyi içtimai nizamı ile inkılâp nizamının derebeylik içtimai münasebetleri aleyhine olan iddiasına karşı derebeylerin bir reaksiyonundan başka bir şey değildir. Bunun için Kürt isyanının hakiki içtimai manasını bir sınıf nizamının idamesi cehdinde aramak lazımdır. Buna göre Kürt meselesi bir milliyet hareketi değil, bir sınıf mücadelesi meselesidir. Çünkü milli bir hareket, ancak ve her şeyden evvel iktisadi ve milli bir iştiraktan doğabilir.”³¹

Bu cümleler iktisadi bir makalede, 1925 Şeyh Sait Ayaklanması ve 1926 da Hozat ve Çemişgezek merkezli Koç Uşağı olayları üzerine fikir beyan etmek maksadıyla kaleme alınsa da, daha sonra cereyan edecek olayların sebepleri hususunda ciddi bir bilgi ihtiva etmekteydi. Bu tespitler 1937-1938 Dersim olayları için de geçerliydi. Çünkü, İsmail Hüsrev’in bu yazıyı kaleme aldığı tarihten 1937’ye kadar, yukarıdaki iktisadi ve içtimai meselelere dair bölgede herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştı.

İsmail Hüsrev, *Kadro* dergisindeki “Şark Vilayetinde Derebeylik” isimli makalesinde, Seyit Rıza’nın önderliğindeki hareketin ekonomik karakterini ortaya koyarak, sınıfsal sorunun daha sonra yönetsel bir soruna dönüştüğünü belirtiyor ve olayı iktisat mantığıyla mütalaa ediyordu. Kürt meselesinin, genç Cumhuriyet’e karşı milliyet temelinde bir hareket niteliğinde olmadığını izah etmeye çalışıyordu.³²

1936 yılında, İktisat Vekili (Ekonomi Bakanı) Celal Bayar, bölgede bir incelemede bulundu. 10 Aralık 1936’da, Başvekâlet’e verdiği raporda, Doğu Anadolu bölgesi vilayetlerinin ekonomik güce sahip olmadıklarını, devletçiliğin yerel karakterle buralara girmesi gerektiğini, bölgede tamamen ilkel bir ekonomik yapının mevcut olduğunu belirtti.³³

Etnik Nedenler

Dersim Aleviliği iki Kürt gruptan oluşuyordu. Batı Dersim’de Zaza aşiretleri mevcuttu. Doğu Dersim’de ise Kürmanç, Alevi Kürtler çoğunluğu teşkil ediyordu. Kürmancların yaşadığı bölge tarıma uygun ve verimli topraklara sahipti, halkın elinde küçük de olsa ekilebilir alanlar vardı. Aşiret bağları, Batı Dersim’e göre daha gevşek ve feodal yapıları biraz daha dışa açıktı. 1937 -1938 olaylarında bu aşiretler çatışmaların içinde yer almadılar.

Batı Dersim Zaza aşiretleri ise, feodal ilişkilerin daha güçlü olduğu aşiretlerdi. Ağa ve seyide bağlılıkları tartışılmazdı. Nitekim, 1937-38 çatışmalarının aktörleri Abasan, Kureyşan, Hayderan, Demenan, Yusufan aşiretleri, Zaza Kürt Alevileriydi (Bahtiyarlar dışında). Bu aşiretler, bölgeye 17. yüzyıl sonlarına doğru Gerger’den gelip yerleşen, Osmanlı’nın zamanla Düçek, Devecik, Dersimanlı Ekradı olarak tanımladığı aşiretlerdir.¹³⁴ İtaat-kâr olmadıklarından, Osmanlı kayıtlarında bu aşiretler için, “Dersim Kürt eşkıyası” veya “Devecük Ekrad eşkıyası” veya “Şeyh Hasanlı Dersimanlı Kürt eşkıyası” tabirleri kullanılıyordu.¹³⁵ Bu muhalif ve sert karakteri, Bâtını Dailerin Dersim’e taşıdıkları kanaati oluşmuştu.

Moğollar Alamut Kalesi’ni ele geçirdiklerinde, Bâtını Dailer ve imamlar Anadolu’ya kaçıp Dersim dağlarına sığınmışlardı. O dönemde bu grupların yoğun propagandası, dağları yaylak olarak kullanan göçer Kürtler ve Türkmenler üzerinde etkili oldu.¹³⁶ Bâtını anlayış, bölgedeki Sünni itikadı zayıflattırken, Şii ekolün Caferi ve Alevi karakterine altyapı sağladı. Bölge halkı, Sünni İslami ekolden amel ve itikat olarak ayrılmaya başladı.¹³⁷ İran Safevilerinin bölgeye hâkim olmasıyla, Şiilik, Bâtını öğretisiyle karıştı ve bugünkü Dersim Aleviliği ortaya çıktı.¹³⁸

1514 öncesinde bölge, Akkoyunlular ve Safeviler arasında birkaç kez el değiştirmesine rağmen, bölgede ağırlıklı olarak İran Safevi hâkimiyeti mevcuttu.¹³⁹ Çaldıran öncesinde, Şii Caferi inanç yapısı bölgede Şah İsmail’le zirveye çıktı. Bu dönemde bölge halkının çoğunluğunun Ermeni ve Rum olması, Kürt ve Türkmen göçebelerin buraya yerleşmesini de kolaylaştırdı. Türkmen, Kürt unsurlar mezhep, din kardeşliği ve cihat arkadaşlığı çerçevesinde dayanışma içine girdiler. Bölgenin kadim sakinleri Ermeni-

ler ve Rumları¹⁴⁰ *kefere* kabul ederek, mallarını gasp etmeyi meşrulaştıran bir hâkimiyet anlayışında birleştiler. Safevilerin desteğini alan bu ittifak, giderek hâkimiyetini pekiştirdi.

Yaz aylarında dağlardan yaylalara inen bu aşiretler, Ermeni köylerini işgal etmeye başladılar. İslam unsurları lehine gelişen bu yerleşme süreci, Osmanlı döneminde de devam etti ve 18. yüzyılda en üst seviyeye çıktı. 1915 Ermeni tehciri zamanında, Alevi Kürt nüfus bölgeye hâkimdi.¹⁴¹

Aşiret yapısı münasebetiyle akraba olan Kürtler, iç rekabetten dolayı kendi içinden manevi liderler çıkaramadı. Aileler, diğer ailelere bu imtiyazlı konumu vermek istemedi. Bu süreçte Türkmen babaların irşadı bölgede etkinleşti. Alevilik, Türkmen babaları marifetiyle bölgeye yerleşti.

Çaldıran'dan sonra, Alevi inancına yönelik negatif önyargılara sahip olan ve onları *Rafîzî* olarak gören Osmanlı zihniyeti,¹⁴² Bektaşiliğe aynı gözle bakmıyordu. Bu manzaradan, gelecek yıllarda Bektaşî babalarının bölgede etkin olacakları sonucu çıkıyordu. Muhalif ve asi grupların Bektaşileştirilmesi, Osmanlı yönetimine bağlılıklarının sağlanması için faydalıydı. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi, Bektaşî babaların marifetiyle bölgeyi ıslah etmeyi denediyse de, babalar halkın üstünde, güçlerini Ehlibeyt mensubiyetinden alan Alevi dedeleri kadar etkili olamadılar.¹⁴³

Dersim, hem Osmanlı, hem de Cumhuriyet'in Sünni Hanefî İslam anlayışı ile bağdaşamadığı için sistemin dışında kaldı. Bu dışlanmışlık, Alevi Kürt kesim üzerinde baskı oluşturdu. Toplumda oluşan yanlış ve olumsuz bakış açısına,¹⁴⁴ taraflar arasındaki karşılıklı önyargılar da eklenince, Dersim Alevi Kürtleri daha da yabancılaştı. Bu yabancılaşma, halkta içe dönük, ürkek, muhalif ve reddiyeci bir karakter inşa etti.

Dersim'deki Alevilik anlayışı, olayların gelişim süreci içinde Anadolu'nun diğer gruplarına göre sert, radikal ve aykırı olmak durumunda kaldı. Ekseriyeti Sünniliğin radikal ekolü olan Şafilîğe mensup olan Kürtler, Dersim Alevilerini Kürt olarak kabullenmekte zorlanırken, Türkmen Alevileri ve Bektaşîler ise Dersimlilerin Kürt olmasından dolayı onları kendilerinden saymadılar. Hal böyle olunca, Dersimliler herhangi bir tarafa dönük mensubiyet ilişkisi geliştirme zorunluluğu hissetmediler; Sünni Kürtlere de, Türkmen Alevilere de muhalif oldular.¹⁴⁵

Mevcut dışlanmışlık sonucunda ötekileşen Dersim’de, dış dünya ile bilgi alışverişi kesilince, Bâtınilik, Anadolu Aleviliğine kıyasla daha etkin oldu. Bu durum, İslam’ın Bâtınilikten sonraki en marjinal akımını ortaya çıkardı.¹⁴⁶ Başlangıçta tasavvufi bir tarikat olan Dersim Aleviliği, zamanla evrim geçirerek¹⁴⁷ bir mezhep hüviyetine kavuştu. Alevilik, yazılı kaynaklara dayalı bir fıkıh, ya da ameli bir silsile ve bilinen bir mezhep olarak algılanmamasına rağmen;¹⁴⁸ nikâh, doğum ve ölümle ilgili ritüelleriyle Şiilikten uzak, Caferilik ve İmam Cafer Sadık öğretilerini esas alan, fakat Caferi de olmayan bir İslami yorumu olarak evrildi.¹⁴⁹

Alevilik, yazılı referanslardan ziyade şifahi (sözlü) aktarımı esas alıyordu. Bu bilgi ve öğretilere ise ancak seyit, dede ve pir aileleri sahipti. Dolayısıyla, Alevi seyit ve dedeleri, Sünni din adamlarına göre günlük hayatta daha belirleyici ve daha etkili oldular. Halkı kendilerine tamamen bağımlı kılmak için dışarıdakileri düşman olarak gösterdiler. Bir taraftan da, Sünnilerin yaptıklarının tam tersini ibadet olarak benimsiyorlardı. Seyitlerin bu öğretileri, Dersim halkını dış dünyadan tecrit edip ötekileştirdi.¹⁵⁰ 1937 yılına gelindiğinde, Dersim halkının Bingöl, Elazığ, Diyarbakır, Malatya, Gerge, Lice, Hani bölgelerinde yaşayan Zaza veya Kürt Sünni akrabalarıyla irtibatları tamamen kopmuştu.

Tunceli Zazaları, Alevilik gibi heteredoks bir anlayışla İslam’ı algı-larken, diğer Zazalar, Sünniliğin en radikal ekolü olan Şafii İslam’ı benimsemişlerdi.¹⁵¹ Bu itikat/inanç ayrışması, iki grubun birbirinden uzaklaşmasına neden olmaktaydı. Yüzyıllardır birbirlerinden kopuk olmaları sebebiyle dilde ve kültürde farklılaşmalar ortaya çıkmıştı. Dildeki farklılaşma, kültürel olarak daha da sert hissedilince, gittikçe birbirine yabancılaşmışlar ve ayrı toplumlar hâline gelmişlerdi. Dersim aşiretleri, diğer Zaza aşiretlerinden farklı olarak, zorlu yaşam şartları ve azınlık bilinci sonucu kendi aralarında güçlü bağlar da oluşturmuş, Sünni dünya karşısında nefsi müdafaaya dayalı azınlık refleksi bölgede oldukça güçlenmişti.

Dersim’deki ağalık müessesesi, aslında aşiret reisliğinden kaynaklanan bir mevkiydi. Dersim ağası, mensup olduğu aşiretin lideri, aile büyüğü ve reisiydi.¹⁵² Aşiret, kan bağı ile birbirine bağlı akrabalardan oluşmaktaydı. Akrabalar arası dayanışma, onlara birlikte hareket etmeyi öğretmişti.

Bu sosyo-kültürel kurumun Cumhuriyet için bir anda terk edilmesi çok da olası değildi. Yıllarca zor doğa şartlarına, yokluğa, kıtlığa karşı birlikte mücadele eden bu insanlar, yaşam mücadelesi adına hep beraber uğraş veriyorlardı.¹⁵³ Acıları, kederleri, yasları birlikte yaşayıp paylaşan bu toplum, devletle girilen çatışmalarda köye, mezraya gelen her cenazenin veya kesilen her başın acısıyla irkiliyor ve etkileniyordu.

Osmanlı iktidarından beri itaate zorlanan, içine kapanmış bu halk, kendine has dini bir kültür oluşturmuş ve etnik yapısını da inanç sistemiyle izah edecek hale gelmişti. Alevilik sonradan edinilen bir kimlik değildi; Alevi olabilmek için Alevi anne ve babadan olmak esastı. Her aşiretin aynı köklerle mensup olmasının ve akrabalık bağlarıyla birbirine bağlanmalarının kaynağı buydu.

Dersimliler, Osmanlı devriyle mukayese edildiğinde Cumhuriyet rejimine daha yakın bir inanç anlayışına sahip olmalarına rağmen, Cumhuriyet'in tek ulus yaratma projesine olumlu karşılık vermekten çekinmişlerdi.¹⁵⁴ Kürtlük ve Alevilikten koparılarak egemen bir ulus içinde asimile edilmeyi,¹⁵⁵ bu toplumun kabul etmesi imkânsızdı. Yıllardır bu iki değeri sahiplenerek yaşamlarını sürdürmüşlerdi.¹⁵⁶ Aslında Dersim Alevi Kürtleri, yaşam tarzları ve inançları bağlamında Cumhuriyet rejimine, Sünni Kürtlerden daha yakın görünüyorlardı.¹⁵⁷ Sünnileştirme, Türkleştirme ve asimilasyon girişimleri, onların, başlangıçta destekledikleri Cumhuriyet rejimine muhalif olmaları sonucunu doğurdu. Etnik ve inanç ayrışmaları sebebiyle rejime duyulan öfke, Dersim'i 1937-1938 olaylarına götüren sürecin bir başka önemli halkasını oluşturdu.

DIŞ DİNAMİKLER

Kürt Teali Cemiyeti ve Hoybun Örgütü

Bariz ve belirgin bir dış temas olmasa da, gerek Fransız denetimindeki Suriye'de, gerekse de İngiliz işgalindeki Irak'ta kurulan ve faaliyet gösteren bağımsızlık yanlısı Kürt örgütlerin tesiri bütün doğuda olduğu gibi, Dersim'de de hissedilmişti. Kürt Teali Cemiyeti'nin mensubu olduğu bilinen Baytar Nuri lakaplı M.Nuri Dersimi'nin ilişkilerinden hep şüphe edilmiş, zaman zaman da kendisi sorgulanmıştı.

Şeyh Sait hadisesi sonrası, Türkiye, Suriye ve Irak'taki Kürtlerin katılımıyla Birinci Kürt Kongresi, 5 Ekim 1927'de toplandı. Bu kongrenin önemli sonuçlarından biri de, Hoybun örgütünün kuruluş kararının alınmış olmasıydı.¹⁵⁸ Hoybun örgütü, bu kongreden sonra otuz bir maddeden oluşan tüzüğünü yayımladı. Örgüt, fiilen Lübnan'ın Bihamedun merkezinde kuruldu. Böylece, İngiliz denetimindeki Irak'ın Revanduz kentinde temeli atılan örgütün kuruluşu, Fransızların denetimindeki Lübnan'da tamamlandı.

Örgütün nizamnamesinin ilk maddesinde cemiyetin maksadı, "Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin tahlisi ve hudud-u tabiye ve milliyesi dâhilinde bir Kürdistan devlet-i müstakillesinin teşkilidir"¹⁵⁹ şeklinde izah edilmiş ve bu uğurda çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. Örgütün ilk işi, Ermenilerle yeniden uzlaşma sağlamak ve işbirliği yapmaktı.¹⁶⁰ Bu çerçevede Taşnaksütyun örgütünün lideri Vanlı papaz Vahan Papazyan'm katılımıyla işbirliği protokolü imzalanarak, Ermeni Taşnak örgütüyle beraber hareket etme kararı alındı. Faaliyetlerinin hedefine Türkiye'yi koyan örgüt, propaganda yayınlarına başladı ve ilk ciddi eylemi de Ağrı isyanı oldu. Pülümür civarındaki kargaşanın da bu örgütün propagandaları neticesinde çıktığına dair dedikodular olmasına rağmen, bu olayla bağlantılı olduklarına dair kanıt teşkil edecek bir belge mevcut değildir.

Hoybun örgütünün kuruluş nizamnamesinde, Dersim de hedef alanlardan birisi olarak belirtilmişti. Buna rağmen, Dersim'de istedikleri etkiyi uyandıramadılar. Nuri Dersimi vasıtasıyla bölgede, az da olsa, etkili olan örgüt Kürt Teali Cemiyeti'ydi. Koçgiri isyanı sonrası bölgeye gelen Ali Şer de, Kürt Teali Cemiyeti'nin aktif üyelerinden birisiydi. Gerek Ali Şer, gerekse Nuri Dersimi, Kürt Teali Cemiyeti'nin faaliyetlerinde aktif rol almış ve defalarca yargılanmışlardı.¹⁶¹ İkiisi de Seyit Rıza'nın en yakın danışmanları konumundaydılar.

Ermeniler, bir süre sonra Hoybun örgütünü kendi amaçları için kullanmaya başladılar. Örgütün finansörlüğünü Taşnaklar üstlenmişti. İngilizlerin ve Fransızların yardımlarıyla kurulan örgütte, Kürtlerden ziyade Ermenilerin hedeflerine hizmet edileceğine dair bir endişe belirince, Beyrut toplantısında tüm Ermeni örgütleriyle ilişkinin kesilmesi kararı alındı. Sonrasında, Bağımsız Kürdistan idealiyle çalışmalarını sürdürdüler.

1937'de hükümetin başlattığı Dersim harekâtı başarılı olunca, Nuri Dersimi, tutuklanma tehlikesi nedeniyle Türkiye'den ayrıldı ve Fransızların denetimindeki Suriye'ye geçti.¹⁶² "Dersim Generali Seyit Rıza" imzasıyla İngilizlere gönderilen Fransızca yazılmış mektubun gönderildiği yer de Suriye'ydi. Hoybun'un kurucu başkanı Mehmet Şükrü (Sekban) Paris'e yerleşti.¹⁶³ Hoybun örgütüne hep destek olmuş Fransa'nın Dersim meselesinde Türkiye Cumhuriyeti'ne sorun yaratmasının asıl nedeni, Hatay'daki durumun kendi lehlerine çözümü için avantaj sağlamaktı. Bu motivasyonla, konuyu sürekli sıcak tutmak için Taşnak örgütünü kullanıyorlardı.

Ermenilerin Dersim'le İlişkisi

1908 öncesi, Kürt ve Ermenilerin iskân bölgesi olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da asayiş, Abdülhamid'in kurduğu nizam çerçevesinde Hamidiye Aşiret Alayları ile sağlanmıştı. Hamidiye Aşiret Alayları, genellikle Sünni aşiretler tarafından kurulmuştu.¹⁶⁴ Aşiret Alayları'nın Ermenilere karşı uygulamaları fazlasıyla sertti. Alayları kuran aşiretler, fakir insanlardan oluşuyordu. Genellikle göçer ve fakir olan bu insanlar, arazi sahibi Ermenilere karşı içten içe tepkiliydi. Halkın bu kıskançlık duygusunu kullanan Aşiret Alayı subayları, Ermenilere üzerinde baskı kurarak menfaat sağlamaya girişmişlerdi. Ermenilerin arazilerine el koyuyorlar, adamları marifetiyle evlerini ve işyerlerini soyuyorlardı. Bu uygulamalar nedeniyle, Ermenilerle Sünni Kürtler arasında eskiden var olan iyi komşuluk ilişkileri zedelenmiş, taraflar arasında güven duygusu sarsılmıştı.

1916 yılında, Ermenilerin umudunu kaybettiği bir anda, Ruslar, Osmanlı topraklarına girdiler.¹⁶⁵ Ermeni örgütleri Ruslarla beraber hareket etmeye başladı. Rus ordusunda görevli Ermeni asıllı subaylar, Anadolu'nun yerli Ermenileri ile Rusların ilişki kurmalarını ve işbirliğine girmelerini sağladı.¹⁶⁶ Ayrıca, Osmanlı Ermenilerinin çoğunu yanlarına alarak milis güçler oluşturup, bu güçlere Rus işgalinde öncü kuvvet görevi verdiler. Doğu Anadolu'daki dengeleri iyi bilen Ermeni örgütleri, Dersim bölgesindeki mevcut Sünni-Alevi çatışmasından faydalanmak istediler. Bütün çabalarına rağmen bunda başarılı olamadılar. Dersimliler her şeye rağmen Osmanlı devletinin tarafında oldular ve Dersim'i Rus ve Ermeni ittifakına karşı sa-

vundular. Ruslara karşı savaşta, özellikle Erzincan'ın kurtuluşunda ve Erzurum bölgesinde aktif rol aldılar.¹⁶⁷

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Ermenilerle Dersimlilerin ilişkisi irdelenirken tarih metodolojisi ve bilimsel ahlak göz ardı edilmiş, siyasi mülahazalar öne çıkarılarak yoruma dayalı düşüncelerle, Dersimlilerle Ermenilerin işbirliği yaptığı iddiası ortaya atılmıştır. Dersimlilerin Ermenilerle iyi ilişkileri vardır, Hamidiye Aşiret Alayları kurmuş diğer Kürt gruplardan daha iyi bir ilişki içinde oldukları da muhakkaktır. Bu halklar yıllarca aynı toprakta komşu olarak yaşadıklarından Dersimliler, "Dersimli Ermenileri" diğer Ermenilere göre kendilerine daha yakın kabul etmişlerdir. Osmanlı zulmünün mağdurlarından olmaları hasebiyle Ermenilerle ortak bir paydaya sahiptirler.

Bütün bu ilişkiler dışında, Dersim'de Alevi Kürtlerle Ermeniler arasında ekonomik çıkar ortaklıkları da söz konusudur. Bu ilişkiler, I.Dünya Savaşı'nda en belirgin şekliyle ortaya çıkmıştır. Ruslar Erzincan'ı işgal ettiği, Malatya ve Elazığ'daki Ermeniler, Rus birliklerinin hâkimiyeti altındaki bölgelere ulaştıklarında güvende olacaklarını düşünüyorlardı. Bu sebeple, diğer bölgelerde yaşayan Ermenilerin tümü Rus işgali altındaki bölgelere ulaşmak için her yolu deniyorlardı. "Yılın sekiz ayını haricen iâşe temini"¹⁶⁸ durumunda olan fakir Dersim halkı için Malatya ve Elazığ'da yaşayan Ermenilerin Erzincan'a geçirilmesi çok ciddi bir ekonomik kazanç kapısı oldu. Dersim üzerinden Erzincan'a kaçırılan her Ermeni, onlarca altın veya birkaç yıllık iâşe kazandırıyor. Dersimliler bu ekonomik ilişkiyi çok iyi kullanmış, bazı kaynaklara göre, 30.000 Ermeni'yi Dersim'den geçirerek Erzincan'a ulaştırılmışlardı. Bu insan kaçakçılığı, Harput-Diyarbakır-Halep hattında da yapılmaktaydı. Ermeni gruplar Halep'e ulaştığında, vaat edilen paralar Harput veya Diyarbakır'daki kişilere aktarılıyordu. Sistemin para transferi günümüzde Kapalıçarşı'da uygulanan yöntemle yapılıyordu. Dersim'deki metot ise daha da basitti: Ermeniler biraz kaparo veriyorlar, Erzincan'a ulaştıklarında da paranın kalan kısmını ödüyorlardı.

1917 Ekim Devrimi'nin ardından Ruslar bölgeden çekildiler. Türk-Rus anlaşmasının sağlanması Ermenileri bir kez daha hayal kırıklığına uğratmıştı.¹⁶⁹ Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'da toprak el-

de edip bağımsız bir Ermenistan kurma hedefine ulaşamayınca, Kürtlerle ittifak arayışına girdiler. Kürtler, Ermenilerin Kürt halkının yaşadıkları topraklar üzerinde hak iddia ettiğini anlayınca bu ittifak bozuldu. Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Ali Rıza başta olmak üzere, Kürt aydınları, son Beyrut toplantısında bu duruma tepki göstererek, toplantıdan ayrıldılar. Ermeni-Kürt ilişkilerinin koştuğu bu dönemin hemen ardından Dersim olayları patlak verdi. 1937 yılı itibarıyla, Ermenilerin Dersim'e yardım edecek ne bir ilişkileri, ne de bu konuda bir gayretleri vardı. Dersim olaylarında Ermenilerin parmak izini arayanlar, bunu kanıtlayacak tek bir belge bile ortaya koyamamışlardır.

Seyit Rıza'nın evinde bulunan istavrozları kullanılarak¹⁷⁰ Alevi Kürtlerle Ermeniler arasında dini veya etnik bir ilişki kurma çalışmaları mesnetsiz ve siyasi amaçlıydı. 1917'de Rusların çekilmesiyle birlikte Ermeniler de Osmanlı topraklarını terk etmeye başladılar, kalan Ermeniler de tehcir edildi. Ermeniler giderken pahada ağır yükte hafif tüm eşyalarını da beraberlerinde götürdüler, taşınamayacak eşyalarını geride bıraktılar. Bırakılanlar arasında manastır ve kiliselerdeki eşyalar ağırlıktaydı. Bu eşyalar arasında papaz cübbeleri, başlıkları, kâseler, örtüler, tütsü kapları, çeşitli ebatlarda haçlar da vardı. Kutsal eşyalarının bir kısmını, Dersim'in en emin insanları olarak kabul ettikleri kişilere emanet olarak bıraktılar. Bu kişilerden birisi de Seyit Rıza'ydı. Bırakılan emanetler arasında, Ermenilerce kutsal kabul edilen, kraliyet ailesine ait ipek bayrak da vardı.¹⁷¹ Bu bayrağın Dersim'de olduğunu ve yörenin ileri gelenlerinden birine emanet edildiğini, bayrağın bu kişi tarafından muhafaza edildiğini belirten Thomas K. Mugerditchian,¹⁷² bir seyahati esnasında bu bayrağı öptüğünü de kitabında aktarmaktadır.

Ermenilere kız verdiği pek görülmeyen Dersim Alevi Kürtleri, diğer Müslüman halkların davranış biçimine sahip çıkarak, Ermeni kızlarıyla evlilikler gerçekleştirmişlerdi.¹⁷³ Yapılan evliliklerde genellikle kız tarafı Ermeni, oğlan tarafı Müslüman'dı. Bu durumun istisnalarına dair bilgiye bugüne kadar ulaşılammıştır.

Diğer Dış Etkenler

Dersimlilerin dış dünyayla ilk ilişkileri, siyasi ilişkilerden ziyade ekonomik karakter taşıymaktaydı. Dersim halkı, Ermeni hemşerilerinin ABD ile

temas kurmaya başladığı, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren dış dünyayla iletişim kurmaya başladı.¹⁷⁴

Bu tarihlerde ABD'ye çalışmaya giden Dersimliler vardı; fakat bunların birçoğu okur-yazar bile değildi. 19. yüzyılın ikinci yarısında, ABD'li misyonerler Amerikan kolejleri vasıtasıyla bölgeyi tanımışlardı. Misyonerlerin bu dönemdeki ziyaretlerinin merkezinde daha çok Ermeniler yer almasına rağmen, Alevi Kürtler arasında da çalışma yapıyorlardı.

14 Eylül 1902 tarihinde Bağdat'ta yakalanan İngiliz misyonerler, Arap harfleriyle Londra'da basılmış olan Zazaca İncilleri, İngiliz *Biybel* şirketinin aracılığıyla Anadolu'ya sokamadan yakalandılar. Şirket yetkilileri, İncillerin doğrudan İran'a geçeceği şeklinde beyanda bulunmuşlardı.¹⁷⁵ Misyonerlerin bütün bu çabalarına rağmen, bölgede kaydadeğer bir Hıristiyanlaşma eğilimi görülmedi.¹⁷⁶

Bu yıllarda Dersim'in aydın kesimini, genellikle Aşiret Mektepleri'nde yetişen insanlar oluşturuyordu. Bu insanların çoğu Osmanlı devletine bağlı subaylardı. Dolayısıyla, dış güçler Dersim'de amaçlarına uygun bir lider bulamadılar.

1915 yılında Ruslar, Ermeniler vasıtasıyla Dersim halkıyla ilişki kurmaya çalıştılar, bölgeyle ilgili raporlar hazırladılar. Aşiretlerle gizli görüşmeler yapılarak münferit dostluk bağları kursalar da, Dersim halkının çoğu bu ilişkilere iltifat etmedi.¹⁷⁷ Bu yıllarda, Dersim'in önemli kanaat önderlerinden biri olan Seyit Rıza, Diyap Ağa, Yusufanlı Kamer gibi reisler, Halit Paşa kumandasında Dersim ittifakını kurdular ve Ruslara karşı mücadele ettiler. Erzincan'ın kurtuluşunda bu aşiretlerin önemli katkıları mevcuttu.¹⁷⁸

Koçgiri olaylarından tanınan, 1937 ayaklanması sırasında Seyit Rıza'ya sığınan ve ona danışmanlık yaptığı söylenen Ali Şer'in, 1916 yılında Erzincan'da Rus ordusunu ziyaret ettiği kayıtlarda mevcut olmasına rağmen, bu ziyaretin ardından siyasi bir ortaklık kurulduğunu gösteren bir belgeye rastlanmaz.

1920 Meclisi'nde, Dersim Milletvekili Hasan Hayri Bey, Dersim'deki durumu anlatırken; Dersim civarında bazı kişilerin Kürtlük ve Kürtçülük propagandası yaptıklarını, bu şahısların varlığının kendilerince de bilindiğini belirtmiş ve bunların yakalanıp İstiklal Mahkemeleri'ne sevkini iste-

mişti.¹⁷⁹ 1920 yılındaki bu söylentinin dışında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, bölgeyle ilgili bir dış temas mevzuu gündeme gelmedi.

1926 yılında Vali Cemal Bardakçı, Mustafa Kemal'le görüştürmek maksadıyla, Dersim'in aşiret reislerini Ankara'ya götürdü. Bardakçı'nın Diyarbakır ve Gaziantep'ten aceleyle yola çıkma isteğini, Nuri Dersimi, Hoybun örgütünün aşiret reisleriyle ilişkiye gireceği endişesine bağladı.¹⁸⁰ Ancak, Hoybun örgütünde Alevi Kürtlerin yer aldıklarına veya Alevi Kürtlerin bu örgütle herhangi bir ilişki kurduklarına dair bir kaynak yoktur.

Kürt Teali Cemiyeti ile İngilizlerin ilişkilerinden bahsedilirken, Dersim'de Kürt Teali Cemiyeti'nin faaliyetlerinden de şüphe edilmişti. Bu derneğin Dersim'de şubesinin dahi olmadığı resmi belgelerle kayıtlara geçmişti.¹⁸¹ Kürt Teali Cemiyeti ile ilişkili olan Koçgirili Ali Şer'in, 1937 yılı ve öncesinde Dersim'de bulunduğu ve bölgede Nuri Dersimi'yle birlikte Kürtçülük propagandası yaptıkları bilinmektedir. Bu propagandalara halkın ve aşiretlerin ilgi gösterdiğine dair herhangi bir belge de mevcut değildir.

Bu dönemde Hatay meselesinin gündemde olması, Fransızlarla ilişki kurulduğu yolunda şüphe duyulmasına neden olmuşsa da, Fransız casusu olduğu iddia edilen İzzet isimli bir Hoybun üyesinin öldürülmesi olayı dışında bir temasa dair kanıt yoktur. Fransızların silah yardımı yaptıkları konusunda da herhangi bir belge ortaya konulmamıştır. 1937-1938 olayları süresince, defalarca toplanan ve sayıları on binlerle ifade edilen silahlarda Fransız yapımı olanlara rastlanmamıştır. Mevcut silahlar genellikle Martini tüfeklerdi.¹⁸² Bölgede, Martini tüfekler haricinde, az miktarda Rus malı silah da mevcuttu.

Henry Martini tüfeklerin hikâyesi 1877-1878 Rus savaşına kadar uzanır. Osmanlı devleti, bu tarihte 20.000 adet Martini tüfeği, Ruslara karşı savaşan Şeyh Übeydullah'a göndermişti. 1879 yılında, Şeyh Übeydullah Mekke'ye yollanınca söz konusu silahlar toplatılmadı. Kürt aşiretlerinin elinde kalan bu tüfekler Ruslara karşı kullanıldıktan sonra İran ve Türkiye pazarında satılmaya başlandı.¹⁸³ Bölge halkı arasında çok kıymetli kabul edilen bu silahlar, her Kürt gibi Dersimliler için de önemliydi. Bu silahların hatırı sayılır bir kısmı Dersimliler tarafından satın alınmıştı.

Ele geçirilen Rus malı silahlar üzerinden, Kürtlerin Bolşeviklerle ilişki kurduğu fikri oluştu. ABD büyükelçisi, 25 Haziran 1937 tarihli raporunda, “Rus yapısı silahların ele geçmesi, harekâtın komünist kışkırtıcılar tarafından teşvik edildiğini gösterdiği şeklindeki rivayetlere karşın, daha yoğun olan düşünce ise bu silahların Rus Devrimi döneminde bölgeye gelenler tarafından bırakılmış olduğu biçiminde”¹⁸⁴ ifadesiyle konuya açıklık getirdi. Böylelikle, silah markalarından hareketle Dersim olaylarına dış kaynak arama çabaları da boşa çıktı.

Dış münasebetle ilgili yegâne belge, daktiloyla Fransızca olarak yazılarak, “Dersim Generali Seyit Rıza” imzasıyla İngiltere’ye gönderilmiş bir telgraftı.¹⁸⁵ Bu telgrafta, İngiliz hükümetinden destek ve yardım talep edilmişse de, İngilizler bu bilgiyi 5 Ekim 1937’de Türkiye ile paylaşmıştı. Bu telgrafın çekildiği tarihte Dersim’in tamamı abluka altındaydı. Askeri harekâtın en üst seviyede devam ettiği bir dönemde, Seyit Rıza, Kırmil Dağı’na sığınmış ve Erzincan’a gidecek yol arayışına girmişti. Telgrafın çekildiği tarihte, trenle Suriye’ye kaçan¹⁸⁶ Nuri Dersimi’nin bu telgrafı yazdığı ve Seyit Rıza’nın adını kullandığı kanaati yaygındır. Seyit Rıza’nın, Fransızca bilmediği gibi, okur-yazar olduğu da şüphelidir. İdam edileceği saate kadar kendisini bir askeri unvanla tanımlamayan Seyit Rıza’nın, general benzeri askeri unvanlar kullandığıyla ilgili de hiçbir kanıt yok. Baytar Nuri, Fransızca bilen, Suriye’de yaşayan, Latin harfleriyle okuyup yazan bir kişi olduğundan, bu telgrafta ilgili bütün oklar onu göstermekte.

İngiliz misyoner Herry H. Riggs’in 1911’de kaleme aldığı Dersim’le ilgili makalesi, Rus generallerin görevlendirdiği Ermeni asıllı Murat Paşa’nın çabaları, Ermeni Dikran Paşa’nın bazı aşiretlere mektup yollayarak beraber hareket etme önerilerinin tümü Dersim’de somut karşılık bulmamıştır.¹⁸⁷ ABD Büyükelçisi G. Hoowland Shaw, 25 Haziran 1937 tarihinde ülkesine gönderdiği raporunda, Dersim’deki isyanı aktarmış ve konuyla ilgili geniş bilgiler sunmuştur.¹⁸⁸

ABD Büyükelçisi, raporunda, “Harekâtın Suriyeli kışkırtıcılar tarafından başlatılmış olduğunu ileri süren görüşleri destekleyen kanıtlar mevcut değildir. Dersim’de geçerli koşulları bilen ve gelişmeleri takip edenler

bu problemin izahında yabancı güçleri hesaba katmıyor,” diye yazarak olayın dış bağlantılı olmadığını açıkça ifade etmişti.¹⁸⁹

Nitekim, Jandarmanın Genel Komutanlığı'nın *Dersim* raporunda da, “... Hariçteki siyasi teşkilatlar Dersim'i kendi siyasi emelleri için kullanmayı arzu etmişler ve programlarına da bunu koymuşlardı. Daima propagandada altında kalmışsalar da rüesa geçinenlerden hiç birinin hariçle temas ve muhaberesi tespit edilememiştir”¹⁹⁰ denilmektedir.

Dersim'in dış sınırlara uzaklığı,¹⁹¹ bölge coğrafyasının birkaç vadi dışında, girişe müsait olmadığı için, dış desteğin fiziki koşulları da yoktu.

NOTLAR

- 1 Erinç, a.g.e. s. 112.
- 2 J.U.K. *Dersim*. s. 198.
- 3 B.O.A. İDH. 554-38555 H. 1283Ca. 15.
- 4 Yılmazçelik, s. 40.
- 5 B.O.A. İMMS. 124-5347..1309S. 24.
- 6 B.O.A. YEE. 140-43. 1310Ca. 28.
- 7 Jandarmanın Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 109.
- 8 Uluğ, a.g.e. s. 26.
- 9 *TBMM Zabıtları*, 99 18. 11. 1336 C:2.
- 10 Uluğ, a.g.e. s. 12.
- 11 B.O.A. A İ. MVL 373-16399. 1273Za. 23.
- 12 Jandarmanın Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 166.
- 13 B.O.A. DH. KKT- 2848-21 -H. 1327 C. 2.
- 14 Jandarmanın Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 184.
- 15 Uluğ, a.g.e. s. 14.
- 16 Dersimi, *Hatıratım*, s. 13.
- 17 Jandarmanın Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 195.
- 18 Uluğ, s. 19.
- 19 Dersimi, *Hatıratım*, s. 14.
- 20 Jandarmanın Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 169.
- 21 Jandarmanın Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 169.
- 22 Bayar, a.g.e. s. 29.
- 23 *Tunceli Vilayeti Teşkilî İdaresi Hakkında 2884 Sayılı Kanun*.
- 24 Bayar, a.g.e. s. 64.
- 25 Bayar, a.g.e. s. 64.
- 26 Ertan, a.g.e. s. 187.

- 27 Yılmazçelik, a.g.e. s. 39.
- 28 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 168.
- 29 Fikret Başkaya, *Batılaşma Çağdaşlaşma, Kalkınma Paradigmanın İflosu*, Doz, İstanbul 1991, s. 81.
- 30 Başkaya, a.g.e. s. 551.
- 31 J. U. K, Dersim, s. 184.
- 32 Bayar, a.g.e. s. 64.
- 33 Ramazan Topdemir, *Atatürk'ün Doğu Güneydoğu Politikası ve Gap*, İstanbul 2009, s. 37
- 34 Başkaya, a.g.e. s. 113.
- 35 Eric Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1924-1925*, İstanbul 2007, s. 83.
- 36 Zürcher, a.g.e. s. 163.
- 37 Reşat Hallı, s. 375.
- 38 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 168.
- 39 A.g.e., s. 169.
- 40 Aynı yer.
- 41 1927 tarihli ve 1097 sayılı yasa.
- 42 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 173.
- 43 TBMM Zabıtları, 33. Cilt, s. 149.
- 44 B.C.A. 310. 10. 110-740-15.
- 45 B.C.A. 310. 10. 110-740-15. s. 2.
- 46 Uluğ, a.g.e. s. 49.
- 47 Karerli Mehmet Efendi, *Yazılmayan Tarih ve Anılarım*, s. 310.
- 48 A.g.e., s. 312.
- 49 Uluğ, a.g.e. s. 82.
- 50 Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 70.
- 51 Uluğ, a.g.e. s. 68.
- 52 A.g.e., s. 50.
- 53 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 174.
- 54 A.g.e., s. 198.
- 55 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 184.
- 56 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, s. 120.
- 57 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 188.
- 58 A.g.e., s. 195.
- 59 A.g.e., s. 201.
- 60 Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s.31-32.
- 61 Bulut, a.g.e. s. 322.
- 62 B.O.A. MF. MKT. 468-5-1317Ca. 20.
- 63 B.O.A. Y. PRK. AZJ. 33-70. 1314R. 27.
- 64 B.O.A. Y. A. RES. 110-69. 1318N. 17.
- 65 Alişan Akpınar, *Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi*, Göçebe Yayınları, İstanbul 1994, s. 97.
- 66 Ek 20. Askeri Sanat Lisesi öğrencisi mektubu.

- 67 Ek 27. Gülabi Beyin Trabzon Jandarma Okulu Mezuniyet Karnesi.
68 TBMM Zabıtları, Cilt. 5, s. 428.
69 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e., s. 35-36.
70 A.g.e., s. 35.
71 Feridun Fikri Bey aslen Dersim kökenli olmasına rağmen bölge ile sosyal ve kültürel anlamda bir yakınlığı yoktu. Zaten, Dersim'de yaşamamış kişiler Dersimliler tarafından da tanınmıyordu.
72 A.g.e., s. 145.
73 Öztürk, a.g.e. s. 71.
74 A.g.e., s. 118.
75 A.g.e., s. 119.
76 Cumhuriyetin daha sonraki yıllarında Yatılı Bölge Okulları ismiyle kurulan okullarda günümüze kadar hemen hemen aynı müfredat ve programlar çerçevesinde eğitim yapılmaktadır.
77 Öztürk, a.g.e. s. 120.
78 Öztürk, a.g.e. s. 121.
79 *Malatya Fırat* gazetesi, 4 Ocak-25 Aralık 1936 Cilt, Beyazıt Umum Kütüphanesi Gazete Bölümü, İstanbul.
80 Öztürk, a.g.e. syf. 122.
81 A.g.e., s. 122.
82 Öztürk, a.g.e. s. 122.
83 Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 49.
84 Ek 33. Fotoğraf, 1938'de Öldürülen Karabalı Aşireti ağalarından Ağzunikli Veysi Ağa (Kankotan).
85 Reşat Halli, a.g.e. s. 479.
86 Faik Bulut, *Dersim Raporları*, s. 191.
87 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 162.
88 A.g.e., s. 168.
89 Dersimi, *Hatıratım*, s. 14.
90 Halli, a.g.e. s. 376.
91 A.g.e., s. 375.
92 Ek 36. Veli Zengin mülakatu.
93 A.g.e., s. 377.
94 B.O.A. DH. ŞFR. 54A-128. H. 1333N. 13.
95 Yılmazçelik, a.g.e. s. 24.
96 Ağalar Dersim'de ittifak kurarak köylerin idaresini bölüştürmüşlerdi. Bu taksimle her köyde halk ağalara kom hakkı diye bir hak vermek zorunda bırakılmıştı. Ağa'nın kom hakkını vermeyen köylüye cebir ve şiddet uygulanarak bu hak tahsil ediliyordu. Devlete verdiği verginin dışında bu tip örfi uygulamalarla Dersim'de halkın üstüne ek ekonomik yükler yüklenmişti.
97 Munzur Çem, *Tanıklarnın Diliyle Dersim 1938*, İstanbul 1999, s. 37.
98 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 197.
99 A.g.e., s. 7.
100 Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 13.

- 101 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 277.
- 102 Bruinessen, *Ağa Şeyh Devlet*, s. 123.
- 103 Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 31.
- 104 Düşkünlük, Alevi kültüründe sosyal bir ceza uygulamasıdır. Örfi olan bu cezaya muhatap olan kişi toplumdan tecrit edilir. Kendisiyle konuşulmaz, görüşülmez, cemiyet ve toplum içine giremez, Toplu ibadete katılamaz, selamı alınmadığı gibi selam da verilmez. Tecrit içeren bir ceza şeklidir. Düşkünlük, ancak Pir'in verebileceği bir cezadır. Toplumun tamamı tarafından uygulanır. Ceza'nın kaldırılması da Pir'in tasarrufundadır.
- 105 Cemal Sofuoğlu ve Avni İlhan, *Alevilik Bektaşilik Tartışmaları*, Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Basım, Ankara 2006, s. 121.
- 106 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 168.
- 107 STÇ, Cemşi Yıldız mülakatı.
- 108 Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 37.
- 109 B.O.A. YEE. 131-31. 1317Ra. 29.
- 110 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 162.
- 111 Bulut, a.g.e. s. 194.
- 112 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 165.
- 113 Bulut, a.g.e. s. 203.
- 114 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 176.
- 115 Bingöl'ün Karlıova ilçesinde çaresizlikten çocuklarına tosbağa yediren bir aile halen bu fiille anılmaktadır: *Mala Emer'e kusi xür* (Tosbağa yiyen Ömergiller).
- 116 STÇ, Yusuf Karaağaç mülakatı.
- 117 Uluğ, a.g.e. s. 99.
- 118 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 176.
- 119 A.g.e., s. 175.
- 120 TBMM Zabıtları. Cilt. 5, s. 430.
- 121 A.g.e., s. 428.
- 122 TBMM Zabıtları. Cilt. 6, s. 88.
- 123 A.g.e., s. 116.
- 124 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 171.
- 125 A.g.e., s. 171.
- 126 İsmail Hüsrev Tokin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 990, s. 178
- 127 Ramazan Topdemir, *Atatürk'ün Doğu-Güneydoğu Politikası*, Truva Yayınları, İstanbul 2009, s.
- 128 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 194.
- 129 A.g.e., s. 176.
- 130 İsmail Hüsrev, *Milli İktisat Tetkikleri, Şark Vilayetlerinde Derebeylik*, Kadro Dergisi, Sayı, 2, s. 18.
- 131 Hüsrev, a.g.e. s. 19.
- 132 A.g.e., s. 19.
- 133 Bayar, a.g.e. s. 69.
- 134 Yusuf Halaçoğlu, *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, T. T. K. Ankara 2009, s. 50.

- 135 B.O.A. DH. MKT. 1308-13.
- 136 Mehmet Saffet, *Anadolu Aleviliğinin Arka Planı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s. 146.
- 137 Munzur Çem, *Dersimde Alevilik*, Peri Yayınları, İstanbul 1999, s. 11.
- 138 *İslam Ansiklopedisi*, C. 6. s. 791
- 139 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II.Cilt, 4. Baskı, TTK. Yayınları, Ankara 1983, s. 25.
- 140 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 189.
- 141 B.O.A. Y. PRK. UM. 33-102
- 142 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 170.
- 143 Martin Van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, (Çeviren: Hakan Yurdakul), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 102.
- 144 Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, UM: AG Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 104.
- 145 Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, s. 91.
- 146 Bruinessen, a.g.e. s. 110.
- 147 Çem, a.g.e. s. 55.
- 148 *İslam Ansiklopedisi*, "Kızılbaş." s. 791
- 149 Bruinessen, a.g.e. s. 63.
- 150 STÇ. Kenan Coşkun mülakatı
- 151 Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, s. 62.
- 152 Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, (Çeviren: Banu Yalkut), 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2008. s. 82.
- 153 Bruinessen, a.g.e. s. 50.
- 154 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 148.
- 155 Çem. A.g.e. s. 74.
- 156 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 186.
- 157 A.g.e., s. 189.
- 158 Bilal Şimşir, *Kürtçülük II 1924-1999*, Bilgi Yayınları, 2. Basım, Ankara 2009, s.144
- 159 A.g.e., s. 144
- 160 Bedirhan Prens Süreyya, *Kürt Davası ve Hoybun*, Med Yayınları, İstanbul 1994, s.55
- 161 Nuri Dersimi, *Hatıratım* s.174
- 162 A.g.e, s. 182
- 163 Bilal Şimşir, *Kürtçülük*, s.143
- 164 Bayram Kodaman
- 165 Necmi Günel, *Dersim İsyanı (1937)*,Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İnkilâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1999 s.198
- 166 Necmi Günel, *Dersim İsyanı(1937)*, s.104
- 167 J.U.K., *Dersim*, s. 138.
- 168 TBMM Zabıtı Ceridesi,Cilt 5, s. 430.
- 169 Necmi Güner, *Dersim İsyanı(1937)*, s. 98.
- 170 *Ulus Gazetesi* 8 İnkiteşrin 1937.
- 171 Thomas K. Mugerditchian, *Diyarbakır Katliamları ve Kürt Düşmanlıkları*, Kahire, 1919.
- 172 Thomas K. Mugerditchian, 1895-1914 yılları arasında Diyarbakır'da İngiltere Konsolosluğu olarak gö-

rev yapmış, Doğu Anadolu'ya seyahatlerde bulunmuş, *Diyarbakır Katliamları ve Kürt Düşmanlıkları* adında bir kitap da yazmıştır.

- 173 B.C.A, 272-11,18-89-23, I.Meclis Dersim Mebusu Ramis Bey'in eşinin mübadeleden muaf tutulmasıyla ilgili belge.
- 174 Ek 29. "Yunan Yazısı" başlıklı Osmanlıca mektup.
- 175 B.O.A. MF MKT 662/20-7
- 176 B.C.A. 272. o. o. 11-18. 89. 23
- 177 Bulut, a.g.e. s. 61.
- 178 Suat Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işında Dersim*, Yaba, İstanbul 2004, s. 45.
- 179 TBMM Zabıtları, C. 5 s. 428 18. 11. 1920.
- 180 Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 199.
- 181 B.O.A. DH. ŞFR. 98-308. 19. B. 1337.
- 182 Martini tüfek, ABD yapımı olup, Osmanlı devleti tarafından büyük partiler şeklinde satın alınmıştır.
- 183 Bilal Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi 3.Basım, Ankara 2009, s. 28
- 184 Akgül, a.g.e. s. 53.
- 185 Bulut, s. 284.
- 186 Nuri Dersimi, *Hatıratım*, s. 183.
- 187 Akgül, a.g.e. s. 47.
- 188 A.g.e., s. 52.
- 189 A.g.e., s. 53.
- 190 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 175.
- 191 A.g.e.,

ŞARK RAPORLARINDA VE MECLİS TUTANAKLARINDA DERSİM

ŞARK RAPORLARI

Gerek Osmanlı devletinin son dönemleri, gerekse de Cumhuriyet iktidarı yıllarında, Dersim'i gündem alan birçok rapor tanzim edilmiş, bu raporlar ışığında bölgenin ıslahı amaçlanmıştı. Bu raporların genel olarak ortaya koyduğu bazı ortak tespitler, bölge gerçeğinin yansıtılması bağlamında önemlidir. Raporların hepsinde feodal yapının insanları kul haline getirdiği, tahakküm ve korkunun egemen olduğu, ancak korku salan ağa, bey ve seyitlerin bölgeden uzaklaştırılmaları neticesinde bölge halkının yaşamının normalleşebileceği, bu şekilde devlete karşı organize olayların ortadan kalkabileceği vurgulanmıştı.¹

Keza raporların diğer bir ortak yönü ise, bölgeye ulaşımın rahat hale getirilmesiydi. Bu şekilde Dersim halkının komşu bölgelerle iletişimi sağlanmış olacak, bu da entegrasyon veya asimilasyona uygun zemin hazırlayacaktı. Yollar askeri harekâtlar için de gerekliydi. Yol güzergâhları tespitinde ortak ulaşım aksları konusunda fikir birliği sağlanmıştı. Özellikle, eski sancak merkezi Hozat'ın Ovacık'a, oradan da Ilıca'ya ve Erzincan'a, diğer taraftan da Sivas'a bağlanmasının üzerinde durulmaktaydı. Diğer bir yol projesi ise, Pülümür üzerinden Erzincan-Harput aksında var olan ulaşımın geliştirilmesiydi. Hozat- Ovacık hattına bağlanacak diğer yollarla, Deşt (Sin) ve Kalan bölgesine girmenin de kolaylaştırılması önerilmekteydi.²

Dersim halkını komşu bölgelere yerleştirip, onlara geçimlerini sağlayacak toprak vermek suretiyle, "şekavette (eşkıyalık) yönelmelerinin engellenmesi" üzerinde de durulmaktaydı.³ Raporlarda, silahların toplatılması, eğitimin önemi gibi ortak tespitler mevcuttu.⁴ Özellikle, 1924 sonrası hazırlanan raporlarda, bölge halkının dağıtılması ve Türk nüfusun buraya yerleştirilmesi önerilerine de rastlanır.⁵

Raporlarda zaman zaman siyasi ve fikir ayrılıklar da göze çarpar. İsmet İnönü ve Umum Müfettişi Abidin Özmen'in raporlarında Türkleş-tirmek ve asimilasyon birinci çözüm olarak takdim edilmişken,⁶ Kazım Karabekir'in raporunda mesele, askeri mantıkla çözümlenecek bir asayiş olayı olarak görülmüştür. Bütünlükçü ekonomik ve sosyal çözümler üretilmemiştir.⁷

Umum Müfettişi İbrahim Tali'nin raporu da asimile etmek ve Türk-leştirme üzerine inşa edilmesine rağmen, ekonomik etkenleri de içerir. Tali, Dersim'deki aşiret birliklerinin kuruluşunun altındaki gerçek nedenin geçim derdi olduğunu ifade eder ama, çözüm önerilerinde bu noktayı dik-kate almaz. Yine İbrahim Tali'nin raporunun başka bir bölümünde, "yirmi -otuz yılda tedip edilmemiş aşiret yoktur; fakat hiçbirinden müspet netice alınmamıştır"⁸ yazılıdır. Tali de, tıpkı Kazım Karabekir gibi, Dersim meselesinin güçlü bir askeri operasyonla çözülebileceğinin altını çizmiştir.

1932 yılında Jandarma Genel Komutanlığı'nın hazırladığı rapor da, Dersim'le ilgili zengin bir kaynak niteliği taşımaktadır. Daha sonra bölgeye yapılacak harekâtlara kaynak oluşturacak muhteva ve fikri altyapıya sahip olan bu rapor, geçmiş yıllardan analizler de içerir. Bu rapor, Dersim'le ilgi-li en kapsamlı resmi rapor olma özelliğine de sahiptir.

Raporun hazırlandığı tarihi belirten bir bilginin mevcut olmaması-na rağmen, dikkatle incelendiğinde, 1932 yılının ikinci yarısında hazırlan-dığına dair veriler bulunabilir. Raporun 177. sayfasındaki, "Önceki yıl Pülü-mür'deki hareketin tesiri mahdut bir mıntıkaya münhasır kalmıştır" ifade-si, bu raporun Pülümür olaylarından bir yıl sonra tanzim edildiğini göste-riyor.⁹ 153. sayfada ise, Pülümür harekâtının yapıldığından ve 12.10.1932 ta-rihli bir karardan bahsediliyor. Bu, raporun belirtilen tarihten sonra tanzim edildiğini kanıtlıyor. 1931 yılında İçişleri Bakam Şükrü Kaya, Naşit Hakkı Uluğ ve Jandarma Genel Komutanı Kazım Orbay'ın bölgeye yaptıkları seya-hatler neticesinde, onların tespitleri esas alınarak, raporun tanzim edildiği-ni söylemek mümkün.

Raporda, Osmanlı devrinden başlayarak, Dersim'e dair yüz yıllık bir çalışmanın özeti göze çarpmaktadır. Müşir Zeki Paşa, Şakir Paşa, Mutasarrıf Ali Şefik Paşa, Kazım Karabekir'in tespit ve önerileriyle, Osmanlı yönetiminin

son yıllarındaki tüm raporlar ele alınmış. Birinci Umum Müfettişi İbrahim Tali'nin, Diyarbakır ve Elazığ Valisi Ali Cemal Bardakçı'nın, Pülümür harekâtı komutanı Halis Paşa'nın görüşleri, raporun son kısmına ilave edilmiş.

Raporda, Dersim coğrafyası güzel tasvirlerle tanımlanıyor ve Dersim isminin nereden kaynaklandığı doğru biçimde ortaya konmaya çalışılıyor. Dersim coğrafyasının sınırları doğru konumlandırılmış durumda, nüfusun dağılımı da gerçekçi olarak ele alınmış. Raporun içeriğinde, sosyal yapıya olduğu kadar ekonomik yapıya da geniş yer verilmiş. Feodal yapının asimilasyon sürecine nasıl engel oluşturduğu ve bu konuda yapılması gerekenler üzerinde özellikle durulmuş. Etnik yapı hakkında bilgi verirken, halkın Zaza olduğu, Zazaca konuştukları belirtilmiş ve bu dilin içinde var olan Türkçe kelimelere atıfla, Zazaların köken itibarıyla Türk oldukları iddia edilmiş.¹⁰

1932 yılı öncesinde bölgedeki bütün büyük aşaiş vakaları ele alınarak, aşiretlerin gücü, silahları ve ağaları hakkında bilgiler de derlenmiş. Aşiretler arasındaki ihtilaflar ve kan davalarına geniş yer verilmiş, aşiretlerin devletle olan ilişkileri adeta fişlenerek kayda alınmış. Koç Uşağı ve Şevkarlar (Koçan ve Şemkan) üzerine yapılan harekât da ayrıntılarıyla anlatılmış. Ayrıca, Tali Bey'in raporu esas alınarak bir sonuç çıkarılmış ve bundan sonra izlenecek yol haritası ortaya konulmuş. Bu haritaya göre, öncelikli olarak halktaki silahlar toplanmalı, aşiret reisleri, ağalar, seyitler bölgeden uzaklaştırılmalı.

Raporda sunulan önerilerin hayata geçirilmesi

Raporda "Mektuplar yazarak Türklük propagandası yapmak,"¹¹ "Mefkûreli memurlar tayin etmek," "Yerli memurları bölgeden uzaklaştırmak" şeklinde senaryolar da mevcut.

Senaryoya göre, birinci yıl; silahtan arındırma ve ağaların sürülmesi, Kuzey Dersim halkının garba nakli, dağılık iskânın men'i işlemleri; ikinci yıl ise askeri harekâtın icrası için kıtaların sevki ve tekrar silah yoklamasının yapılması, ahalinin naklen veya mahumiye veya yerinde topraklandırılması,¹² "Mektep açılması sureti ile halkın Türklüğe yaklaştırılması" sağlanacak.¹³ Üçüncü yıl, yolların açılmasına devam edilecek, ticaret, ziraat ve eğitim alanında çalışmalar gündeme gelecek.

Raporun sonunda, hangi aşiretin garba sürüleceğine dair bir belgeye (layihaya) yer verilmiş.¹⁴ Aslında, raporun tamamında, Osmanlı döneminden beri tanzim edilmiş raporların bir terkibi çıkarılmış. Söz konusu metinler, Genelkurmay Başkanı'nın değerlendirilmesiyle bitirilmiş ve raporun tamamı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e ve Başvekil İsmet Paşa'ya sunulmuş.¹⁵

Bir başka önemli rapor da, 1935 yılında Başvekil İsmet Paşa'nın Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'e yaptığı seyahat neticesinde hazırlayıp Mustafa Kemal'e sunduğu rapordur. İnönü hazırladığı raporda,¹⁶ "Kürtlere daha erken Türkçe öğretmek Türklüğe çekme" ifadesiyle Türkleştirme konusunun özellikle altını çizmişti.

Kürtlerin hâkimiyetini kırmak için Van, Muş, Erzincan ve Elazığ bölgelerine acilen geniş Türk kitlelerinin yerleştirilmesinin önemi ortaya konulduğu gibi, Karadeniz Bölgesi'nden buralara getirilmiş muhacirlerin memnuniyetinin belirleyici olduğu, muhtemel göçerlerin bu memnuniyetten pozitif yönde etkileneceklerine dikkat çekilmişti.¹⁷

İnönü, raporunda Dersim bölümüne özel önem vermişti. Nitekim, seyahatinin ardından "Tunceli Kanunu" çıkartılmış ve harekâtın altyapısı tamamlanmıştı. Raporda, "Hazırlık ve silahsızlanma üç sene sürecek"¹⁸ deniliyordu. Ayrıca, kaza kaymakamlıklarına muvazzaf subayların, memuriyetlere emekli subayların atanması, valilik makamına muvazzaf bir korgeneralin "Komutan Vali" sıfatıyla getirilmesi, valilik idaresinin bir kolordu karargâhı gibi işlerlik kazanması, Komutan Vali'nin idam cezası vermek de dahil her türlü yetkiye sahip olması öngörülüyordu. Adliye usulü basit ve kesin olacaktı. Raporda bu doğrultuda kesin hükümler mevcuttu: "1935, 1936 yıllarında gezer karakollar kurulacak, 1937 ilkbaharında mürettep ve seferber İkinci Fırka kuvveti, vali emrine verilecek, süratle bütün Dersim silahtan arındırılacak, valiliğin tetkiki neticesi kuvvet kullanılması gerekirse hükümete bildirilip icraatını yapacaktır."

İsmet İnönü, valiliğin yol, orman işletmesi ve hızlı adaletle işe başlamasının da altını çiziyordu. İnönü, 1937 ilkbaharında harekâtın hayata geçirilmesi konusunda karar alındığını bu raporunda açıkça belli etmişti. İnönü'nün, "İlbalığın (valiliğin), lüzum gördüğü diğer ihtiyaçları temin etmek

ve eğer Dersimliler bizim düşündüğümüz zamandan evvel harekete kalkarsa program hemen tatbik edilecek”¹⁹ ifadesiyle de harekâtın erken bir tarihe alınması ihtimali üzerinde duruyordu.

Bu planın gizliliği çok önemliydi. “Önemi münasebeti ile plandan yalnız icra vekilleri yani Genelkurmay Başkanı, Vali, Umum Müfettişi ve Üçüncü Ordu Müfettişi şahsen bilecek, maiyet memurları bilmeyecekti.” İnönü’nün bu vurguları çok önemli iki noktayı gözler önüne seriyor: Birincisi, asayişle ilgili bir açıklamaydı. Bölgedeki “aşiret kol”u baskınları ve çatışmalarının yoğunluğu, son zamanlarda istihbarat raporlarında geniş yer bulan bir konuydu. Bir diğeri ise, Jandarma Umum Komutanlığı raporunda, “Her aşiretin yüzlerce silaha sahip olduğu bilinmekte, Dersim’de yaklaşık on binin üzerinde silah olduğu tahmin edilmektedir”²⁰ şeklinde ifade edilen, aşiretlerin büyük oranda silahlandığına dair bilgiydi.

İnönü, Cumhurbaşkanlığı’na verdiği rapordan hemen sonra Birinci Umum Müfettişliği’ne Abidin Özmen’i atadı. Başbakan İnönü, Abidin Özmen’in de bu konuda bir çalışma yapmasını istedi. Abidin Özmen, Başbakanlığın talebi üzerine hazırladığı raporu Ankara’da yapılan bir toplantıda açıkladı. Özmen’in raporu, kendinden önce hazırlanan raporlara göre daha ideolojiktir ve katı tedbirler içeriyordu.”

Raporlarda bugüne kadar günışığına çıkanlar bunlardı. Raporların kamuoyuna yansımayan, halen gizlenen, bilinmeyen kısımları da vardır. Çoğunun orijinal nüshaları neşredilmemiştir. İsmet İnönü raporu, bu duruma örnektir. Saygı Öztürk’ün aynı isimle yayımlanan kitabında, raporla ilgili Saygı Öztürk’ün istediği kadar bilgi aktarımı söz konusudur. Raporun tam nüshası yayımlanmadı. Bu rapor başta olmak üzere, bütün raporların tıpkıbasımını yapılmadıkça, Dersim harekâtında ordunun sergilediği inanılmaz acımasızlığın nedenleri tam olarak öğrenilemez. Dersim Tertelesi ile ilgili akıllara takılan çok önemli sorular söz konusudur ve bu sorular cevap bulmadığı sürece meseleyle ilgili şaibeler ortadan kalkmayacaktır.

Bu ve benzeri raporlarda Dersimliler, “Rafizi,” “Zındık,” “Fasık,” “Türk-İslam düşmanı,” “Rusların işbirlikçileri” olarak mı tanıtılmıştı acaba? Yoksa, Ebu Suud fetvaları referans gösterilerek; “mum söndüren katli vacip kâfirler” olarak mı anlatılmışlardı? Buna benzer ithamlar yapılmadan,

hiçbir Anadolu çocuğunun bu kadar acımasız bir katliamda yer alması düşünülemez, kendi yurttaşını Rus işbirlikçisi olarak görmeyen bir ordu teyakkuza geçirilemez, onlara bu kadar vahşi bir katliam yaptırılmazdı. Çocuk ve kadınları öldürmeye, köyleri, meşelikleri yakmaya, hayvanların tamamını yok etmeye kadar varan kin başka türlü izah edilemez.

Bir orduya, tatbikat programı çerçevesinde bölgede sahici mermilerle harekât yaptırılırken, canlı hedef olarak bölgedeki yurttaşlarını kullanacak kadar gözlerin kararması için, bu raporlarda halen bilinmeyen birtakım vurguların mevcut olması gerekiyor.

Bugüne kadar yayımlanan tek orijinal rapor, Jandarma Umum Komutanlığınca hazırlanmış *Dersim* raporudur. Bu kitapçık, iki ayrı editör ve iki ayrı yayınevi tarafından basılmıştır. Kitapçığı ilk yayımlayan yayınevinin yer verme gereği görmediği bazı haritaları, diğer yayınevi aynen yayımladı. Metinde herhangi bir değişikliğe rastlanmazken, bir yayınevinin eksik bıraktığını diğer yayınevi tamamladı. Dolayısıyla, yayımlanan kitapların raporun orijinal metninin aynısı olduğu kanaati mevcuttur. Birebir yayımlanmış raporlara, Saygı Öztürk'ün *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu* kitabının sonunda yer alan "Umum Müfettişi Abidin Özmen'in daktilo edilmiş rapor fotokopileri" de ilave edilebilir. Saygı Öztürk bu hassasiyeti, İsmet İnönü'ye ait rapor için de gösterebilseydi çok makbule geçecekti.

Raporların orijinalleri devletin muhtelif kurumlarına ait arşivlerde saklanmaktadır. Bu adreslerden biri ATESE arşivi, bir diğeri de Cumhurbaşkanlığı arşividir. Genelkurmay'ın elinde de bu konuda ciddi bir belge koleksiyonu olduğunu atlamamak lazım. ATESE arşivleri, asker olmayan her araştırmacı için "tasnif dışı" olduğundan(!), bu raporların incelenmesinin koşulları yoktur.

TUNCELİ VİLAYETİ KANUNU VE MECLİS ZABITLARI

2884 sayılı kanun başlangıçta, "Munzur Vilayeti Teşkili ve İdaresi Hakkında Kanun" ismiyle hazırlanmıştı. Başbakanlıkça 7 Kasım 1935 tarihinde Meclis Başkanlığı'na verilen kanun teklifi,²² 12 Kasım 1935 tarihinde İçişleri Komisyonu'nda bazı değişiklikler yapılarak tekrar Meclis Başkanlığı'na sunuldu. Milli Savunma Komisyonu tarafından tetkik edilen kanuna,

ilgili komisyonun görüşleri de ilave edildi. 4.12. 1935 tarihinde Adalet Komisyonu'nca son şekli verilen kanun, Bütçe Komisyonu'na gönderildi. Bütçe Komisyonu'nda İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın teklifi üzerine, Munzur adı Tunceli olarak değiştirilerek meclise sevk edildi.

2884 sayılı kanun, 1 Ocak 1940 tarihinde yürürlükten kalkmasıyla ilgili kesin hükmü 38. maddesinde taşımasına rağmen,²³ daha sonra çıkarılan muhtelif ek ve yeni kanunlarla 1946 yılının sonuna kadar uygulandı.²⁴

1935 yılında kullanılan dil, bugünküne kıyasla ağır ve anlaşılmaz olsa da, kanunun özelliğini göz önüne alarak, o günkü meclis kayıtlarına geçen konuşmaları ve kanunun her maddesinin oylandığı oturuma ait tutanakları, yorumsuz ve eksiksiz, hatta yazım hatalarını bile düzeltmeden aynen aktarmak faydalı olacaktır.

Munzur Vilayeti Teşkilat ve İdaresi Hakkında Kanun Layihası ve Dahiliye, Milli Müdafaa, Adliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/304)

T.C.

Başvekalet 7-XI-1935

Kararlar müdürlüğü

Sayı: 6/3279

Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliğine

Munzur vilayeti teşkilat ve masrafları hakkında Dâhiliye ve Maliye vekilliklerince hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetince 6 - XI -1935 te Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan kanun layihası esbabı mucibesi ile birlikte sunulmuştur.

Başvekil

İ. İnönü

Kanunun esbabı mucibesi

En iyi usul kanunu, tatbik edildiği muhitin hususiyet ve ihtiyaçlarına en iyi uyanı olduğu Şübhesizdir. içtimai hayatları diğer vatan parçasındaki vatandaşlara göre dun bir seviyede olan vatandaşlarla meskun ve çevresi ilişik haritada gösterilen vatan topraklarında, gerek idari ve gerek adli bakımdan çok güzel semereler veren Cumhuriyet kanunlarımızın tecrübeler neticesinde arzu edilen faydaları temin etmediği görülmüştür. Kendilerini bir takım ağaların, mütegaliblerin nüfuz tesirlerinden korumağa muktedir olmayan hatta cehaletleri yüzünden bu gibi kimselerin içlerinde meydana gelmesine bilmeyerek istemeyerek, dolayısı ile sebep olan buzavallı halkı Hükümet daha yakından vesayeti altına almağa ve olgun vatandaşların kanunları anlayarak onlara müteka-bilen riayet ederek kendi kendilerine koruyabildikleri haklarını buralarda Hükümet cihazlarile kesin, kati ve yakından koruyacak tedbirler almağa lüzum vardır. Mahallin ihtiyacını yakından görerek aldığı tedbirleri derhal orada tatbik edebilecek ve vekillerin haiz olduğu salahiyetlerle mücehhez yüksek bir Hükümet mümessillerinin orada vali olması ve bu zatın askeri bakımdan da vaziyeti idare edebilmesi için komutan sıfatını da üzerinde birleştirmiş bulunması gerekli görülmüştür.

Kanunun ilk dokuz maddesi esasen mevcut ve meri kanunlarla Vekiller heyetine verilmiş olan salahiyetlerin daha kısa bir yoldan mahallinde tatbik edilebilmesi için valiye verilen salahiyetleri göstermektedir. 4 üncü umumi müfettişlik mıntıkası esasen bu kanun ile teşkil edilen vilayeti de ihtiva edecektir. Vilayette yapılacak İslah ve idare tedbirlerinin ve imar hareketlerinin Elaziz vilayeti gibi demir yolu üzerinde bulunan ve merkezle irtibatı kolay olan, istenilen malzemenin tedariki müşkül bulunmayan emin bir yere istinad etmesi gerekli görülmüştür. işte bu suretle Elaziz'de oturacak olan 4 üncü umumi müfettiş. arz edilen hususi vaziyet dolayısıyla, teşkili bu kanun ile istenilen Munzur vilayetinin de valisi olması işlerin iyi gitmesi ve neticenin verimli olması bakımından zaruri görülmüştür.

Adli hususlara ait olan diğer maddelere gelince, onlar da aynı ihtiyaçlardan mülhem olarak Kaleme alınmıştır. Elimizdeki ceza muhakemeleri usulü, takip vazifesi ile mükellef olan müdde i umumilik teşkilatının

haiz olduğu salahiyetlerle hüküm vermek salahiyetini haiz bulunan hâkimin vazifelerini bütün teferruatına kadar ayıran ve bu iki teşekkülü birbirine karşı tamam ile müstakil bir hale koyduktan sonra suçtan zarar gören kimselere, gerek müdde i umumilik muamelatına ve gerek mahkemelerin verecekleri karara karşı kanun yollarına tevessül etmek hususunda Cumhuriyet müddeiumumisinin haiz olduğu salahiyetleri tanımıştır.

Bu suretle alakadarların hukuku arasında hakiki bir muvazene tesis etmiştir. ilmi birtetik mahsulü olan bu kanun, yanı başında nüfusu kesif, vatandaşları münevver olan vatan parçalarında yapılan tamamlayıcı teşkilat ile iyi neticeler verdiği halde yeni teklif mevzuu olan yerlerde istenilen faydaları vermemektedir. İşte mahallin ihtiyaçları göz önüne getirilerek haklıya kısa, basit yollarla derhal hakkını vermek ve suçluyu da süratle filinin akıbetine uğratmak için muhtasar ve yine teminatlı usul kaideleri konulmuştur.

BİRİNCİ CELSE

Açılma saati: 15.00

BAŞKAN: Refet Canitez

KATIBLER: Ali Muzaffer Köker (Konya), Ali Zırh (Çoruh)

DAHİLİYE V. ŞÜKRÜ KAYA (Muğla) —Tunçeli adi ile şimdi teşkil edilecek vilayetin ve o bölgenin eski ismi Dersimdir. Dersim, eski zamanda da muayyen bir mmtakaya verilmiş bir isim değildir. Fakat bu günkü idare bakıma göre Dersimin mesahai sathiyesi, uzunluk itibarile 90, gençlik itibarile 60 olarak heyeti umumiyesi 450 - 500 kilometredir. Yüksek dağları, derin dereleri ve geniş vadileri vardır ve bu bölgenin kısmi azami taşlık ve kayalıktır. sakinleri 65 - 70 bin nüfustan ibarettir. AslenTürk unsuruna mensub bir kitledir. Bu bölgenin ilk Türk tarihinde resmi olarak teması Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selimin muharebeleri zamanına tesadüf ediyor. Ondan sonra memleketin bir çok kısımlarındaki usulü idare gibi o da yerli ağalara ve beylere verilecek idare olunuyordu. Tanzimatta vilayet teşkilatı yapıldığı zaman burada da vilayet teşkil ediliyor. Fakat her nasılsa, ihmal, Dersimi olduğu gi-

bi bırakıyor. Bu gün oranın içtimai teşkilatı kurunu vüstai bir teşkilattır. Yani bir takım parçalara ayrılmıştır. Bunlar, hususatı medeniye, hukukiye ve hatta cezaiyelerini kendi aralarında görürler. Bu gün burası 91 aşirete münkasemdir. 1876 dan bu güne kadar muhtelif zamanlarda Dersim üzerine 11 harekatı askeriye yapılmıştır.

Halki cahil, bir az da toprağın fakirliği dolayısıyla halkı fakir olur ve eli de silahlı bulunursa tabii böyle bir yerde vukuat eksik olmaz. Böyle yerler her medeni memlekette bulunabilir. Fransa da, Italyada, Yunanistanda da böyle yerler vardır. Asağı yukarı her memleketin elinde böyle geri kalmış yerleri vardır. Burada zuhur eden vukuatlar müteaddid harekâtı askeriye icab ettirmiş, yukarıda da arzettiğim gibi 1876 senesindenberi bu güne kadar muhtelif tarihlerde muhtelif kuvvetlerle on bir harekâtı askeriye yapılmıştır.

Fakat bu harekâtı askeriye muayyen bir gayeyi istihdaf ettiği için asker geri alınmış, asıl Harekâtı askeriye icab ettiren hastalık, ne tahlil ve ne de tedavi edilmiştir. Yalnız hafifletilmiştir. Cümhuriyet devrinin, şiarı, memleketin esaslı ihtiyaçlarını esasından tedavi etmek ve asıl hastalığı tedavi eylemek olduğu için burada da medeni usullerle bir tedbir düşündü ve bu programile memleketin her yerinde olduğu gibi buraların da Cümhuriyetin feyizlerinden istifade etmesini temin edecektir. Şimdi müzakere edilecek kanun bu kanundur. Orada anormal bir şey yoktur. Efkarı umumiye ye arz etmek isterim ki, memleketimizde anormal bir vaziyet yoktur.

BAŞKAN — Heyeti umumiyesi hakkında başka söz isteyen yoktur. Maddelere geçilmesini

kabul edenler ... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

**TUNCELİ VİLAYETİNİN İDARESİ HAKKINDA KANUN
İDARİ KISIM:**

MADDE 1 - Tunceli vilayetine ordu ile irtibatı baki kalmak ve rütbesinin selahiyetini haiz bulunmak üzere korkomutanı rütbesinde bir zat vali ve kumandan seçilir.

Vali ve kumandan usulü veçhile Milli Müdafaa Vekaletinin muvafakati alınmak şartile Dahiliye vekilinin inhası ve İcra Vekilleri Heyeti kararile tayin olunur.

Bu vali ve kumandan teşkil edilen Dördördüncü Umumi Müfettişliğin de Umumi Müfettişidir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 2 - Vali ve kumandan vilayet umur ye muamelatında ve vilayet memurları hakkında Vekillerin kanunen haiz oldukları bütün selahiyetleri haizdir.Vali ve kumandan lüzum gördüğü takdirde vilayeti teşkil eden kaza ve nahiyelerin hudud ve merkezlerini değiştirir ve keyfiyeti Dahiliye vekaletine bildirir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 3 - Bu vilayetlerin kaza kaymakamları ve nahiye müdürleri usulü dairesinde Milli Madafaa Vekaletinin muvafakati alındıktan sonra vali ve kumandanın İnhası ve Dahiliye vekilinin tasvibi üzerine kararname ile ve orduya irtibatları baki kalmak şartile muvazzaf subaylardan dahi tayin olunabilir.

Bunların ve vilayet kadrosunda iş gören subayların hak ve kıdemleri mahfuzdur. Buradaki hizmetleri askeri hizmetten sayılır ve maaşları rütbelerine göre Milli Müdafaa Vekilliği bütçesinden verilir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 4 - Tayini vali ve kumandana aid memurların ve mustahdemlerin harcirahları geldikleri yerden memur oldukları mahalle kadar verilir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 5 - Vali ve kumandan vilayette kullanılan askeri memurlar hakkında inzibati bakımdan askeri kanunların kendisine verdiği disiplin selahiyetini kullanır.

Diğer memurlar hakkında da ihtar ve tevbih cezalarından başka kanunların inzibat komisyonlarına verdiği maaş katı, kıdem tenzili selahiyetlerini de resen kullanır ve bu cezalar sicile geçer. Sınıf tenzili ve memuriyetten ihraç cezaları inzibat komisyonu kararile tatbik edilir.

Hâkimler kanunu hükümleri mahfuzdur. Ancak vali ve kumandan adliye memur ve katibleri hakkında hakimler kanunu hükümlerine göre bunların amirleri tarafından verilecek cezaları dahi tatbika selahiyetlidir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 6 - Bu vilayette umumi meclis vazifesini valinin veya tevkil edeceği zatın riyaseti altında vilayet idare heyeti azaları ile kaza kaymakamlarından mürekkebe bir heyet görür. Daimi encümen işini valinin veya tevkil edeceği zatın riyaseti altında defterdar, maarif müdürü, nafia başmühendisi veya bunların vazifelerini görenlerden mürekkebe bir heyet görür. İdarei hususiye vilayet kanununun diğer hükümleri meridir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 7 - Vali ve kumandan lüzum gördüğü belediyelerde reslik vazifesini kaymakamlara ve nahiye müdürlerine verebilir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

ADLİ KISIM

BİRİNCİ FASIL

Hazırlık tahkikatı

MADDE 8 - Hazırlık tahkikatında Cumhuriyet muddeiumumileri şahitleri celpname ile davet ederler. Davete itaat etmeyenlerin kanuni akibetleri dahi celpnamede gösterilir. Acele olan mevkuflu işlerde Cumhuriyet muddeiumumisi celpname tebliğ etmeksizin mahkemenin kurulduğu merkez haricinde bulunan şahitler için ihzar müzekkeresi verebilirler. Şu kadar ki bu müzekkere ile izhar edilenlere Cumhuriyet muddeiumumiliğince celpname ile gelen şahitler hakkındaki muamele tatbik olunur.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 9 - Cumhuriyet muddeiumumileri hazırlık tahkikatında hakimlerin sahip oldukları selahiyetleri kullanırlar.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

Teşkilat kanununa rey vermeyen var mı? Rey toplama muamelesi bitmiştir.

MADDE 10 - Hazırlık tahkikatında Cumhuriyet muddeiumumileri maznunları ve şahitleri ayrı ayrı veya toplu olarak birbirleri ile yüzleştirebilirler.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

İKİNCİ FASIL

AMME HUKUKU DAVASI

MADDE 11 - Cumhuriyet muddeiumumileri ilk tahkikata tabi tutmaya lüzum görmedikleri işleri iddianame ile doğrudan doğruya mahkemeye verebilirler. İlk tahkikat icrası kanunen mecburi olan suçlarda dahi muddeiumumiler bu selahiyeti istimal edebilirler.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 12 - Dava açılması izine bağlı olan işlerde izin verme selahiyeti vali ve kumandanındır.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

Üçüncü Fasıl

İlk tahkikat

MADDE 13 - Hakim reddine dair olan dileğin kabul edilmemesine aid olan kararlar katidir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 14 - Hazırlık tahkikatında Cumhuriyet muddeiumumileri tarafından katib huzurile yapılan tahkik işleri ilk tahkikatta tekrarlanmaz.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 15 - İlk tahkikatın açılması kararı aleyhine itiraz edilemez.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 16 - 12'nci maddedeki selahiyete sorgu hakimi de haizdir.

RAİF KARADENİZ (Trabzon) - Bu maddedeki 12 rakamı 10 olacaktır. Çünkü numaralar değişmiştir.

BAŞKAN - Tashih ettik. Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 17 - Cumhuriyet muhdeiumumileri ilk tahkikat sonunda iddianamelerini iki gün içinde yazmağa mecburdurlar.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 18 - İddianame maznuna tebliğ edilmez.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 19 - Ağırcezaı müstelzim suçların tahkikatı mevkufen yapılır ve bu mevkufaların duruşmadan evvel tahliyelerine dair olan kararlar ancak valinin muvafakati ile icra olunur. Bu tahliye kararlarının tasdikine karşı itiraz edilemez.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 20 - Eski haline getirme talebinin reddine dair kararlar katidir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 21 - İlk tahkikat sırasında verilen tevkif kararlarına maznun tarafından itiraz edilemez.

Dördüncü Fasıl

Duruşma

MADDE 22 - Suçların tesbitine dair olan zabıt varakaları:

1 - Hangi senenin hangi ay ve gününde, nerede tanzim olunduğunu ve yazarların resmi sıfat ve hüviyetlerini;

2 - Vaka ve delilleri ve suçu vücade getiren eşya ve alet vesairenin mahiyet ve miktar ve vasıflarını ve nerede ve ne suretle görülüp zaptedilmiş olduklarını;

3 - Maznunun isim ve hüviyet ve sıfat ve mahalli ikameti ile ifadesini muhtevi olmak lazımdır.

Zabıt varakasını tanzim eden memur ile maznun ve hariçten hazır bulunan en az iki kimse tarafından imza edilir. Bu şartları tamamen haiz olan zabıt varakaları sahteliği sabit oluncaya kadar muteberdir.

Maznun zabıt varakasını imzadan çekinirse sebebini el yazısı ile varakanın altına yazıp imza eder. Yazı bilmezse çekinme sebebi hazır olanlar

tarafından yazılarak imza edilir. Sebepsiz istinkâf halinde de keyfiyet bu veçhile tesbit olunur. Sebep bildirilirse mahkeme o sebeplerin mahiyetine göre tahkikat yapabilir. Bu zabıt varakasının sahteliğini iddia eden maznun mahkemeye sahtelik hakkında kanaat verecek deliller göstermeğe mecburdur. Maznun iddiasını haklı gösterecek sebepler karşısında zabıt varakasını imza etmiş olan şahitler dinlenir ve iktiza eden diğer deliner de toplanır. İş sürüncemede bırakmak kasdı ile sahtelik iddiasında bulunanlara yol gösterenlerden 100 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası alınır. Bu kimseler avukat veya dava vekili iseler haklarında mercilerince ayrıca inzibati ceza da tatbik olunur.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 23 - 13, 19 ve 21'nci maddeler hükümleri duruşmada da tatbik olunur.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 24 - Gecikmesinde zaruret bulunan haller dışında mahkeme icab eden tebliğleri yaptırarak iddianamenin verilmesinden itibaren nihayet beş gün içinde duruşma yapar.

Maznun, subut delilleri ile birlikte mahkemeye verilirse hemen duruşma yapılarak hüküm verilir. Mani sebepler olmadıkça duruşma bir celsede bitirilir. Cumhuriyet muddeiumumisi de iddianameyi aynı celsede beyan etmeye mecburdur.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 25 - Talik ve tehir müddetleri zaruret olmadıkça beş günü geçemez.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 26 - Cumhuriyet muddeiumumisinin muvafakatle şahidlerin Cumhuriyet muddeiumumileri veya sorgu hakimi tarafından zaptedilmiş olan ifadelerinin okunmasıyla iktifa olunabilir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 27 - Delillerin toplanmasından sonra Cumhuriyet muddeiumumisi iddiasını hemen bildirir. Duruşmanın müteaddid celseler sürmüş olması ve evrakın tetkika muhtaç olması gibi sebeplerle iddiasını

serdetmek için cumhuriyet muddeiumumisine nihayet beş gün müsadede edilebilir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 28 - Maznun ve müdafine müdalarını hazulamaları için nihayet iki gün müsadede olabilir. Hüküm, duruşmanın hitamından itibaren nihayet üç gün içinde bildirilir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 29 - İlbaylık içindeki ceza muhakemelerinden verilen hükümler temyize tabi olmayıp katidir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 30 - Menkul aym davaları ve icar müddeti biten mecurun tahliyesi davaları ve üç yüz lirayı geçmeyen alacak davaları üzerine verilen hükümler kati olup temyize tabi değildir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

Beşinci Fası

Türlü hükümler

MADDE 31 - Vali ve kumandan emniyet ve asayiş noktasından lüzumlu görürse vilayet halkından olan ferdleri ve aileleri vilayet içinde bir yerden diğer yerlere nakletmeğe ve bu gibilerin vilayet içinde oturmalarını menetmeğe selahiyetlidir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 32 - Vali ve kumandan her hanığı bir şahıs hakkındaki takibatın tehirine ve cezaların teciline selahiyetlidir. Bu tehir veya tecil mürürü zamanın(zaman aşımı) işlemesine mâni olmaz.

HÜSNÜ KİTABCİ (Muğla) - Mevzuun ehemmiyeti dolayısıyla kendimde bir kaç söz söylemek mecburiyetini gördüm. Adliye encümeninin mazbatasını dikkatle okudum. Azlık tarafından dermeyen edilen rey vardır ki 32 ve 33'ncü maddelere muhaliftirler. Azlık tahkikatın tehirini ve cezanın tecilini ve idamın infazını Büyük Millet Meclisinin vazife ve selahiyetleri cümlesinden telakki etmiş ve yeni konulan hükümlerin teşkilatı esasiye kanununa muhalif olduğunu bildirmiştir.

Çokluk ise, bunun aksine bir rey dermeyan etmiştir. Fakat haddi zatında çokluğun mütelaası da azlığın fikrini kabul ve teyid eder mahiyettedir. Diyorlar ki: (Fihakika teşkilatı esasiye kanununun 26'ncı maddesi sarihtir) Sarihtir, ne demektir? Yani tahkikatın tehiri, mücazatin / (cezanın) tecili, idam hükümlerinin infazı doğrudan doğruya bizzat Meclisin selahiyeti dairesindedir, demektir. Bu hüküm sarihtir, dedikten sonra bunun neticesini de Kabul etmek zamri iken, buna bir kaçamak yolu bulmuşlar; (....ancak memleketin her hangi bölgesinde istisnai hadiseler başgösterir ve normal hayat için yapılmış kanunlar bu hadiselerin bertaraf edilmesine kafi gelmezse ne yapılacaktır?) Teşkilatı Esasiye azilerilerinin böyle bir hali düşünerek hokum koyduklarını ve teşkilatı esasiye kanununun 86'ncı maddesinde böyle bir vaziyeti derpiş etmiş bulunduğunu söylüyorlar ki, bu madde idarei örfiye halinden bahsetmektedir.

Muhterem arkadaşlarım bilirler ki istisnai herhangi bir hüküm mevrudine maksur olur. (Amacı daraltır) İdarei örfiyeyi icab ettiren sebepler tetkik olunursa görülür ki, bunlar azsızın zuhur eden ve alefevr ittihazı lazımgelen tedbirlerle önlenmesi mümkün olan hallerdir. Elyevm böyle bir hal yoktur. Nasıl ki Dahiliye vekili de bu bölgedeki vaziyetin normal olduğunu söylediler ve zaten olsaydı idarei örfiye ilan edilirdi. Bunu alefevr icab eden (acele kabulü gereken) tedbirle de önlemek mümkündür. Binaenaleyh burada idarei örfiyeyi icab ettirecek istisnai ahval bulunmadığını söylediler.

Çokluğun ikinci bir istinad noktası da mukaddema (önceki) Meclisin kabul etmiş olduğu 595 numaralı bir kanundur. O kanun sefer halinde kumandanlara idam selahiyetini de veriyormuş. Teşkilatı esasiyenin 103. ncü maddesi sarihtir: (Teşkilatı esasiyeye muhalif olan kanunların hükmü yoktur.) Nihayet batıl makyisünaleyh olmaz. Belediye istimlak kanununu kabul ettiğimiz sırada, layınada bedellerin bono ihrac etmek suretile tediye edilmesine dair bir fıkra vardı ki teşkilatı esasiye kanununun bu bedellerin peşinen verilmesini amir olan hükmüne muhalif idi. O zamaz şimdi konuştuğumuz kanunun mazbata muharriri bulunan arkadaşımız bihakkın ve çok vakıfane mütelaat serdile o fıkranın

layihadan çtkarılmasını istemiş ve Heyeti Celile de bu müteleatı çok doğru bulmuş ve parası verilmeden hiçbir şey istimlak edilmez, demişti. Bu mesele ondan daha da az haizi ehemmiyet midir? Bence Teşkilatı Esasiyenin her hükmü birbirinden daha mühimdir.

Şimdi teşkilatı esasiye kanununun 26'ncı maddesinin sonunu okuyacağım: Mahkemelerde kesbi katiyet etmiş olan idam hükümlerini bizzat kendisi infaz eder, diyor. Bu şekilde olduktan sonra nasıl olur da biz bu hakkı herhangi bir kumandana verebiliriz. Bu ancak teşkilatı esasiye kanununun usulü veçhile tadilinden sonra kabil olabilir. Bu yapılmadıkça bu maddenin ve bundan sonra gelecek maddenin kabulüne bendeniz imkan göremiyorum.

Onun için de bir takrir veriyorum.

RAİF KARADENİZ (Trabzon) - Arkadaşım, layihanın 34'ncü maddesini Teşkilatı Esasiye Kanunu ile kabili telif görmediler. 35'ncü madde de aynı mahiyette olduğu için her ikisi hakkında zannederim bu müteleada bulunuyorlar. Teşkilatı Esasiye Kanununa muhalif bir kanun yapılıyor gibi gerek efkarı umumiyede ve gerek Meclis muhitinde his olunmaz bir hava içindeyiz. Arkadaşım dediler ki: Belediye istimlak kanununda böyle bir madde yazılmıştı. Teşkilatı Esasiye Kanununa muhalif olduğunu, şahsımı kasederek müdafaa ettiğimi hatırlattılar. Şimdi bu maddenin Teşkilatı esasiye kanununa muvafik olduğunu nasıl müdafaa edeceğimi soruyorlar. Bir defa şu malum olmalıdır ki, biz Teşkilatı Esasiye Kanununa beslenmesi lazım gelen hürmeti ve verilmesi lazım gelen ehemmiyeti hiç bir zaman ihmal etmedik ve bu maddeleri hiç şüphe yok ki bir kimsenin hatırı için kabul etmedik. Yalnız, memleketin, yüksek menfaatını bir tarafa koyduk ve diğer tarafa da kanuni mevzuatımızı koyduk ve Teşkilatı Esasiye kanununa karşı beslenmesi lazım gelen prestij ve hürmeti de göz önünde tutarak düşündük ve bu neticeye vasıl olduk.

Mazbatada, "Filhakika, Teşkilatı Esasiye Kanununun 26'ncı maddesi sarihtir" demekten maksad, yani bu madde yerindedir, hükmü doğrudur, buna muhalif kanun yapılamaz, demek değildir. İtirazı, muhalif kalan arkadaşların noktai nazarını izah etmek için ifadeye öyle başlanmıştır.

Filhakika bu, böyledir. Fakat diğ er taraftan da şu madde şöyledir, denilmektedir.

Arkadaşlar, takdir buyurursunuz ki kanunun hadiselere tatbikinde, onun içinde yazılı olan kelimeler ve harfler o kadar değerli değillerdir, kanunun hadiselere tatbikinde nazarı itibara alınacak şey, onun ihtiva ettiği ruh ve espridir. Kelimeler ancak ruhu ifade etmek için konulmuş şekillerden ibarettir. Biz adliye encümeninde bu işi düşünürken sureti umumiyyeye dedikki, bir memleket için, muayyen bir mıntıkada, memleketin diğ er tarafında tatbik edilen kanunlardan ayrı bir kanun yapılabilir mi?

Kanunların malumu âliniz bir vasfı da umumiyettir. Mesala: Yalnız 34, 35'nci maddeler değil, kanunun heyeti umumiyesindeki Tunceli vilayetinde memleketin diğ er taraflarında tatbik edilen usullerden ayrı bir usul tatbik edilmesinin manası nedir? Arkadaşım bu noktaya itiraz etmemişlerdir. Fakat asıl itiraz edilmesi lazım gelen mesele budur. Biz; muayyen bir mıntıkada hususi bir kanun yapıyoruz. Orada yaşayan vatandaşlar, ancak bu kanun diariesinde devletle münasebete girişeceklerdir. Bunun manası fevkaladeliktir. Dahiliye vekili fevkaladelik yoktur, dediler. Bunu şu manada anlamak lazımdır. Evet orada muharebe yoktur, top sesleri işitilmiyor. Fakat hükümeti tanımayan, yalnız aşiret reislerini tanıyan bir zümre vardır. Medeni bir memlekette en büyük kuvvet hükümettir, devlettir. Bunun yerine en büyük kuvvet olarak aşiret reisini veya bir ağayı tanımak ne demektir. Bu hukuki manada; anormal bir vaziyettir. Hukuki manasında normal denilemeyecek bir haldir. O halde böyle vaziyetlerde ne yapılabilir. Teşkilatı Esasiye Kanunu bunu düşünmüştür. 86. madde ile fevkalade ahvali nazarı itibare almış ve yapılabilecek şeyleri göstermiştir. Teşkilatı Esasiye Kanunu fevkalade ahvali şu kelimelerle tarif ediyor: Hali Harp, isyan vukuu veya cumhuriyet aleyhine bir isyan yapılacağına dair kuvvetli emareler görölürse... Bu gibi ahvalde idareyi örfiye ilan olunur, demiş. İşte bu kanun onu yapıyor. Layıhada idareyi örfiye kelimesi kullanılmamış ama yaptığımız şey bundan başka bir şey değildir. İdarei örfiye tatbik edilirse,-arkadaşım diyor ki, o zaman bu maddeler kabulolunabilir; O halde meseleyi ona göre mütelaa edelim; 86.

madde dikkatle okunursa, görülecektir ki; bu maddede üç esaslı hüküm vardır. Bu hükümlerden birisi, fevkalade ahvalın tarifidir. Tunceli'nde böyle bir hal var mıdır? Bu tamamiyle takdiri bir meseledir. Hükümet var diyor, biz de ahvali malumeden dolayı bunu kabul ediyoruz, şayet böyle bir hal yoksa, bu kanunu hiç yapmamak lazım.

İkinci vaziyet; idareyi örfiyeyi İcra Vekilleri Heyeti ilan eder ve meclise haber verir, meclis onu ya kaldırır, yahut uzatır. Yaptığımız iş budur. Şimdi idareyi örfiye'yi hükümet bidayeten ilan etmedi, onun şeklini, şeraitini tesbit ederek, bir layiha ile bizden soruyor. Ve dört sene müddetle bu hükümlerin orada tatbikını istiyor. Biz de bu kanunla onun isteğini vermiş oluyoruz.

Halbuki Teşkilatı Esasiye Kanunu'na göre İcra Vekilleri Heyeti bu işi yapacaktı, ondan sonra Meclise gelecekti. Böyle bir şekil kabulolunabilir mi?

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ruhuna biz bu noktayı da muhalif görmedik Çünkü, asıl kuvvetin kaynağı burasını biliyoruz. İcra selahiyeti ayrı bir kuvvet değildir. İcra heyetine ancak vazife verilmiştir. Teşkilatı Esasiye Kanunu bu ruhu taşımakta ve bu ruhu ifade etmektedir. İcra Vekillerinin selahiyeti olan bir işe Meclisin müdahale etmemesi bir vazife taksimi olduğu için lazımdır. Fakat icap ederse ona müdahale etmesi ve kendisinin o işi yapması Teşkilatı Esasiye'nin ruhuna muhalif değildir. Nihayet 86. maddenin 3. hükmü de şudur: Böyle fevkalade ahvalde orada tatbik olunacak ahkâmın neden ibaret olacağı ve muamelatın sureti icrası bir kanunla yapılır, diyor. İşte bu hükümden biz böyle bir kanun yapabiliriz ve bu yapacağımız kanun diğer kanunlara aykırı olabileceğinden başka bizatihi Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 26. maddesinde sayılan ve hattı zatinde icrai bir vazifeden ibaret olan idamın tasdiki ve cezalarının tecili kısmını da o kanuna koyabiliriz manası çıkıyor. Bize; bu manayı nereden alıyorsunuz diye sorulabilir: 26. madde sarihtir. Siz böyle bir fıkra bulduğunuzda bu ahkâmı mahsusa içine idamın tasdiki selahiyetini de koyabilirsiniz. Bize bunda en büyük kuvveti veren şu olmuştur.(595) numaralı kanun müzakere edilirken tıpkı bunun gibi bir top-

lantı da büyük münakaşalar olmuştur. O münakaşalar neticesinde 86. maddenin bu son fıkrasının ifade eylediği hüküm yapılacak kanunla indelicap idam kararlarını tasdik selahiyetinin başkasına verilebileceğini de tazammun eder denilmiştir.

Bir kanunun manasını anlamakta o kanunun bir defa tatbik edilmiş olmasının ve bu tatbik sebebiyle Büyük Millet Meclisinde müzakere edilerek ona katti bir mana verilmiş bulunmasının büyük ehemmiyeti vardır. Bu itibarla biz gayet samimi olarak bu yaptığımız kanunun Teşkilatı Esasiye kanununa, onun ruh ve manasına hiçbir suretle muhalif olmadığı neticesine vardık ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırı bir vaziyet olmadığı kanaatindeyiz. Arkadaşımız 595 numaralı kanuna batıldır dedi. O kanun da batıl değildir. Çünkü Meclisi Ali, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 26. maddesini ve diğer hükümlerini uzun uzadıya görüştüğümüzden ve bir hayli münakaşalar yaptıktan sonra büyük bir ekseriyetle, hatta sülüsânı arayı geçen (üçte ikiden fazla) bir ekseriyetle onu kabul etti. Arkadaşlar; Biz ancak düşündüklerimizi arz ediyoruz, belki yanlış düşünüyoruz, takdir yüksek heyetinizindir.

DAHİLİYE V. ŞÜKRÜ KAYA (Muğla) - Hadiselerin ehemmiyeti nisbidir. Eğer memleket 25 sene evvelki halinde olsaydı ki hepimiz o zamanı hatırlarız, bugün Dersim'in halini de normal görürdük. Bugün Cumhuriyetin kuvveti sayesinde memleketin hiçbir yerinde bir hadise vuku bulmamakta iken, orada vukua gelen ufacak bir hadise kulaklarımıza ağır geliyor. Bunun için orada içtimai tedbirlerle asayiş ve intizamı korumak mecburiyetini hissediyoruz. Bu maddelerin Teşkilatı Esasiye Kanunu'na muhalefeti cihetine gelince: İlim ve mütelea itibariyle Karadeniz arkadaşımızla beraberim. Hükümet bu kanunu yaparken Meclisin bu yolda yaptığı kanunlar gibi, tamamıyla Teşkilatı Esasiye Kanununa mutabık olmasına dikkat etmiştir. Geçmişler batıl değildir. Geçmişteki yaptığımız kanunlar da tamamıyla ana kanuna mutabık olarak yapılmıştır. Biz bu kanunu getirirken vicdanı hukuki ve siyasiyemizden tamamen emin olarak getirdik. Arkadaşlarımda vicdanı hukuki ve siyasilerini burada temin etmek isterim. Müsterih olsunlar.

BAŞKAN - Bu madde için bir tahrir vardır,
Yüksek Reisliğe

32 ve 35'ncü maddelerin tayıını (çıkarılmasını) teklif ederim
Muğla Hüsnu Kitabçı

BAŞKAN - Tahriri reynize arz ediyorum. Kabul edenler ... Etmeyenler ... Kabul edilmemiştir.

O halde 32. maddeyi reynize arz ediyorum. Kabul edenler ... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 33 - İdam hükümlerinin Vali ve Kumandan tarafından tecile lüzum görülmediği takdirde infazı emr olunur.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

MADDE 34 - Tunceli Vilayeti içinde oturanlardan biri tarafından Elaziz, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl Vilayetlerine geçerek, buralarda Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının birinci babının, ikinci ve yedinci babının, birinci ve 455. madde hariç kalmak üzere dokuzuncu babının, 1. ve 10. babının 2. fasıllarında yazılı suçları işleyenler, bunların ortak ve yatakları ve yukarıda isimleri geçen komşu vilayetlerden işlenmiş olup Tunceli Vilayeti içinde işlenen suçlarla irtibatlı olan suçlar, Tunceli Vilayetindeki selahiyetli Mahkemelerde bu kanundaki usule göre görülür.

RAİF KARADENİZ (Trabzon) - Son satır şöyle olacaktır. (Tunceli vilayetindeki selahiyetli makam ve mahkemelerce bu kanundaki usule göre takip ve muhakeme olunur.

BAŞKAN - Maddenin tashih olmuş şeklini reye arz ediyorum. Kabul edenler ... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 35 - Bu kanunun hükümleri makabiine şamildir. Ancak bu kanun meriyete girdiği tarihe kadar temyiz hakkını kullanmış olanların evrakı Temyiz Mahkemesince tetkik olunur.

HÜSNÜ KİTABÇI (Muğla) - Encümen Kabul ederse ufak bir ilave arz edeceğim:

Hüküm verilmiş, velevki temyiz edilmiş olsun, onlarda temyize tabi tutulmalıdır. Çünkü onlar bu hakkı iktisap etmişlerdir. Kanunda ev-

vele Takaddüm etmesi kabul edilen şeyler usule ait şeylerdir. Bunu neden istiyorum? Onu söyleyeyim. Tabii hükümet bundan sonra oradaki keskin kararları verecek hakimleri en güzide zevattan intihap edecek ki, bunlar kararlarında kabil olduğu kadar isabet gösterecekler. Şimdiye kadar hakimlerin vermiş olduğu hükümler temyize tabi idi. Binanaleyh tekrar incelemeyeceği için bundan sonra gösterecekleri ihmal, dikkat ve itinayı aynı derecede göstermemiş olmaları vaki olabilirdi. Bu mahsuru bertaraf etmek için henüz temyize müracaat edilmemiş, fakat hüküm giymiş olan davalar da temyize tabi olsun.

RAİF KARADENİZ (Trabzon) - Arkadaşımızın söylediğini zaten madde temin etmektedir. Eğer o mahallin mahkemesi bir karar vermiş ise, ashabı Temyiz hakkını kullanmışsa onlar temyize gidecektir. Kullanmamışsa ve hüküm kesbi katiyet etmiş se yeniden bir kanunla onlar da temyiz edilecektir, diye bir müddet vermek karışıklığa mucip olacaktır.

HÜSNÜ KİTABÇI (Muğla) - Temyiz hakkı kullanılmış demek, temyize müracaat etmiş demektir. Hüküm verildikten sonra temyize müracaat etmek için bir müddet vardır. İşte o müddet zarfında yani halen mevcut kanunların vermiş olduğu müddet zarfında temyiz hakkını kullanmamış kimseler bundan müstefit olsunlar diyorum. Ve herhalde adalete layık olur.

ADLİYE ENCÜMENİ M.M. SALAH YARGI (Kocaeli) - Ceza İşleri Kanunu temyiz müddetini 8 gün koymuştur. 8 günlük kısa bir müddet için burada maddeye birşey ilavesine lüzum var mıdır? Bilmem. Alakadarlar, hükümden sonra derhal temyiz eder. Hukuki Umumiye namına da muddeiumumi temyii eder.

HÜSNÜ KİTABÇI (Muğla) - Gerçi 8 gün kısa bir müddettir ama, bu müddet zarfında hakkını kullanmamış bir vatandaşa hakkın yüksek mefhumu karşısında bu hakkını kabul etmiş olsak ne olabilir. Bu kanun ile bu Vilayetteki memurların selahiyeti tevsi edilecek bittabi biz bu selahiyeti yüksek karakterli memurlara vereceğimiz için, bu memurlar olması gözönünde tutulacaktır. Ondan sonra hüsnü istimal edecek adamlar konulacaktır. Binaenaleyh bundan sonrası için mesele yoktur. Fakat ha-

len verilmiş hükümler için temyizi kabul etmezsek kanunun neşrinden birkaç gün evvel verilmiş bir hükme karşı temyiz etmek hakkına malik olmuş bir vatandaşı bu haktan mahrum etmiş olacağız. Cezada temyiz müddeti gerçi kısadır. Fakat hukukda daha uzundur, onlardan bir kısmı da temyiz hakkından mahrum edilmiş olacaktır.

ADLIYE ENCÜMENİ M.M. SALAH YARGI (Kocaeli)- Umumi hükümlerden ayrı olarak kanun yapmak ve böyle hükümler koymağı icab ettiren hali kendileri nazan teemmüle alırlarsa, zaten bu havalide böyle bir hüküm çıkmış da o hükümden kendini mağdur addederek müracaat edeceklerin ne olabileceğini de teemmül buyurabilirler. Bu mesail zaten içtimai menfaatler daima takdir edilerek, konulan şeylerdir. Sekiz günlük kısa bir müddet için ve bu mıntıkada ve bölgede vaziyetin hususiyetine ve bu hususi ahkamı koymayı icab ettiren hali maddede zikrettiğimiz için, ayrıca tafsilat vermeyi lüzumlu saymıyor. (Maddeyi reye sesleri)

BAŞKAN - Maddeyi reye arz ediyorum. Kabul edenler ... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 36 - Tunceli vilayeti merkezinde bir ağır ceza mahkemesi ile asliye mahkemeleri ve kazalarda birer asliye mahkemesi kurulur.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 37 - Bu kanun neşri tarihinden ı Kanunusani 1940 tarihine kadar meri olacaktır.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 38 - Bu kanun hükümlerini icra vekilleri heyeti yerine getirir.

BAŞKAN - Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

NAŞİD HAKKI ULUĞ (Kütahya) - Efendim, heyeti umumiyesini reye koymadan önce bir şey rica edeceğim. Cetvel kısmında; kurmay virgül subay yazılmıştır. Bu kurmay subay olacaktır.

MÜKERREM ÜNSAL (İsparta) - Bu cetvelin kanunla alakası yoktur.

BAŞKAN - Cetvel dahil değildir. Kanunun heyeti umumiyesini kabul edenler ... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

Yukarıda, Tunceli Kanunu ile ilgili, TBMM görüşmelerinin tamamı verilmiştir. Bu arada 38 maddeden ibaret olan kanunun tüm maddeleri de ayrı ayrı belirtilmiştir. Açıkça görüldüğü üzere, sadece iki madde üzerinde görüşlerini bildirenler olmuştur. Yani sadece iki madde üzerinde görüşme yapılmıştır. O maddelerde de yeni öneriler reddedilmiş hükümet teklifi aynen benimsenmiştir. Bu bakımdan kanunun görüşülmesinde, en çok sözü edilen ibareler, “... Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.”

NOTLAR

- 1 İzzeddin Çalışlar, *Dersim Raporu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.224-225.
- 2 A.g.e., s.249.
- 3 A.g.e., s.236.
- 4 A.g.e., s.266.
- 5 A.g.e., s.265.
- 6 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, s.120.
- 7 Faik Bulut, *Dersim Raporları*, s. 74-202
- 8 İzzeddin Çalışlar, *Dersim Raporu*, s.242.
- 9 Jandarma Komutanlığı, *Dersim*, s.177.
- 10 Jandarma Komutanlığı, *Dersim*, s.36.
- 11 A.g.e, s. 195
- 12 A.g.e, s. 200
- 13 Jandarma Komutanlığı, s. 201
- 14 Bu rapordan istifade eden araştırmacılar, saha çalışması yapmadan kitabı referans aldığından bu 347 aileyi Dersimli zannederler. Bizim yaptığımız tetkiklerde Az, Bekran, Bulyan aşiretleri, Bingöl; Cıbrın aşireti, Varto, Muş, Hınıs, Erzurum, Karlıova, Bingöl; Badıllı, Şeğkan, Biiles (Millî Halil Bey) aşiretleri, Urfa; Hasenan aşireti, Bulanık, Malazgirt, Muş; Şüküranlı aşireti, Karlıova, Kiğı, Bingöl orijini olup; Beritanlı ve Alikanlı aşiretleri ise halen yerleşik olmayan göçer aşiretlerdir.
- 15 Çalışlar, *Dersim Raporu*, s. 248.
- 16 Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, s. 63.
- 17 A.g.e., s. 59.
- 18 A.g.e., s. 57
- 19 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, s. 57.
- 20 Jandarma Komutanlığı, *Dersim*, s. 103.
- 21 Öztürk, a.g.e. s. 113.
- 22 TBMM Zabıtı Ceridesi. Devre 5, Cilt.7 s. 175.
- 23 TBMM Zabıtı Ceridesi. Devre,5 Cilt.7 s. 181.
- 24 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, s. 490.

1937 OLAYLARI

OLAYLARIN GELİŞİMİ

Genel Durum

Dersim olaylarını incelerken tek bir açıdan bakarak hüküm sahibi olmak mümkün değildir. Yaşanan olayların sebeplerini irdelerken, objektif bir yaklaşıma sahip olabilmek için iki noktayı özellikle göz önüne almak gerekli:

1. Seyit Rıza'nın kimliğinde vücut bulan feodal yapı ve bu yapının tarihi süreç içinde kazandığı özellikler.
2. Cumhuriyet yönetiminin Dersim'e dayattığı merkezi otorite ve ulus-devlet projesi.

Dersim bölgesinde cereyan eden olayların sosyal ve yerel boyutlarıyla ele alınması gerekir. Bölgedeki aşiret reislerinin merkezi otoriteyle tanıştığı 1840 yılından, 1930'lu yıllara kadar maslahatçılıkla durum idare edilmişti.¹ Cumhuriyet rejiminin güçlenmesiyle birlikte devlet bu bölgeye el uzattı. Yeni rejim kendi hâkimiyetini tesis etme sürecinde, ağa ve dedelerin egemenlik alanlarını sınırlandırmak istiyordu. Bu yaklaşım, bölgeyi yöneten unsurlarda ciddi rahatsızlıklar yarattı.²

Devlet, bilimsel ve programlı biçimde bölgeye yerleşmeye çalışıyordu. Yolların, köprülerin, karakolların ve özellikle okulların inşası, Dersim'deki feodal yapı tarafından tehdit olarak algılandı.³ Bu feodal yapı içerisinde söz sahibi olan kişiler; ağalar, aşiret reisleri, seyitler, dedeler, aralarında bir birlik oluşturmuş durumda değildiler. Dersim'de tarih boyunca devam eden, aileler arasındaki üstünlük çekişmesi, ağalar arasında devlete yakın olma refleksini geliştirmişti. Kimileri devletten uzak durmayı seçerken, kimileri devletin gücünü idrak ederek, devletten yana olmanın daha akıllıca olduğuna inanıyordu.

Devlet yandaşlığı düşüncesine genel olarak mesafeli duran Seyit Rıza, 1917’de, Erzincan’ın kurtuluşu sıralarında, Dersim’de lider olarak benimsenmiş, manevi ve maddi otoritesi kabul edilmişti. Seyit Rıza, hem ağa, hem de seyit olması nedeniyle bölgenin tek hâkimi durumundaydı. Bu durum resmi otoritenin hoşuna gitmiyordu. Nitekim, Naşit Hakkı Uluğ, 1925-1928 yılları arasında bölgeye yaptığı ziyaretlerde Seyit Rıza’nın gücünü kavramıştı. “Bu adam Dersim’in karanlık vicdanında bir urdur”⁴ diyerek, bölgedeki asıl tehlikenin Seyit Rıza olduğunu açıkça ifade etmişti.

Jandarma Umum Komutanlığı raporundaki, “Hariçtekilerle münasebetinden şüphe edilen ve Koçgiri’ye kadar nüfuzu şamil olan ve hariçteki katil ve hırsızları da himaye ederek silahlı kuvvetlerini ve adamlarını artıran bu adam kati tedbirler alınmazsa istikbalin Dersim için hazırlanmış bir şefidir,”⁵ açıklaması da Seyit Rıza’nın geleceğine dair bir tespit mahiyetindeydi.

Devlet politikalarının uygulanmasının önünde başka engeller de mevcut olmasına rağmen, asıl sorun olarak Seyit Rıza gösteriliyordu: “Seyit Rıza varken, bunların ne Türklüğü ne de insanlığı kalır.”⁶ Diğer taraftan, Cumhuriyet’in Dersim’de otoritesini tesis etmesi, Seyit Rıza’nın otoritesinin bitmesi anlamına gelecekti. Seyit Rıza da bunun farkında olduğundan, 1928’den sonra yerleşmek istediği Elazığ Sürsürü Mahallesi’nden onu ayırdıkları zaman, tekrar köyüne dönmek zorunda kaldı.⁷

Aynı Seyit Rıza, 1926 yılından sonra, Cumhuriyet kadrolarınca Dersim’in selameti için yok edilmesi gereken bir hedef haline geldi. Bu tehlikeyi sezen Seyit Rıza, hükümet erkânının toplantılarına katılmayarak, kendisini korumaya çalıştı. Kendisini kurtarmak için mücadele veren Seyit Rıza, bu mücadelesi sırasında, ortak çıkarlara dayanan feodal bir ittifakın oluşmasını sağladı. İttifakta, Demenan, Hayderan, Kureyşan, Yusufan, Bah-tiyar ve Abasan aşiretleri yer alıyorlardı.

Dönemin Cumhuriyet kadrolarınının Dersim’e bakışı, tek millet, tek ulus yaratma projesiyle bağlantılıydı. 1930’lu yıllarda Almanya ve İtalya’daki ulusal karakterli hareketler, Fransız İhtilali sonrasında gelişen ulusçuluk fikrinin doruk noktasını oluşturuyorlardı. Türk devletinin kurucuları da bu akımlardan etkilendiler. Bu etkilenimlere rağmen, 1924 Anayasası’na “Türkiye Cumhuriyeti’ne vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk’tür” ibaresi

konularak, Türklük tanımı etnisite bağlamının ötesine taşınmak istendi ve yaratılacak yeni ulus için bu tarif uygun görüldü.

Ancak uygulama aşamasında maksattan uzaklaşıldı. 1924 Anayasası'nın açık hükmüne rağmen, raporların hemen hepsinde; Türkleştirme, Türk örflerine bağlı insanlar yetiştirme gayretleri öne çıktı.⁸ "Dersim evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı Türk camiasının içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen öz Türk hukukuna mazhar kılınmalı."⁹ görüşü, devletin resmi ideolojisi olarak raporlara yansdı.

1937 harekâtı, 1926 yılından itibaren adım adım tasarlanarak geliştirilmiş bir harekâtı. Yapılacak harekâtın şekli ve sertlik derecesi de raporlarda açıkça ifade ediliyordu: "...Dersim okşanmakla kazanılmaz. Müsallah kuvvetin müdahalesi Dersimliye daha çok tesir yapar ve ıslahın esasını teşkil eder."¹⁰

Bu raporlar ışığında önce harekâta karar verilmiş, harekâtın zamanına karar vermek ise daha sonraya bırakılmıştı. Devlet ideolojisinin tahakkuk etmesi esas alınırken, Dersim'e yapılması planlanan harekâtın Cumhuriyet'in şanına layık olması ve kesin sonuç vermesi gerektiği savunuluyordu. Umum Müfettişi İbrahim Tali, bu düşünceyle, 1931'de devletin yeterince güçlü olmadığına inandığı için, harekâtın daha sonraki yıllara bırakılmasını, bu yıl içinde yapılmaması gerektiğini beyan etmişti.¹¹

Dersim, Tanzimat'tan sonra devletle tanıştı, arazileri o yıllarda kayıt altına alındı.¹² Dersim halkı, yokluk ve çaresizlik içinde de olsa, vergilerini ödemeye çalışıyordu.¹³ Okullara da rağbet fazlaydı. Sadece Hamidiye Aşiret Mektepleri'nde bile bir düzineden fazla Dersimli okumuştı.¹⁴ Cumhuriyet döneminde de, Dersimliler, fırsat verildiği müddetçe, askeri okullar da dahil, mevcut bütün okullarda okuma gayreti içindeydiler.¹⁵

Ancak, Dersim'in eğitimli insanları, Cumhuriyet kadroları açısından daha büyük bir tehlike olarak görüldü; idam edilenler, öldürülenler oldu. Rejim, kendi ideolojik çizgisinde görmediği bu Osmanlı bakiyelerini, yeni bir ulus yaratma aşamasında ayak bağı olarak kodluyordu. Nitekim, Kürtçülük suçundan idam edilen Hasan Hayri Bey, İstanbul Meclisi'nden Ankara'ya gelmiş bir Osmanlı subayı/mebusuydu. Ankara'nın politikalarına inanmıştı ve 1920 yılında mecliste konuşurken bu inancını şöyle dile ge-

tiriyordu: “Bu son mütareke neticesi hükümetimizin giriftar olduğu külfet içinde Dersim, hiçbir hükümete en satvetli bir zamanda bile hiçbir hükümete boyun eğmeyen Dersim, kongrenin teşekkülü üzerine, kongreyi meşru addederek doğrudan doğruya himayesine kendisini attı.”¹⁶ Bu konuşma, Dersim’in Cumhuriyet iktidarına karşı sempatisinin en güzel ifadesiydi.

Ali Şer ve Nuri Dersimi’nin bölgeye intikaline kadar, Dersim’de ulusal karakterli hadiselerin yaşandığı pek söylenemez. Etnik karakterli fikirler, daha ziyade 1920 Koçgiri olayları sonrasında bölgeye taşındı; fakat 1937 yılında bile bu fikirler tam manasıyla etkili değildi.¹⁷

Dersimli aydınlar da, Kürt milliyetçiliğini esas alan bir siyasi harekete sıcak bakmıyorlardı. Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey, bir meclis konuşmasında, “Dersim’de ve etrafında duyuyoruz ki, birtakım propagandacılar geziyormuş, güya; Kürdistan hükümetini bütün Avrupa devletleri imzalamış, padişah da kabul etmiş ve işte bilmem filan, filan kabul etmiş diye birtakım şeyler. Siz ne duruyorsunuz gibi birçok şeyler deveran ediyor. Hatta bazı şahısların da gezdiğini hissediyoruz. Bu husus birkaç defa da mevzubahis edildi. Bu adamlar kimlerdir? Ve buna karşı hükümet ne vaziyet alıyor? İşte bunu anlamak, bunları çıkarmak mümkün değil mi? Mümkünse onların arkası alınmalı ve bu gibi adamlar oradan ihraç edilmeli, İstiklal Mahkemeleri’ne bu hainleri tevdi etmeli” diyordu.¹⁸ 1920 yılında meclis kürsüsünde bu konuşmayı yapan Hasan Hayri Bey, 1925’te Elazığ İstiklal Mahkemesi’nde Kürtçülük suçundan yargılandı ve idam cezasına çarptırılıp asıldı.¹⁹

Dersim meselesi, raporlara yansıdığı kadar vahim bir mesele değildi. Aşiret ağalarının ve bölgenin ileri gelenlerinin il yönetimine²⁰ katılmaları, entegre olma noktasındaki sıkıntıları hafifletmişti. Birinci Meclis’e seçilen Dersim mebuslarından Mustafa Ağa (Mıçe Ağa), Dersim İdari Mahkemesi üyesiydi.²¹ Diyar Ağa hariç, Birinci Dönem mebuslarının beşi de aydın insanlardı. Bugün olduğu gibi, o günlerde de Dersim, Anadolu’nun diğer vilayetlerine kıyasla, daha fazla tahsil görmüş insan nüfusuna sahipti. Naşit Uluğ kitabında, Karabalı aşiretine mensup beş kişinin Askeri Okul’u, bir kişinin de Mülkiye’yi bitirdiğinden bahsediyordu.²² Dersimliler ülkesine ve bayrağına, sanılanın aksine, büyük sevgi besliyorlardı. Bu değerler uğru-

na cinayet bile işliyorlardı. Mesela, Hozat'ın Tartuni köyünden İsmail, New York'ta Türk bayrağına hakaret eden Rumlarla kavga edip beşini öldürmüş, sonra da Türkiye'ye kaçmıştı.²³ Dersimliler arasında, İsmail gibi, rızkını aramak için Amerika'ya gidenlerin sayısı da az değildi.²⁴

1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Yasası, yeni bir ulus yaratmanın altyapısını oluşturdu. Bu yasa çerçevesinde, Dersim, 4 nolu bölge adıyla, yasak bölge olarak tanımlandı. Bölge halkının, 1 ve 2 numaralı bölgelere nakledilmesi planlanıyordu. Yasa gereği, Türkçe konuşmayan ve Türk olmayanlar, iskâna uygun Türk köylerine yerleştirilecekti. 2510 sayılı İskân Yasası, harekât öncesi bölgeyi boşaltmayı öngörerek hazırlandı; fakat istenilen sonuç alınamadı. Uygulamadaki güçlükler neticesinde, infialden de çekinilerek, boşaltma işlemi tamamlanamadı.

1935 yılında İsmet Paşa, incelemelerde bulunmak amacıyla Dersim seyahatine çıktı. Seyahat dönüşü, değerlendirmelerini Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e sundu.²⁵ İsmet Paşa, Atatürk'e sunarak onay aldığı fikirlerini hayata geçirmek için çalışmalara hız verdi. İsmet Paşa'nın harekât planı, Dersim üzerinden bütün Kürtlere verilecek bir mesajı içeriyordu, bu harekâtle Kürtler tamamen korkutulup sindirilecekti. Tunceli Vilayeti Teşkilî Kanunu, 25. 12. 1935 tarihinde meclisten geçirildi.²⁶ Kanun, 2 Ocak 1936 yılında Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

Kanun özel hükümler içermekteydi. Dört yıl yürürlükte kaldı ve Dersim harekâtında kesin sonuç alındıktan sonra, aynı kanunun 37. maddesine dayanarak 1 Ocak 1940 tarihinde yürürlükten kaldırıldı. Tunceli Vilayeti Teşkilî Kanunu, yürürlüğe girdikten tam bir yıl, iki ay, yirmi gün sonra da 1937 olayları başladı.

Tenkil Operasyonu

25 Aralık 1935'te Tunceli Kanunu çıkarıldı ve 2 Ocak 1936'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Bu kanunla birlikte Dersim'in adı Tunceli olarak değiştirildi. 6 Ocak 1936'da, Birinci Genel Müfettişlik kapsamında bulunan Elazığ, Tunceli, Erzincan ve Bingöl'ü içeren Elazığ merkezli Dördüncü Genel Müfettişlik kuruldu.²⁷ Bunun başına da, Vali ve Kumandan sıfatlarıyla Korgeneral Abdullah Alpdoğan atandı.²⁸

Tunceli Kanunu'nun uygulama alanı, sadece Dördüncü Genel Müfettişlik kapsamındaki illerle sınırlı kalmadı. Sivas, Malatya, Erzurum ve Gümüşhane illerinde de, "Dersim'de oturan halkın hadiselerle karışması halinde bu olaylara mahsus kanunun hükümleri geçerli olacaktır."²⁹ Bu düzenleme ile Tunceli Kanunu, merkezi Dersim olmak üzere, Alevi Kürtlerin yerleşik oldukları coğrafyanın tamamını kapsayacak şekilde getirildi. Dersim, bu kanunla "Yasak Bölge" ilan edildi. Bölgeye giriş çıkışlar özel izne tabi tutuldu.

Dördüncü Umum Müfettişi Alpdoğan, ilk iş olarak yol yapımına öncelik verdi. Elazığ yoluna Pertek Köprüsü'nü, Elazığ'ı doğuya bağlamak niyetiyle, Elazığ Ovası girişine Gülüşükür Köprüsü'nü yaptırdı. Pertek-Hozat yolunu işlevsel hale getirmek için Singeç Köprüsü'nün inşaatını da başlattı.³⁰ Aynı yıl, Ovacık'ta kışla ve hükümet konağı inşaatları başlamıştı.³¹ Dersim'in; Amutka, Kahmut, Karaoğlan, Sin, Hayderan, Danzik ve Pah gibi stratejik merkezleri bucak yapıldı; bu bucakların her biri için karakol inşaatına başlandı.³² Mamikan (Mamiki) köyünün adı Tunceli olarak değiştirilerek, Tunceli Vilayeti ve Dördüncü Genel Müfettişlik Komuta Merkezi oldu. Mamiki köyü (Kalan)³³ daha sonra tedip ve tenkil harekâtlarının idare ve komuta merkezi olarak da hizmet gördü. Dördüncü Genel Müfettişlik, 1936 yılında aşiretlerin silahlarını teslim etmeleri yönünde bir bildiri yayımladı. Bu bildirimde, silahlarını teslim edenlerin cezalarının erteleneceği duyuruldu. Aşiretlerden bir kısmı bu çağrıya uyarak silahlarını teslim etti. Adli kayıtlara geçen 3.700 suçludan 2.000'inin silahlarını teslim etmesi, ciddi bir başarıya denk düşüyordu.

Demenan ve Hayderan aşiretleri ise, kendi bölgelerindeki inşaat halindeki karakollara taciz ateşinde bulunarak baskınlar düzenlediler. Bu baskınlar, 1937 olaylarına giden sürecin ilk silahlı çatışmalarıydı.

Hükümet, taciz ateşlerine karşılık vermek suretiyle işi geçiştiriyordu. Herhangi bir takip veya askeri operasyondan kaçınılmaktaydı. Gerekli hazırlıkların tamamlanmaması ve Musul, Hatay gibi dış sorunlar nedeniyle, planlanandan önce yapılacak bir harekâtın başarısız olma ihtimali de göz önünde bulundurularak, uygun zaman bekleniyordu. Bu süreçte çatışmaya girmekten imtina edildi. Planlanan genel hazırlıklar yapılmaktayken, 1937 yılının Mart ayında aşiretler arasında kıpırdanmalar da başladı. 21-22 Mart gecesi, Demenan ve Hayderan aşiretleri, Kahmut ve Pah nahiyeleri

arasına yapılan çelik halatlı asma köprüyü³⁴ yaktı, telefon hattını da kestiler.³⁵ Naşit Uluğ'a göre, Dersimliler büyük eylemlerini genellikle 22 Mart sabahı başlatırlardı. Bu tarih, güneşe tapılan devirlerden kalan bir inanç gereği kutsal kabul ediliyordu. Nitekim Pah Köprüsü'nün yakıldığı tarih de 22 Mart gecesiydi. O gece ilkbaharın başlangıcı, *Newroz* günüydü.³⁶ Dördüncü Genel Müfettişlik, bu olaylara sert biçimde yanıt vermektense, planlanan büyük operasyonun hazırlıklarına hız verdi. Karakollar yeni birliklerle takviye edilirken, köprüler ve yolların emniyete alınması için ek silahlı birliklerle korumaları güçlendirildi. Bu sırada Genelkurmay, operasyonun çapını belirledi ve yedi uçaklık ek bir bölüğü Elazığ'a göndererek Dördüncü Genel Müfettişliğin emrine verdi.

24 Mart'ta Sin Karakolu'na yapılan baskınla başlayan çatışmalar sabaha kadar sürdü. Sin Karakolu'na yapılan bu baskını, Abasanların liderliğindeki Demenan, Yusufan, Hayderan ve Kureyşan aşiretleri birlikte organize etmişlerdi.³⁷ Kumandan Vali, planlanan harekâtın başlanacağı sinyallerini vermişti artık. Muhalif aşiretlerin ilçelere adam göndererek, diğer aşiretlere kendilerine katılma çağrısında buldukları istihbaratının alındığını, muhalif aşiretlerin çatışmalarda başarılı olmaları halinde diğer aşiretlerin de onlara katılmalarının ihtimal dahilinde olduğu belirtildi. Dördüncü Genel Müfettişlik, Genelkurmay ve Başbakanlık'tan harekâta katılacak askeri kuvvetlerin takviyesini talep etti. Üçüncü kez Sin Karakolu'na yapılan taciz ateşinden sonra, 150 kadar silahlı adamın Sin'in kuzeyinde bulunan Seyit Rıza'nın evinin önünde toplandığı bilgisi alınmıştı. Bu bölgeye, 24 Nisan 1937 tarihinde öğleden sonra sularında hava saldırısı düzenlendi. Hava bombardımanında Seyit Rıza'nın evinin çevresi bombalandı. Bu bombalamalar sonucunda, Seyit Rıza'nın küçük oğlu Şah Hüseyin'in kolu koptu.³⁸ Seyit Rıza'nın ilk karısı ve çocuklarının annesi olan Elif'e, oğlunun tedavi edileceği sözü verildi. Bu şekilde Elif'in ikna edildiği ve Şah Hüseyin'in teslim olmasının sağlandığı iddia ediliyor. Teslim alınan Şah Hüseyin, Elazığ'a götürüldü, tedavisi yapıldıktan sonra sorguya alınarak tutuklandı. Elazığ Vilayeti şifrelerinde, Seyit Rıza'nın büyük oğlu Şeyh Hasan'ın da Sin'den gönderdiği bir mektupta, "Babasının işlerine karışmadığını, harekâttan mesul tutulmamasını"³⁹ yazdığı kayıtlı.

Hava harekâtları aralıklı olarak sürdürülerek, muhalif aşiretlerin psikolojik baskı altına alınması amaçlanıyordu. Ancak, karakollara ve askeri birliklere yönelik saldırılar bitmemişti. Umum Müfettişliği ise kara harekâtı hazırlıklarını tamamlamıştı. 26 Nisan'da, Askisor'da ve Pah'ın kuzeyindeki 9. Seyyar Jandarma Taburu Süvari Bölüğü'ne de saldırılar başladı.⁴⁰ Alınan istihbaratlar, asilerin Mazgirt, Pah, Kahmut, Sin'e saldırılmaya devam edeceği ve Pertek Köprüsü ile Mazgirt Köprüsü'nü yıkmaya teşebbüs edecekleri yönündeydi. Hükümet, Elazığ Piyade Alayı'nı sevk ederken yollarında, Eskişehir'de bulunan Hava Kuvvetleri'nden bir bölük uçağın da bölgeye sevkini gerçekleştirdi.⁴¹ Doğu Anadolu'nun birçok ilinden bölgeye sevk edilen kuvvetlere ek olarak, Ankara'dan Muhafız Alayı da bölgeye intikal ettirildi ve operasyon başlatıldı. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, bölgeye gelerek harekâtı bizzat yönetti.

İlk hedeflenen, asilerin Nazımiye, Keçiseken, Sin, Karaoğlan'dan oluşan hattını kuzeye sürmektir. Nitekim, bu plan uygulamaya başladıktan kısa bir süre sonra hedefine ulaştı ve söz konusu hat tutuldu. Hattın güneyinde ise silah toplama ve temizlik işleri devam ediyordu.⁴² Seyit Rıza ve arkadaşlarının bütün çabalarına rağmen, devlete karşı silaha sarılan aşiret sayısı altıyı geçmedi. Muhalif ittifak, Abasan, Hayderan, Demenan, Kureyşan, Bahtiyar ve Yusufan aşiretlerinden oluşmaktaydı. Bu aşiretler, Halvori-Vank civarında birlik ve sadakat yemini etmiş ve topluca direnişe geçmişlerdi. Fakat, harekâtın başlamasıyla Yusufan aşireti ittifaktan ayrılmış ve 9. Seyyar Jandarma Bölüğü mıntıkasında devlet güçlerine destek olmaya karar vermişti. Kamer Ağa önderliğinde pratiğe geçirilen bu destek, askeri harekâta katılan bazı birliklerin hedeflenen bölgeye doğru daha hızlı ve zayıf vermeden intikalini sağlamıştı.⁴³ Ancak, nisan ayının sonunda Yusufanlar devlet güçlerinden desteklerini çektiler, akabinde ayaklanmaya da fiilen iştirak ettiler. Bu haber, devlet cephesinde, özellikle Kalan bölgesi ve Mazgirt'teki birlikler arasında ciddi bir tedirginlik yarattı.

26-27 Mart tarihli 1144-1146-1169-1171 sayılı şifre suretlerinde aktarılan bilgiye göre, Demenan ve Hayderanlar Pah ve Kahmut bucakları ile Harçık Deresi'ne,⁴⁴ Kureyşan, Yusufan ve Abasanlar Sin bucağı bölgesine, Hayderan ve Abasanlar Askisor Karakolu'na saldırılarda bulunuyorlardı.

Bu esnada Dördüncü Umum Müfettişliği, havadan bombardıman yapmak ve bazı stratejik noktaları tutmakla yetiniyordu.⁴⁵

İçişleri Bakanlığı, 28 Nisan 1937 günü, Dersim aşiret reislerinin hükümet kuvvetlerini kendi bölgelerinden uzaklaştırmak için birlik oluşturup karakollara baskın yaptıklarını; Yukarı Abasan, Hayderan, Yusufan, Kureyşan, Demenan aşiretlerinin başlattıkları bu saldırılara diğer aşiretlerin de katılımını sağlayamaya çalıştıklarını belirtmiş ve bundan dolayı harekât alanının genişletilmesini talep etmişti. Bunlar gerçeğe dayanan bilgilerdi; zira Seyit Rıza, Ali Şer vasıtasıyla Nazımiye, Ovacık, Hozat ve Pülümür'deki aşiretlere elçiler göndermeye başlamıştı ve aşiretlerin kendi birliğine katılımını sağlamaya gayret ediyordu.⁴⁶

8 Mayıs 1937'de Genelkurmay, Bakanlar Kurulu'nun tenkil harekâtına dair kararını Dördüncü Genel Müfettişliğe bildirdi ve harekât bu bilgiyle resmen başlamış oldu. Muhalif aşiretler köylerini boşaltıp sarp yerlere ve mağaralara çekilirken, hükümet birlikleri harekâta başladı ve ilk kuvvetli baskın 26 Mayıs'ta Bahtiyar aşiretine ait köylere yapıldı. Operasyon öncesi boşaltılan Reskan, Gözerek, Varuş, Çökerek ve Çat köyleri yakıldı.⁴⁷ Devlet kararlılığını, köy yakmalar, kuvvetli takip ve baskınlar marifetiyle gösterdi. Böylece muhalif aşiretlerin ittifakında çözümler başladı. Mayıs sonu ve haziranın ilk haftasında, Hayderan, Demenan, Yusufanlar aşiretlerine mensup bazı isyancılar teslim oldular. Bu çözümler Seyit Rıza'nın ailesine de sirayet etti.

Bu dönemde General Abdullah Alpdoğan, Seyit Rıza'nın kardeşinin oğlu Rehber'i milis olarak kullanmaya başladı. Rehber, Seyit Rıza'nın oğlu İbrahim'in 1933 yılında Sin'de öldürülmesi olayının şüphelisi konumundaydı.⁴⁸ Amcasının bunun hesabını soracağını bildiğinden devletle işbirliği yapmıştı. Yanında, iyi silah kullanan bir grubu da vardı. Rehber ve arkadaşları, askerlerle birlikte hareket etmeye başlamış ve istihbarat faaliyetlerinde orduya yardımcı olmuşlardı. Seyit Rıza'ya doğrudan yanaşamayan Rehber'in en önemli icraatı bu sırada gerçekleşti. Ziyaret bahanesiyle, Ali Şer ve karısı Zarife'nin saklandıkları mağaraya girdi ve onları öldürdü (9 Temmuz 1937). Kesik başlarını ise General Abdullah Alpdoğan'a teslim etti. Askeri birlikler gerek arazi yapısı, gerekse Seyit Rıza'nın güçleriyle ilgili temel

bilgileri, Rehber gibi yerli ihbarcılardan para karşılığı edinmiş ve bu bilgiler üzerinden harekât şekillenmişti.⁴⁹

Hükümet, Dersim meselesini çok ciddiye almıştı. Harekât hakkında bilgi almak amacıyla Başbakan İsmet İnönü, 18 Haziran'da trenle Elazığ'a geldi ve oradan Dersim'e geçerek harekâtı yerinde izledi.⁵⁰

22 Haziran'da, Sincik Dağı'nı, Potur ve Ortadağ'ı almak için hükümet kuvvetleri tarafından büyük bir saldırı başlatıldı.⁵¹ Muhalif aşiretler ciddi kayıplar veriyorlardı; ailelerinin can güvenliğini sağlayabilmek için onları Kalan ve Kutu Dereleri'ndeki mağaralara götürdüler. Abasan, Bahtiyar ve Yusufan aşiretleri, Kalan Deresi ve Tujik Dağı'nın eteklerindeki İksor, Şikeftan bölgesindeki mağaralara yerleşirken; Demenan, Hayderan ve Kureyşanlar, Kutu Deresi'ne sığındılar. Bu bölgelere ulaşamayan birçok aile ve aşiret mensubu silahlarını devlete teslim etmekteydi. Devlet, halkı ikna etme çalışmalarına hız verdi ve bu amaçla uçaklardan bölgeye bildiriler atmaya başladı.⁵² Bir yandan da askeri güçlerin saldırıları aralıksız sürmekteydi. Kalan, Şikeftan ve Kutu Deresi havadan bombalandı, bu bölgedeki mağaralara sığınan sivil halktan insanların çoğu öldürüldü. Temmuz ayı sonuna gelindiğinde, itaat etmeyen aşiretler iyice sıkışmış durumdaydılar ve teslim olmaya başladılar. Seyit Rıza ve Bahtiyarlı Şahin Ağa hariç, diğer aşiret liderleri devlet güçleri tarafından ele geçirilmişti.

Seyit Rıza ile en son 16-17 Ağustos gecesi Bahtiyar mıntıkasında (Tokmakkaba-Titenik-Sarıoğlan üçgeni) Birdo bölgesinde çatışmaya girildi. Seyit Rıza yakalanamadı, ama oğlu Şeyh Hasan, ikinci eşi Bese ve üç torunu bu çatışmada öldürüldü.⁵³ Bu çatışmadan sonraki hedef, direnişin kale si konumundaki Tujik Dağı oldu. Tujik Dağı ve eteklerindeki vadilere yönelik saldırılar başlatıldı. Hava saldırılarıyla vadiler ve açık alanlar bombalandı. İksor mağaralarına tahrip kalıpları atılarak saklananlar imha edildi. Mağaraların ağızları kapatılarak içeriye gaz sıkıldı, bu sığınaklar yaşanmaz hale getirildi. Ancak, bir türlü Seyit Rıza'ya rastlanamadı. Seyit Rıza'nın oğlu Şeyh Hasan çatışmalar sırasında öldürülmüş, diğer oğlu Şah Hüseyin de devlet güçlerine esir düşmüştü. 26 Ağustos'ta Bahtiyar aşireti reisi Şahin'in de öldürüldüğü⁵⁴ haberini alan Seyit Rıza, tamamen yıkıldı. Tujik Dağı'nın güneyindeki mağaralarda bir müddet saklanan Seyit Rıza, buraya yönelik

harekâtın başlaması üzerine; aile fertlerinin de dahil olduğu ihanetlerden yeteri kadar ders çıkarmış olacak ki, Cumhuriyet'le baş edilmeyeceği kanaatine vararak teslim olmak için Erzincan'a gitmeye karar verdi. Teslim olmak için Erzincan'ı seçmesinin onun için özel bir anlamı vardı. 1918 yılında, Rus ve Ermeni güçlerinden kurtardığı Erzincan'ın şimdi kendisini kurtaracağını ümit ediyordu. Ayrıca yaşadıklarından dolayı, Erzincan'a Elazığ'dan daha sıcak bakıyordu. Böylece, 10 Eylül 1937 tarihinde, Erzincan 5. Jandarma Bölük Komutanlığı'na bağlı bir karakola teslim oldu.⁵⁵

Elazığ Valisi Cemal Bey döneminde kendisine Elazığ Sürsürü Mahallesi'nde mülk verilerek burada iskânı sağlanmak istenmiş;⁵⁶ ancak yeni atanan Vali Fahri Bey, Dersim aşiret reislerine verilen arazilerin tümünü geri almıştı. Dersim aşiret reisleri geldikleri gibi Dersim'e geri dönmek zorunda kalmışlardı. Bu süreç devlete olan güven duygusunu da fazlasıyla sarsmıştı. Bu güvensizliği, en çok da Seyit Rıza hissetmişti.

Seyit Rıza'nın oğlu Şah Hüseyin'in eli kesilmişti ve Elazığ'da hastanede yatmaktaydı. Diğer oğlu Şeyh Hasan ise Elazığ dönüşü öldürülmüştü. Elazığ'da, Dördüncü Umum Müfettişliği'ne yaptığı ziyaretinde General Abdullah Alpdoğan'ın kendisini aşağılayan hitapları ve davranış biçimi feodal gururunu incittiği için tekrar Elazığ'a gitmeyi düşünmüyordu. Elazığ onun için acı, ıstırap, aşağılanma, tedirginlik ve hayal kırıklığıydı. Erzincan ise zafer, başarı, kahramanlık ve mutluluk demektir. Esasen Ankara'ya gitmek istiyordu ve bu uğurda Erzincan onun açısından daha uygun bir durak olacaktı.

Seyit Rıza'nın yakalandığı haberini 13-14-15 Eylül tarihli *Tan, Kurun, Ulus* gibi gazeteler manşetlerinden duyurdular.⁵⁷ Dönemin basını ondan "Dersim'in en ileri ve son sergerdesi" olarak bahsediyordu. Seyit Rıza'nın yakalanması üzerine Mustafa Kemal, İsmet İnönü, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Üçüncü Ordu Müfettişi Kazım Orbay, Abdullah Alpdoğan'a kutlama mesajları gönderdiler, harekâtın isyan liderlerinin tamamen yakalanması ile son bulmasını da Abdullah Alpdoğan'ın tarihi başarısı olarak tanımladılar.

Harekâta temizlik ve silahların toplanması işlemleriyle devam edildi. Koçan ve Kalan bölgelerinde silah toplama işlemi ekim ayının ilk haftasında tamamlandı ve birlikler yerlerine geri gönderildi.⁵⁸ Ekim ayı ortalarının

da Seyit Rıza Erzincan'dan Elazığ'a götürüldü ve orada toplanmış bulunan diğer Dersimli aşiret mensuplarıyla birlikte (toplam 58 kişi oldukları anlaşıyor) Askeri Mahkeme'de; Dersim'i isyana teşvikten ve bu isyana katılmaktan dolayı yargılandı. Ekim ayı ortasında başlayan yargılama 15 Kasım'da bitti. On dört kişi beraat etti. Seyit Rıza da dahil yedi kişi idama, otuz yedi kişi ağır hapis cezalarına mahkûm edildi.⁵⁹ 18 Kasım'da, Seyit Rıza ve diğer altı kişi, Elazığ Buğday Meydam'nda şafakla birlikte idam edildiler.⁶⁰ Bu altı kişi, Seyit Rıza'nın oğlu Şah Hüseyin, Kamer Ağa'nın oğlu Yusufanlı Fındık, Kureyşan reisi Use Seydi, Demenan reisi Cebrail veya oğlu, Kureşanlı Hasan ve Hayderanlı Kamer Ağa'lardan oluşuyordu. Dersim harekâtı, resmi kayıtlara göre, bu idamlarla birlikte sona erdi.

Zamanın Başbakanı İsmet İnönü, Seyit Rıza ve beraberindekilerin idamı üzerine verdiği demeçte, "Dersim meselesini ortadan kaldırdık... Dersim müşkülesinden kurtulduk" derken, *Cumhuriyet* gazetesi başyazarı Yunus Nadi, "Tarihe Gömülen Dersim'e Dair" başlıklı 18 Kasım 1937 tarihli makalesinde, "Senelerden beri adına Dersim denilen mesele tarihin ummanına katılmış ve ebediyen ölmüştür," yazmaktaydı.⁶¹

Şeyh Abdurrahim

Şeyh Abdurrahim, Şeyh Sait'in küçük kardeşidir. 1925 yılında ağabeyi idam edilip isyan bastırılınca, Piran, Çapakçur, Karlıova ve Hasenanlı firarilerle birlikte, 1927'de Suriye'ye kaçtı.⁶² Bu grup yıllar boyunca, kış aylarında Suriye'de, yaz aylarında ise Bingöl, Palu'nun Gökdere, Karlıova, Hınıs, Tekman, Malazgirt, Bulanık bölgelerinde gerilla mücadelesini sürdürdü.

1930 Ağrı Ayaklanması ve Hoybun'un güç kaybetmesinden sonra, grubun çoğu çıkarılan aftan istifade ederek geri döndü. Şeyh Abdurrahim ve bazı sadık arkadaşları Suriye'de kalmayı tercih ettiler. Seyit Rıza'nın isyanının haberleri Suriye'ye ulaşınca, Şeyh Abdurrahim ve on bir arkadaşı Dersim'deki olaylarda Seyit Rıza'ya yardım etmek için Türkiye'ye girdiler.

Askeri istihbarat ve ihbarlar sonucu, Şeyh Abdurrahim ile arkadaşları Batman yakınındaki bir buğday tarlasında sıkıştırıldı; *gidişlerin*⁶³ içine saklandılar. Yerleri tespit edilince, mitralyözle taranıp yakılmak suretiyle öldürüldüler. Böylece, bu grup Dersim'e ulaşmadan imha edildi.

Dersim tertelesine vâkıf olabilmek için Seyit Rıza'nın iyi tanınması şart. Seyit Rıza, Şeyh Hasenan aşiretinin bir alt kolu olan Yukarı Abasanların reisi Seyit İbrahim'in en küçük oğludur.⁶⁴ Tarikat geleneğinde ise rehber mertebesindedir. Aşiret geleneğinde, Ocak sülalesine mensup bir ağadır. Döneme ait kaynaklarda, "Uzun boylu, uyumlu endamlı, kır sakallı, siyah ve gür kaşlara sahiptir. Cazibeli gözleri olan, gagamsı burunlu, yeşil ve siyah puşilerle doladığı sarığı, ayağında şalvar, sırtında paltosu ile dinç bir görünümüne sahiptir" şeklinde tasvir edilir ve politik, uyanık ve zeki olduğu, "esrar içmesine rağmen sıhhatine ihtimam gösterdiği" belirtilir.⁶⁵ Fiziki görünümü, halk arasında da aynı özellikler öne çıkarılarak anlatılmıştır.

Seyit Rıza'nın seyitlik mertebesinden kaynaklanan tartışılmaz bir manevi ağırlığı mevcuttur. Dedesi Seyit Kara Süleyman'dan bu yana ailede kullanılan seyitlik sıfatını, büyük dedesi ve babasından miras alarak kullanmaya devam etmiştir. Aile seyit soyundan olmamasına rağmen, Alevi inancısı konusundaki bilgileri ve toplumdaki önderlik vasıflarıyla, tarikatta "rehber" mertebesine ulaşmış olduklarından, bu sığata sahip olmuşlardır.⁶⁶ *Dikme dede* olarak adlandırılan bu dini makam ve dedeler tarafından taltif edilmelerinin miladı, Seyit İbrahim'in büyük dedesi Kara Süleyman'a kadar uzanır. Rehberlik ve seyitlik sıfatları babadan oğula geçerek Seyit Rıza'ya kadar ulaşmıştır.

Bu aile, Sultan Abdülhamid dönemine kadar Osmanlılara itaat etmedi. Müşir Zeki Paşa marifetiyle Osmanlı'ya biat etmiş gibi gibi görünse de,⁶⁷ hiçbir zaman tam anlamıyla kontrol altına alınamadılar. Bu döneme ait bazı kaynaklarda, Zeki Paşa'nın davetine icabet etmediğinden ve çevresine 10.000 kişilik bir kuvvet topladığından bahsedilen Şeyh Süleyman, Seyit Rıza'nın dedesidir.⁶⁸ Dede Seyit Süleyman da kendi dedesinin adını taşımaktadır. Kırmil'deki ziyarette yatan Seyit Kara Süleyman, onların en büyük dedeleridir.

Seyit Rıza'nın mensup olduğu Abasan aşireti, doğal sınırlar münasebetiyle iki gruba ayrılmıştır. Munzur'un kuzeyinde, Erzincan'da yaşayan aşiret mensuplarına Abasanlar veya Aşağı Abasanlar denilirken, Munzur'un güneyinde yaşayanlara da Yukarı Abasanlar denilmektedir. Aşiret

hakkında Türk dilinde yazılan makaleler ve kitaplarda kullanılan isim ise Abas Uşağı'dır. Aşiret isminin orijinali, yöredeki kullanım şekliyle Abasan'dır.

Yukarı Abasanların sevilen bir büyüğü olan Seyit İbrahim oğlu Seyit Rıza'nın doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. 1859-1861 tarihleri arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Doğum yeri, baba ocağı olan Lertik köyüdür. Seyit Rıza, babasının vefatı üzerine aşiretin başına geçtiğinde kırklı yaşlarını sürmekteydi.

Seyit Rıza, lider özellikleri ve güçlü otoritesi sayesinde kısa zamanda bölgedeki Şeyh Hasanlar içinde söz sahibi oldu. Zamanla, bölgedeki Şeyh Hasanlar dışındaki aşiretler arasında da sözü dinlenir bir feodal otoriteye dönüştü. Seyit Rıza'nın böylesi etkin olmasının bir nedeni de, öteden beri Kuzican (Pülümür) merkezli bir otorite⁶⁹ olan Çarekli Şah Hüseyinogullarının güçlerini yitirmesi ve bölgedeki etkinliklerini kaybetmeleriydi.⁷⁰

19. yüzyıl sonlarında Şeyh Hasanlar arasındaki liderlik, Seyit Rıza'nın dedesi Şeyh Süleyman'ın elindeydi. Ondan sonra, özellikle Şeyh Hasanlar, Seyidanlar ve Kalanlar üzerinde, Diyar Ağa'nın otoritesi kesin olmakla birlikte, Seyit Rıza'nın babası Seyit İbrahim'in rehberlik makamında olması, Şeyh Hasanlar arasında hâkimiyet dağılımını gündeme getirdi. Diyar Ağa'nın yaşlanmasıyla, şahsında toplanmış feodal güç ve otorite, kendisi de Şeyh Hasanlı olan, damadı Seyit Rıza'ya geçti. Bu vesileyle, dedesi Kara Süleyman'ın, babası Seyit İbrahim'in manevi verasetine ek olarak, kayın-pederinin itibarı ve feodal gücü de Seyit Rıza'da toplanmış oldu.

Diyar Ağa'nın evlilikler yoluyla tesis ettiği kan bağları, Şeyh Hasanların diğer kolları arasında da ciddi bir yakınlaşma sağladı. Diyar Ağa, kızı Elif Hatun'u Seyit Rıza'yla; Nare Hatun'u Ferhadanların reisi Cemşi Ağa'yla; Zarife Hatun'u Karabalı reisi Gangozade Mehmet Ali Ağa'yla evlendirip, diğer kızını da Sarı Saltık ailesine gelin vererek,⁷¹ bölgede bir nevi bacanaklar koalisyonu tesis etmişti. Bütün bu yapılanma, Seyit Rıza'nın liderliği için fırsat oluşturdu.

Yazılı kaynaklarda ilk defa 1326 (1908) yılında Dersim'de yaşanan olaylar nedeniyle Seyit Rıza'nın adı geçer. Meşrutiyet'in ilanına kadar süren bu ayaklanmalarda, Diyar Ağa liderliği üstlenirken, asi gruplarının başında

Seyit Rıza bulunmaktadır.⁷² Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte askeri harekât durdurulunca, Seyit Rıza ve diğer Dersim aşiret reisleri takipten kurtulmuş oldular.⁷³

1328 (1912) senesinde Tercan'da bir soygun gerçekleştirildi ve soyguna karışanların Abasanlı olması nedeniyle Mutasarrıf Sabit Bey, Seyit Rıza'ya karşı bir operasyon başlattı. Çatışmalar sonucunda Seyit Rıza, Kutu Deresi'ne çekildi. Gıyabında idamla cezalandırılrsa da, çalınan katırlar sahiplerine teslim edilince hakkındaki idam cezası hukuk-i şahsiye davası baki kalmak şartıyla affedildi.⁷⁴

Birinci Dünya Savaşı'nda Nare Hatun⁷⁵ aracılığıyla Ruslara karşı aşiretler ittifakı kuruldu. Şeyh Hasanlı Federasyonu'na mensup Karabalı, Kırgan, Ferhatan, Laçın, Rutan, Bahtiyar aşiretleri ile Seyidanlı Yusufan, Hayderan aşiretlerinin oluşturduğu ortak silahlı aşiretler birliğinin lideri de Seyit Rıza'ydı. Erzincan'a şubat ayında ulaşan Dersim aşiretleri birliği, Erzincan'ın kurtuluşunda aktif rol oynadı. (1918'de aşiret birliklerinin başında Erzincan'ı kurtarmaya gelen Seyit Rıza, 1937'de, tam 19 yıl sonra bu topraklara gelerek kendine kurtuluş arayacak, fakat bulamayacaktı.)

Seyit Rıza liderliğindeki Dersim aşiretleri, Kars'a kadar çekilen Rus birliklerini takip ettiler. Başta Seyit Rıza ve yakınları olmak üzere, Dersim aşiretlerinin tümü, savaş ganimeti olarak ciddi miktarda silaha sahip oldular. Savaşın ardından, Seyit Rıza'nın Dersim aşiretleri arasındaki itibarı artmaya devam etti.

1920 Koçgiri Ayaklanması'nın bastırılması esnasında, Koçgiri bölgesinden Dersim'e kaçan birçok isyancı Seyit Rıza'ya sığındı. Nuri Dersimi ve Ali Şer de bunların arasındaydı.⁷⁶

1926 Koç Uşağı İsyanı'nda da birçok aile, Abasan mıntukasına gelerek Seyit Rıza'ya sığındı. Seyit Rıza da onları kolladı ve devlet güçlerine teslim etmedi. Buna rağmen kendisi, ne Koçgiri ne de Koç Uşağı isyanlarının içinde yer aldı. İki ayaklanmaya da katkı sunmadı.

1925 Şeyh Sait İsyanı'nda devlete bağlılıklarını sunan Dersim seyitlerinin ve aşiret ağalarının arasında Seyit Rıza yoktu.⁷⁷ 1925 isyanına katılmadı, ama devletten yana da durmadı. 1925 yılından sonra, hakkında zorbalık, baskı, Kürtçülük faaliyetleri gibi konularda suçlamalar ortaya atıldı

ve kendisi de bunlardan rahatsız oldu. 1931 yılında hazırlandığı tahmin edilen, Jandarma Genel Komutanlığı'nın *Dersim* adlı raporunda Seyit Rıza'dan sıkça bahsedilmekteydi. Bölgeden çıkarılması gereken reislerin listesinde Seyit Rıza, çocukları ve kardeşinin çocukları birinci sırada yer alıyorlardı.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 1931 tarihli raporunda, Seyit Rıza'nın nüfuz alanının arttığı ve tedbir alınmaması halinde istikbalin "Dersim için hazırlanmış bir şefi" olduğu ifadesini kullandı. Bu raporlar ve raporlardaki ifadeler Seyit Rıza'nın liderliğini, bölgedeki gücünü göstermekteydi.

Seyit Rıza'nın bölgedeki hâkimiyeti, 1932-1933 yıllarında pekişmişti. Oğlu İbrahim'in (Babo) Kırganlılar tarafından vurulmasından sonra, Seyit Rıza, Sin köyünü işgal etti, yöresel tabirle "köye oturdu." Bazı kaynaklara göre on yedi, bazılarına göre ise on dokuz Kırganlı erkeğini öldürdü. Aşiretlerin ricası üzerine, on beş gün sonra köyden ayrıldı.⁷⁸ Sin olayı 1933'te yaşandı ve bu olay, Seyit Rıza'nın aşiretler üzerindeki otoritesini kalıcı kıldı.

1937'deki olayların baş aktörü olan Seyit Rıza, I. Dönem TBMM'de Tunceli Mebusu Mustafa Ağa'yla (Mıçe Ağa) da yakın akrabadır.⁷⁹ Birinci Meclis'te Dersim mebusları Diyaş Ağa, Ramiz Bey, Binbaşı Hasan Hayri, Erzincan Mebusu Mir Hüseyin Bey'le aynı aşirete, yani Şeyh Hasanlar aşiretine mensupturlar.⁸⁰ İki eşi olan Seyit Rıza'nın büyük eşinin adı Elif'tir. Küçük eşi Bese'nin önceleri hizmetçisi olduğu söylenir. Bese, 1937 olayları sırasında vurulana kadar Seyit Rıza'nın hizmetinde olmuştur ve bilindiği kadarıyla çocuğu yoktur.

Seyit Rıza, Dersim'deki tüm aşiretler arasında sadece sayılan, hürmet edilen bir lider konumunda değildi; aynı zamanda, bölge aşiret liderleri ve mensuplarının çekindiği, korktuğu bir feodal hükümdardı. Aşiretler arasındaki ihtilaflara müdahale ederek ihtilafların çözümünde hakem konumunda oldu. Bölgesel liderlik olarak tarif edilebilecek bir üne sahip olan Seyit Rıza, idam edilene kadar Dersim coğrafyasında aşiretler arasındaki en üst otorite olarak yaşadı. Seyit Rıza, seyitlik sıfatı ile aşiret reisliğinin birleşmesinden gücünü alan feodal otoritesini tüm yaşamı boyunca çok iyi kullandı.

Seyit Rıza'nın okur-yazar olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Baytar Nuri, *Kürdistan Tarihinde Dersim* adlı kitabında; Seyit Rıza'nın

dini bilgilere şifahi yollardan sahip olduğunu, babası Seyit İbrahim ve Ku-reyşan seyitlerinden dini bilgiler aldığını, Baytar Nuri'nin dedesi Mıla Mehmet Ali'nin onun yetişmesinde etkili olduğunu, hatta bizzat öğretmenliği-ni yaptığını yazmıştır.⁸¹

Seyit Rıza'nın kız çocuklarının da olduğu bilinmesine rağmen, sayı-ları hakkında net bir bilgi yoktur. Üç erkek çocuğunun ortancası olan İbra-him (Babo veya Bao) 1933'te Kırganlılar tarafından Sin köyünde öldürüldü. Büyük oğlu Şeyh Hasan (Bıra veya Bıro)⁸² 1937 yılında Laçınan Deresi'nde (Dere Laçi) hükümet kuvvetleri ve milislerce vuruldu. Küçük oğlu Hüseyin (Resik Hüseyin), 1937 yılında⁸³ Seyit Rıza'yla birlikte idam edildi. Hayatta kalan diğer aile fertleri ise batıya sürüldüler.

Seyit Rıza, yargılanması boyunca isyan suçlamasını kabul etmedi. Önce yaşı küçültülen Seyit Rıza, gece yapılan duruşmasının ardından, aynı gece sabaha karşı idam edildi. "Evladı Kerbelayix. bi hatayix, ayıptır, zulüm-dür, cinayettir" kelimeleri onun son sözleri oldu. İnfazını cellada bırakma-dı, sandalyeye tekme atarak kendisi gerçekleştirdi.⁸⁴

Seyit Rıza'nın on üçüncü atasına kadar götürülen soyağacı⁸⁵ ise şöyle:

- 1- Seyit Ahmed-i Tubi
- 2- Şeyh Hasan
- 3- Hakverdi
- 4- Hüdaverdi
- 5- Allahverdi
- 6- Seyit Abas
- 7- Seyit Kara Süleyman (Kırmil Ziyareti)
- 8- Seyit Ali Şer (Arser)
- 9- Seyit Mursi (Musa veya Mürteza)
- 10- Seyit Mustafa
- 11- Seyit Süleyman
- 12- Seyit İbrahim
- 13- Seyit Rıza

Şeyh Sait- Seyit Rıza İlişkisi

Dersim coğrafyasında, Anadolu'daki Sünni-Alevi ayrışmasını kö-
rüklemek adına yaratılan birçok hikâye mevcuttur. Bunlardan en önemlisi
ise, gerçek hayatta hiç bir araya gelmemiş ve birbirlerini tanımayan Şeyh
Sait ile Seyit Rıza'ya isnat edilendir.

Seyit Rıza ve Şeyh Sait'in bir araya geldiğine dair söylentiler, genel
olarak şöyle hikâye edilir: Şeyh Sait, Seyit Rıza'ya misafir olur ve misafir-
perverlik gereği hayvan kesilir, fakat Şeyh Sait ve arkadaşları Seyit Rıza'dan
özür dileyerek kesilen hayvanın etini yemezler; çünkü kendi itikatlarına gö-
re "Kızılbaş'ın kestiği yenmez." Bu davranış Seyit Rıza'ya dokunur, misafir-
lerini yolcu ederken yapılan nezaketsizliği de anlatarak, bu sebepten dolayı
kendileriyle birlikte hareket etmeyeceğini bildirir.

Hikâyenin bir başka versiyonu da şöyle: Gangozade Mehmet Ali'nin⁸⁶
Hozat ilçesi, Ağzunik köyündeki konağına Şeyh Şerif⁸⁷ yardım istemeye ge-
ler ve Mehmet Ali Ağa davar keserek misafirlerine ikramda bulunmak ister.
Şeyh Şerif, "Ağa müsaade edersen bizim hizmetkârlar kessin" der. O za-
man Mehmet Ali Ağa, Şeyh Şerif'in adamlarının davarı kesmesine izin ve-
rir ve devamında şöyle karşılık verir: "Şeyhim, bu hayvanı kendi adamları-
nıza kestirerek bizimle aranızdaki bağı da kestiniz."⁸⁸

Şeyh Sait-Seyit Rıza'ya veya Şeyh Şerif-Gangozade Mehmet Ali Ağa'
ya mal edilen bu diyalogların aslı yoktur. Gerçekte, bu insanlar birbirlerini
hiç görmediler ve tanışmıyorlardı. Alevi Kürtlerle Sünni Kürtler arasında,
karşılıklı karalama ve suçlamalarla Alevi-Sünni çatışması yaratılmak, Kürt-
leri birbirine düşürmek amaçlanmıştı. Buna benzer yalan ve iftiralar, böl-
gede nifak tohumları ekmek için yıllarca kullanıldı. Bu konuda kısmen de
olsa başarılı olunduğu söylenebilir.⁸⁹

Hormekan-Cıbrın Çatışması

Kürtler arasındaki Sünni-Alevi sorunları, son yüzyılda çokça rastla-
nan aşiretler arası çatışmalar sonucu gelişti. Bu çatışmaların başrolünde Cı-
brın ve Hormekanlar vardı. İki aşiret arasındaki ihtilaf, koyun yatağı (me-
ğel), yani yayla kavgasına dayanıyordu.

Şeyh Sait olaylarında, Varto'da yaşayan Hormekan ve Lolan aşiretleriyle anlaşma sağlanamamasında Şeyh Sait'in şahsi bir rolü yoktu. Hamidiye Aşiret Alayları teşkil edilirken Cıbrın aşiretinin oluşturduğu alaylarda görev almış subaylar, bölge halkına eziyet etmeye, mallarına el koymaya başlamışlardı. Bu eylemler özellikle Ermeni tehcirinden sonra giderek yoğunlaştı. Karlıova, Varto ve Hınıs'ta, komşu köylerde yaşayan Cıbrın ve Hormekanlar arasındaki denge, Aşiret Alayları üzerinden Cıbrınlar lehine bozuldu. Hormekanlar, Alevi olmaları sebebiyle Aşiret Alayları'na pek sıcak bakmamış ve bu oluşuma mesafeli olmuşlardı. Cıbrınlar ise, bu süreçte üç hafif süvari alayı teşkil etmişlerdi. Varto ilçesi bu alayların merkezi konumundaydı.

Varto ve Karlıova'da, Hormekanlar ile Cıbrınlar arasında, mazisi 1850 yılına kadar uzanan arazi anlaşmazlıkları⁹⁰ bu dönemde çatışmalara sebep oldu. Cıbrınlar, Hamidiye Aşiret Alayları'na sahip olmaları nedeniyle Hormekanlar üzerinde baskı kurmaya başlamışlardı. Bu baskılar ve arazi işgallerinde çıkan çatışmalarda Hormekanlı İbrahim-e Temo ve birçok adamı vurulmuştu. *Mala Fere* de denilen Hormekanlı bu aile, mağduriyetinin sorumlusu olarak Hamidiye Aşiret Alayları'nı işaret etmişti.

Osmanlı devletine herhangi bir yakınlık duymayan ve Alevi inancına olan Hormekanlar intikam almak için yıllarca beklediler. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, bu kez yeni devlete yakın duran Hormekan aşireti oldu. Cumhuriyet devletinin gücünden istifade ederek, Halil-e Heto ailesine ait Karlıova'nın Kargapazar köyüne baskın yapıp birçok insanı öldürerek Cıbrınlardan intikamlarını aldılar.

Hormekanlar, Cıbrınların iştirak ettiği Şeyh Sait olayında da devletten yana saf tuttular. Milis güçler kurdular ve isyana katılmış olan diğer aşiretlerle çatışmaya girdiler, orduyla birlikte isyancıların takibinde aktif görevler üstlendiler.⁹¹ 1925-1932 yılları arasında devlet, Hormekan ve Lolan aşiretlerinden faydalanarak Erzurum, Muş ve Bingöl'deki Sünni Kürtleri baskı altında tuttu ve böylelikle onların Ağrı, Zilan olaylarına karışmalarını engellemiş oldu.

Osmanlı döneminde, arazi paylaşımı gibi maddi menfaat çelişkilerinden çıkan anlaşmazlık ve çatışmalar yıllarca devam etti. İki aile arasında-

ki bu kin, sonraki yıllarda Kürtler arasındaki mezhep çatışmasını körükleyen en önemli etken oldu.

Cıbıranlar, Sünni Kürt aşiretleri arasında bir konfederasyon şeklinde teşekkül etmiş güçlü bir birlikti. Hormekanlar da Muş'tan Dersim'e kadar yayılan büyük bir aşiretti ve Alevi aşiretleri üzerinde de otoriteleri vardı. Bu aileler arasındaki anlaşmazlık, on yıl içinde, Sünni ve Alevi Kürtleri birbirine düşman edecek boyutlara kadar vardı. Bunun ilk yansıması ise, Şeyh Sait isyanı sırasında Dersim halkının devletten yana tavır almasıydı. Doğu Dersim aşiretleri, Hüseyin Doğan Dede'nin tahrikiyle, Şeyh Şerif komutasındaki Şeyh Sait'in adamlarına Dersim sınırına yakın Palu bölgesinde saldırdılar.⁹²

1925'de Hormekanlar ve Lolanlar milis kuvvetleri oluşturmaya başlayınca bu soğukluk düşmanlığa dönüştü. Hormekanların devletle diyalogu uzun bir süre devam etti. Nitekim, bu ailenin bir ferdi olan Mehmet Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* kitabıyla, Kürtlerin asimile edilme politikalarına ideolojik olarak destek verdi.

Hormekanlar ve Lolanlar 1925 isyanında Şeyh Sait güçlerine saldırmakla kalmadılar, devletten yana aldıkları tavrı sonraki yıllarda da devam ettirdiler. 1937-1938 Dersim tedip ve tenkilinde, Alevi Kürt aşiretlerinin yanında fiilen yer almamalarına rağmen, aşiret ileri gelenleri öldürülmekten ve sürgün edilmekten kurtulamadı.⁹³

Hormekan ve Cıbıran aşiretleri arasındaki kanlı miras, 1925'te ve 1937'de iki toplumun birbirinden uzak durmasını sağladı. Cumhuriyet kadroları bu ayrışmadan istifade ederek Kürtlerin birlikte hareket etmesine engel oldular. 1925'te Varto'da Hormekanların milis olmaları ve Doğu Dersim aşiretlerinin Palu'daki isyancılara saldırmaları, 1937-1938 Dersim olaylarına Sünni Kürtlerin genel olarak seyirci kalmalarına sebep oldu. Bu durumun yegâne istisnası, Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Abdürrahim'di.

NOTLAR

- 1 Jandarma Genel Komutanlığı, *Dersim*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 167.
- 2 Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 185.
- 3 STÇ, Kenan Coşkun mülakatı.
- 4 Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 34.
- 5 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e., s. 193.
- 6 Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 49.
- 7 Karerli Mehmet, s. 312.
- 8 Mumcu, a.g.e. s. 60.
- 9 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e. s. 184.
- 10 A.g.e., s. 184.
- 11 A.g.e., s. 181.
- 12 Ek 26. Ek 28. Dersim'e ait Osmanlı Tapu suretleri.
- 13 Ek 17. Vergi Makbuzu.
- 14 B.O.A. Y. MTV-74-44. H. 1310B. II.
- 15 Ek 27. Askeri Okul mezuniyet belgesi.
- 16 TBMM. 18. II. 1336 Tarihli Zabıtceridesi C. 5 s. 429.
- 17 Ali Şer, 1937 yılına kadar Ali Boğazı ve Tuşuk Dağı arasında yaşadı. Rehberin adamları tarafından öldürüldü (9 Temmuz 1937). Eşi Zariye ve Ali Şer'in kesik başı 1937 yılında devlete teslim edildi. Nuri Dersimi ise (Baytar Nuri), 1937 Eylül'ünde yurtdışına çıktı ve bir daha Türkiye'ye dönmedi. Yurtdışında, *Kürdistan Tarihinde Dersim ve Hatıratım* isimlerinde iki Türkçe kitap yazdı (Dr. Nuri Dersimi, *Hatıratım*, s. 183).
- 18 TBMM Zabıtları 99 18. II. 1336 C: 2
- 19 *Türk Parlamento Tarihi*, III. Cilt, "Milli Mücadele, TBMM. I. Dönem 1919-1923," TBMM Vakfı, Ankara 1993, s. 287
- 20 B.O.A. DH, MKT-1406-85. H. 1304C. 27.
- 21 TBMM Zabıt ceridesi Cilt I, s. 322.
- 22 Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 37
- 23 B. C.A. 0310. 0. 0. 194, 326, 3. 2323. 31. 10. 1920
- 24 Ek 29. Yunanca başlıklı kâğıtla Dersim'e gönderilmiş mektup.
- 25 Uğur Mumcu *Kürt Dosyası*, s. 73
- 26 TBMM, 25. 12. 1935 Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 7, s.175.
- 27 02. 01. 1936 tarih ve 2884 sayılı kanun.
- 28 Ek 1. General Abdulah Alpdoğan'm 4. UM ve Tunceli Valiliği'ne atandığına dair kararname.
- 29 2884 sayılı kanununun 34. maddesi.
- 30 Ek 31. Singeç Köprüsü Fotoğrafi 2009.
- 31 Uluğ, *Tunceli Medeniyete Kavuşuyor*, s. 182.
- 32 Hallı, a.g.e. s. 377.
- 33 *Türk Ansiklopedisi*, "Kalan" maddesi, C. 21. s. 129.
- 34 Ek 32. Halen bölgede kullanılan asma köprüler. Pah Köprüsü de bu köprünün benzeriydi.

- 35 Temuçin F. Ertan, *80 Yıllık Ömürde 72 Yıllık Cumhuriyet Tanıklığı*, M. Ali Eken, Kebikeç Dergisi, Sayı 16. 2003, s. 219.
- 36 Hallı, a.g.e. s. 379.
- 37 B.C.A. 03010. III. 744 -3.
- 38 Ek 13. Elazığ Vilayeti'nden alınan 25. 04. 1937 tarihli 1130 sayılı şifre.
- 39 B.C.A. 030. 10. III. 744-3
- 40 Hallı, a.g.e. s. 383.
- 41 A.g.e., s. 385.
- 42 Uluğ, *Dersim Medeniyete Kavuşuyor*, s. 185.
- 43 Hallı, a.g.e. s. 384.
- 44 Temuçin F. Ertan, a.g.m, Kebikeç, s. 219
- 45 Ek 14. B.C.A, Dâhiliye Vekâleti 29. 4. 1937-Şube. 6. B Hususi. 1331 Umumi. 8444 sayılı yazısı.
- 46 Hallı, a.g.e. s. 385.
- 47 Hallı, a.g.e. s. 400.
- 48 B.C.A. 030. 10-110. 741. 21.
- 49 Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 278.
- 50 Hallı, a.g.e. s. 403.
- 51 A.g.e., s. 403.
- 52 Bulut, *Dersim Raporları*, s. 341.
- 53 STÇ, Cemşi Yıldız mülakatı.
- 54 Hallı, s. 406.
- 55 *Ulus* gazetesi, 13 Eylül. 1937.
- 56 J.U.K. *Dersim*, s. 171.
- 57 *Ulus* gazetesi, 13 Eylül. 1937.
- 58 Hallı, a.g.e. s. 408.
- 59 Tanju Cılızoğlu. "Kader Bizi Una Değil Üne İtti," *Çağlayangil'in Anıları*, Bilgi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2007, s. 72.
- 60 A.g.e., s. 74.
- 61 *Cumhuriyet* Gazetesi, 18 Kasım 1937.
- 62 Burhanettin Bilgin mülakatı.
- 63 Biçilmiş buğday sapı yığını.
- 64 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s.277.
- 65 Dersimi, a.g.e, s. 277.
- 66 Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 43.
- 67 Uluğ, a.g.e, s. 43.
- 68 J.U.K, *Dersim*, s. 107.
- 69 B.O.A.A>MKT. MHMH.456-52
- 70 B.O.A.A>MKT. MHMH.261-47
- 71 Saha Çalışması, Zarife Hanım.
- 72 B.O.A.Y.MTV. D.310 GÖM.162.
- 73 Jandarma Genel Komutanlığı, a.g.e, s. 131.

- 74 B.O.A. İ.MMS. D.156-GÖM.1330 Z-04
- 75 Nare Hatun, Diyar Ağa'nın dört kızından birisidir. Ferhatan aşireti reisi Cimşit (Cemşi)Ağa'nın karısı, Seyit Rıza'nın büyük karısı Elif'in kız kardeşidir. Kadın olmasına rağmen, yaşadığı dönemde bölgede sözü bir ağa kadar etkili olmuştur.
- 76 Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 48.
- 77 Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 49.
- 78 Saha Çalışması, Yusuf Karaağaç, Hozat.
- 79 *Türk Parlamento Tarihi*, III. Cilt, "Milli Mücadele TBMM I.Dönem 19191923," TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 288.
- 80 *TBMM 65 Yıl Anısına, Devletimizi Kuranlar*, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1988, s.57-58.
- 81 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 278.
- 82 Büro, Kürçenin bütün şivelerinde kardeş demektir. Seyit Rıza, aşiretinin kurucusu olan Şeyh Hasan ismini verdiği oğluna kardeş anlamında "Büro" veya "Bıra" olarak hitap ederdi.
- 83 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 271.
- 84 A.g.e., s. 73
- 85 Bu bilgilerin kaynağı, Ali Aziz Kankotan'ın kitaplığından bize ulaştırmış olan *İmam Ali Buyruğu* adlı kitabın kapağına elyazısı ile yazılmış Ali Aziz Bey'e ait nottur.
- 86 Gangozade Mehmet Ali Ağa, Şeyh Hasan aşireti Karabalı grubunun lideridir. Hozat Ağzunik (Akpinar) köyündendir. 1938 yılında öldürüldü. Seyit Rıza'nın bacanağı ve Diyar Ağa'nın da damadıdır.
- 87 Şeyh Şerif, 1925 isyanında Palu ve Elazığ Cephesi Komutanı olarak isyanı yöneten liderlerdendi.
- 88 1925 yılında Şeyh Sait isyanı münasebetiyle idam edilen Birinci Meclis Dersim Mebusu Binbaşı Hasan Hayri, Gangozade Mehmet Ali Ağa'nın amcazadesidir.
- 89 Tunceli'nin bütün ilçeleri, Bingöl'ün Kiğı, Yedisu, Karlıova, Muş'un Varto, Erzurum'un Hınıs ve Tekman ilçelerinde sözlü tarih çalışmalarıyla bu konuyu inceleyip belge veya şahit bulabilmek adına yaklaşık bir yıl çalışma yaptım. Hikâyeyi teyit eden bir bulgu bulamadığımız gibi, aksine dair çokça bilgiye ulaşıldı ve sözlü tarih mülakatları gerçekleştirildi.
- 90 Aslında bu araziler genellikle Ermenilere aitti, söz konu mülk de bir koyun yatağıydı (meğel).
- 91 Mehmet Şerif Fırat, *Doğu İleri ve Varto Tarihi*, s. 184.
- 92 Karerli Mehmet Efendi, *Yazılmayan Tarih ve Anılarım*, s.151.
- 93 Karerli Mehmet Efendi a.g.e. s. 370.

1938 OLAYLARI VE ÜÇÜNCÜ ORDU HAREKÂTI

Seyit Rıza ve arkadaşları yakalanıp idam edilmiş,¹ kış mevsiminin gelmesiyle Ekim 1937’de harekâta ara verilmişti. 1937 sonbaharında hükümet değişti ve İsmet İnönü hükümeti yerine Celal Bayar hükümeti kuruldu. Yeni Başbakan Celal Bayar, mecliste yaptığı konuşmada, “Bu yıl Dersim denilen işi kati surette tasfiye etmek için devletin bir tedbiri daha olduğunu ve ordumuzun Dersim havalisinde vazife alacağını ve umumi bir tarama hareketiyle kuvvetlerine müzahir olarıktan bu meseleyi kökünden söküp atacağını” söylüyordu.² Yapılan askeri hazırlıklar da Başbakan’ın söylediklerini doğruluyordu; harekât 1938’de de devam edecekti.

1937’de öncelikli olarak devlete karşı silah kullanan muhalif altı aşiret hedef alınmıştı. Yapılan operasyonla altı aşiret sindirilmiş, reisleri ve illeri gelenleri öldürülmüştü.³ Bundan sonraki operasyon ise, daha önce yapılmış olan, tenkil (tepeleme, cezalandırma) ve tedip (terbiye) etme harekâtının devamı niteliğindedir. Bu hareketin birinci aşaması Ekim 1937’de son bulmuştu. İkinci aşama için 1938 baharı beklenmekteydi.

Dördüncü Umum Müfettişliği, 1937 tenkilinde yok edilememiş muhalif aşiretlere mensup isyancıların baharla beraber tekrar harekete geçeceğine inanıyordu. Bu nedenle, yapılacak harekâtın hazırlıklarına kıştan itibaren başlandı.⁴ Dördüncü Umum Müfettişliği, tenkilin devamı için Munzur, Merğö, Koçan ve Mercan Dereleri’nin kuzey bölümlerininin boşaltılması gerektiği kanaatindeydi. Bu görüşünü üst makamlara Ocak 1938’de ilettiler. Harekâtın uzun sürebileceği, kış mevsiminde bölge şartlarının buna izin vermeyeceği biliniyordu. Bir yandan da, askeri kuvvetlerin gerekli hazırlıkları tamamlaması gerekliydi.

Genelkurmay’ın 21 Mart 1938’de yayımladığı emirde, “Bu yıl haziran- dan itibaren Tunceli’de geri kalan tenkil ve silah toplama harekâtı yapılması hükümetçe karar altına alınmıştır” deniliyordu. Bu emirden anlaşıldığı üzere, 1938 yılında her hâlükârda bir operasyonun yapılacağı kesinleşmişti.⁵

21 Mart'ta yayımlanan emrin devamında, harekâta katılacak kıta ve birlikler sıralanmıştı. Hükümetçe alınan karara göre, operasyonun hedefleri şunlardı: Maksut, Keçel Uşakları, Hemzik ve Külhan olaylarını yapanlarla bunlara yardım edenlerin tedipleri, 1937 yılı muhalefet bakiyelerinin takip edilmesi, asker bakaya ve kaçakların takibinin yapılması ve silah toplanması. Emre göre, 5.000 kişi Tunceli'den çıkarılıp başka yerlere yerleştirilecek, yasak bölgelerin sınırları tespit edilecek, bu bölgeden yararlanma koşulları düzenlenecek, yol, köprü, kışla, okul ve hükümet konaklarının inşasına devam edilecekti.⁶

1938 yılının ilk olayı 2 Ocak'ta meydana geldi. Dördüncü Genel Valiliğin, Munzur-Merğö-Mercan Dereleri arasındaki bölgeyi ve Kalan Deresi havzasını boşaltma kararı ve bu kararı uygulama girişiminden sonra olaylar başladı.⁷ Ovacık'tan gelen yedi jandarma, 1937'de devlete karşı koymamış olan Kör Abas, Keçel ve Balan aşiretlerinden silahlı adamlar tarafından Maksut Uşağı Köyü'nde öldürüldü. Ardından, Mercan Karakolu basıldı ve bu baskın sırasında iki asker daha öldürüldü. Bu iki olay kayıtlara, "Maksut ve Mercan Deresi olayları" olarak geçti. Baharda yapılacak harekâtın hazırlıkları yapılırken, Ocak 1938'in ilk günlerinde, sıranın kendilerine geldiğini anlayan bölge aşiretleri ittifak halinde direnme kararı almışlardı.⁸

18 Ocak 1938 tarihli raporda, "Maksut Uşağı ve Mercan Deresi olaylarından sonra eski propaganda tekrarlanmakta, ağaların sürüleceği, halkın hayatı yok edileceği tecil edilen cezaların uygulanacağı, beraber hareket edilmese de bütün aşiretlerin kırılıp mahvedileceği propagandaları yapılmaktadır" yazılıyordu.⁹

Bu propagandalar neticesinde bölge hareketlenmişti. Yeni bir harekâtın yapılmaması halinde, 1937 harekâtında alınan neticenin bıraktığı tesir yok olacak, her şey eskiye dönecekti. Akıbetlerinden kuşku duyulan Demenan, Hayderan, Bahtiyaran, Kureşan ve Yusufan aşiretlerine mensup eski isyancıların,¹⁰ bölgede saklandıkları tahmin edilmekteydi. Dördüncü Umum Müfettişliği, Koçan, Körabas, Balan ve Aşuran ağalarının eski güçlerini kazanmakta olduklarına inanıyordu. Aktarılan istihbarat raporları bu düşünceleri teyit etmekteydi. Bu bilgileri Ankara'yla paylaşan Dördüncü Umum Müfettişliği'nin İçişleri Bakanlığı'yla yaptığı görüşmeler sonu-

cunda, 1938 yılında Tunceli'ye yeni bir askeri harekâtın yapılması kabul edilmişti.

Dördüncü Umum Müfettişliği, bu harekâtın en geç 1 Haziran 1938'de başlamasını istiyordu. Harekât için Tunceli'ne gönderilecek kuvvetlerin bu tarihe kadar Tunceli civarında hazır bulunmasının faydalı olacağını bildiren Dördüncü Umum Müfettişliği, bölgeye askeri sevkiyat başlatılmasını sağlamıştı.¹¹ Bu amaçla, Erzincan'dan takviye alınarak Pülümür, Mamiki, Sin, Hozat ve Pülür'ün¹² kuşatılmasıyla başlayacak bir temizlik harekâtı da önerildi.¹³

Dördüncü Umum Müfettişliği kuvvetlerince yapılacak operasyona ek olarak, Üçüncü Ordu'nun 1938 yılında yapacağı manevranın da bu bölgede icra edilmesi kararlaştırıldı. Üçüncü Ordu'nun manevra kararı çok mühim bir hadiseydi. Ordu güçleri, Cumhuriyet tarihinde ilk defa, bir manevrada savaş ve işgal, arama ve tarama faaliyetlerini canlı hedeflere yönelik olarak tatbik edeceklerdi.¹⁴ Bu program uyarınca ilk iş, tenkil harekâtının yapılmasıydı. 2 Mart 1938'de birlikler, operasyon bölgesindeki öngörülen mahallere intikal etmeye başlamışlardı.¹⁵ Bölgenin coğrafi şartları askeri harekâtı zorlaştırıyordu her zamanki gibi. Bu nedenle, 1937 harekâtında belirleyici olmuş olan hava saldırıları yine gerekli görülüyordu. Üç bölük, on sekiz adet uçak bölgeye intikal ettirilmiş ve Elazığ'da konuşlandırılmıştı.

1 Haziran tarihi itibarıyla hazırlıklar tamamlanmış, Dördüncü Umum Müfettişliği emrindeki birlikler öngörülen yerlere intikal etmişlerdi. 1937 harekâtına benzeyen askeri bir planla işe başlandı. 1937'de Nazmiye, Keçişeken, Sin, Karaoğlan çizgisinde stratejik bir hat oluşturulmuş, aşiretler kuzeye doğru sıkıştırılmıştı. Kalan¹⁶ bölgesi tekrar dört bir taraftan kuşatıldı. Harekât, bu bölgedeki Mahmunut Gediği, Keler Komu, Koç Gölbaşı, Harami ve Merğö Dereleri, Badikan, Tujik Baba, Karasakal Dağı noktalarından geçen hatla Merğö ve Mercan Vadileri bölümünü kapsamaktaydı.¹⁷

12 Haziran 1938'de başlayan operasyon iki aşamalıydı. Birinci aşamada, Dördüncü Umum Müfettişliği emrindeki birlikler tedip ve tenkile devam edeceklerdi. Dördüncü Umum Müfettişliği birliklerince yapılacak harekât toplam üç safhadan oluşacaktı; Mercan Deresi birinci, Merho Deresi ikinci, Kalan Deresi üçüncü safhayı oluşturuyordu. İkinci aşama şöyle

planlanmıştı: 5 Ağustos itibariyle, Dördüncü Umum Müfettişliği emrindeki birliklerin harekâtına son verilecek ve 8 Ağustos'ta Tunceli harekâtında yeni bir aşamaya geçilecekti. Bu tarihten itibaren Tunceli harekâtı, Üçüncü Ordu'nun emir ve komutasına geçecek, operasyona 10 Ağustos'ta başlanacaktı. Üçüncü Ordu, manevra konumunda olan birlikleriyle arama ve tarama yaparak tenkile devam edecekti. Ordu güçleri, bölgeye her yönden aynı anda müdahale edecek; girilmedik köy, inilmedik dere, bakılmadık mağara ve ağaç kovuğu bırakılmayacak şekilde genel arama ve tarama yapacaktı. Harekât, 26 Ağustos'tan önce bitirilecekti.

Bu plan çerçevesinde harekât başlatıldı.¹⁸ Dördüncü Umum Müfettişliği emrindeki kuvvetler planlandığı şekilde harekete geçtiler. Uçak filoları, Tez Dağı, Tujik Baba, Merğo-Kutu Deresi bölgesini bombalayarak piyade birliklerinin işini kolaylaştırıyorlardı. Harekâtın giderek şiddetlenmesi, Koç Uşağı, Reskan ve Şemkan aşiretleri arasında tedirginlik yarattı. 1926 Koç Uşağı tenkilinden beri sükûnetlerini koruyan bu aşiretler, 1937 olaylarına müdahil olmamışlardı.¹⁹ Askerlerin bölgedeki uygulamaları, bütün aşiretlere yönelik bir tedip ve tenkil operasyonunun söz konusu olduğu kanaatini uyandırdı onlarda. Batı ve Kuzey Dersim'in Zaza aşiretleri korkuya kapılarak, kendi aralarında savunma ittifakı oluşturmaya başladılar. Seyidanların, Şemkan, Koç ve Reskan aşiretleri, sıranın kendilerine geldiğini fark ettiklerinde, her zaman sığındıkları Tagar Deresi, Ali Boğazı mevkiine ailelerini ve hayvanlarını sevk etmeye başladılar. Dördüncü Umum Müfettişliği ise bu aşiretleri baskı altında tutarak Kalan tedibini bitirmek istiyordu.²⁰

19 Haziran'da Seydanların da Kureyşan, Abasanlar ve Hayderanlara katıldıkları istihbaratı alındı. Bu katılımlarla birlikte olaylar, Dersim genelinde yayılmış bir başkaldırıya, devlete karşı silahlı mücadeleye evrildi. Dördüncü Umum Müfettişliği de diğer bölgelerde tedip ve tenkile başlamıştı. 21 Haziran'da uçak filoları Koçan, Reskan ve Şemkan köylerini, Amutka bölgesini ve Tagar Vadisi'ni bombalamaya başladı. 24 Haziran'a kadar aralıksız sürdü-rülen hava harekâtına katılan uçaklar, bölgede canlı olan her şeye makineli tüfek ateşi açıyor, bomba yağmuruna tutuyordu.²¹ Tagar Deresi, Askisor, Ahpanos, Horan bölgesi, Piter, Kafat ve Laç Dereleri'ndeki mağaralar, operasyondan kaçan aşiretlere mensup kadın ve çocuklarla dolup taşmıştı.²²

Savaş psikolojisine giren askerler, gördüğü her topluluğa ateş açmaktan imtina etmiyor, her canlıyı kendine düşman sayıyorlardı.²³ Temmuz ortalarında, mukavemeti kırmak için, uçaklarla bir kez daha Zazaca ve Kürtçe bildiriler atıldı ve halk teslim olmaya çağrıldı.²⁴ 12-16 Temmuz'daki taarruzda, en önemli direniş noktası olan Laç Deresi'ndeki savunma hattı da kırıldı. 22-23 Temmuz'da mağaralarda saklananlara karşı, 1937 yılında olduğu gibi, tahrip kalıpları kullanıldı, mağaralardaki tüm canlılar imha edildi. Hayderan bölgesi dışında, direniş tamamen ezilmişti.²⁵

21 Temmuz'da İçişleri Bakanlığı, 7000 kişinin batıya sürülmesine ek olarak, olaylara fiilen katılanların dışında, fikren destekleyenlerin de tutuklanmalarına karar verdi. Tunceli harekâtı sertleşerek devam etti. 24 Temmuz'dan sonra, harekât tamamen Hayderan bölgesine kaydırıldı. Hayderan bölgesindeki harekât 5 Ağustos'a kadar sürdü.

Resmi makamlarca verilen bilgilere göre, 1 Ağustos itibariyle Dördüncü Umum Müfettişliği birliklerince yapılan harekâta, ordunun zayıflığı şöyleydi: 104 er şehit, 12 subay ve 162 er yaralı. 7 Ağustos akşamı, Dördüncü Umum Müfettişliği'ne bağlı birlikler verilen görevi tamamlayarak toplanma bölgelerine intikal ettiler. 8 Ağustos'ta Üçüncü Ordu manevra konumunu aldı ve 10 Ağustos'ta manevranın birinci safhası kapsamında Tunceli harekâtının üçüncü aşamasını icraya başladı.²⁶

10 Ağustos ile 31 Ağustos tarihleri arasında Üçüncü Ordu birlikleri arama ve tarama operasyonuna girişti. Bu harekât, Dördüncü Umum Müfettişliği'nce uygulanan tedip ve tenkilin devamıydı.²⁷ Bu tarihlerde, Derim'in her tarafında aynı anda başlatılan ve amacı "girilmemiş hiçbir yer bırakmamak" olan genel bir operasyon yapıldı.²⁸ 31 Ağustos itibariyle, harekâttan planlandığı gibi sonuç alınmayınca, Üçüncü Ordu'nun tarama faaliyetleri 16 Eylül 1938'e kadar kadar devam etti. Tarama bölgesindeki köyler, mezralar, komlar, tarla ve meşelikler yakıldı. Çocuk ve kadın grupları yakalandı. Bu aşamada, tarama bölgelerinde 7.954 kişi ele geçirildi.²⁹ Üçüncü Ordu Müfettişliği'nin verdiği raporda durum şöyle izah edilmekteydi: "...Tunceli'de ayaklanma tertipçisi olan reis, kolbaşı, şerir ve seyitler ele geçirilmiş ve bölgeden çıkarılmıştır. Bundan sonra Tunceli'de genel bir ayaklanma tertip edecek, halkı teşvik ve tehdit ederek bunu gerçekleştirecek cü-

ret ve böyle bir teşvik ve tehditte uyacak cesaret kalmamıştır.” Böylece, iki yıl süren Tunceli tedip ve tenkil harekâtı sona ermiştir.³⁰

Harekât sonrasında, yasak bölgelerin içinden ve dışından 7000 kişi (aşiret reisleri, kolbaşılar, seyitlerin aileleri) batı illerine nakledilerek zorunlu iskâna tabi tutuldu. Dördüncü Genel Müfettişliğin önerisi ve İçişleri Bakanı’nın onayıyla, Kutudere-Kırmızıdağ-Haçılıdere hattından Mercan Dağları eteğindeki Karacakale’ye kadar olan bölge ve Ali Boğazı, Tagar Vadisi çevresi (Koçan bölgesi) yasak bölge ilan edilerek yerleşime kapatıldı.³¹

NOTLAR

- 1 Cumhuriyet gazetesi, 16, İkinci teşrin (Ekim 1937).
- 2 29 Haziran 1938 tarihli Meclis Zabıtları, 5. Devre, Cilt. 26, s. 507.
- 3 Ulus gazetesi, 13 Eylül 1937.
- 4 Reşat Halli, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, Gnkur. Basımevi, Ankara 1972, s. 410.
- 5 Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyette Açılıyor*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 189.
- 6 Halli, a.g.e. s. 417.
- 7 Bu bölge, isyancıların tarih boyunca sığındıkları asi uçurumlar ve vadilerden oluşan, içlerinde yüzlerce irili ufaklı mağaralar bulunan bir alandır. Düzenli askeri güçlerle bu bölgelerde harekât yapmak çok zor olduğundan buralar boşaltılarak Yasak(memnu) Bölge ilan edildi. Bugün bile bu bölge güvenlik gerekçesiyle iskâna açık değildir ve yaylacıların yaylaya gidişine de müsaade edilmemektedir.
- 8 Halli, a.g.e. s. 410.
- 9 A.g.e., s. 412.
- 10 Cumhuriyet gazetesi, 26 Eylül 1937.
- 11 Halli, a.g.e. s. 416.
- 12 Pülür, bugünkü Ovacık ilçesinin olduğu yerleşim yerinin ilçe olmadan önce, köy olduğu dönemdeki eski adıdır.
- 13 Halli, a.g.e. s. 411.
- 14 A.g.e., s. 415.
- 15 A.g.e., s. 418.
- 16 Kalan, Tunceli’de İç Dersim olarak bilinen dağlık sarp bir bölgenin adıdır. Bu bölgede yaşayan aşiretlere Kalanlar denilmekte olup, Kalanların Seydan grubuyla akraba oldukları da söylenmektedir. 1937-1938 olaylarına karşı en sert muhalefeti sergileyen Hayderan aşireti de bu gruba mensuptur. Kalan, Dersim’in en sert ve çetin coğrafyasına sahiptir. Derin vadiler ve geniş mağaralarla doludur.
- 17 Halli, a.g.e. s. 419.
- 18 A.g.e., s. 442.
- 19 Uluğ, *Tunceli Medeniyette Açılıyor*, s. 188.

- 20 Hallı, a.g.e. s. 429.
- 21 Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 188.
- 22 Hallı, a.g.e. s. 432.
- 23 A.g.e., s. 432.
- 24 Bulut, s.322.
- 25 Hallı, a.g.e. s. 440.
- 26 Hallı, a.g.e. s. 442.
- 27 A.g.e., s. 442.
- 28 Bulut, a.g.e. s. 313.
- 29 Hallı, a.g.e. s. 478.
- 30 A.g.e., s. 478.
- 31 Hallı, a.g.e. s. 437.

DERSİM OLAYLARININ SONUÇLARI

Mart 1937'de başlayan tedip ve tenkil harekâtı, Kasım 1938'de batıya sürgün edilecek ailelerin trenlerle Elazığ'dan gönderilmeleriyle sona erdi.¹ Yasak ilan edilen bölgeler sivillerden arındırıldı. Aşiret liderleri ve ailelerinden eser kalmadı. Raporlarda öngörüldüğü üzere okullar açıldı, yatılı mektepler kuruldu.²

1938 Eylül'ü itibariyle Dersim sorunundan kurtulan Türkiye Cumhuriyeti, Fransızlara karşı büyük bir hamle yaptı: 23 Haziran 1939'da Hatay Cumhuriyeti fiilen Türkiye Cumhuriyeti'ne katıldı.³

Bu dönemde Kürtçe konuşmak yasaklandı. Dersim halkının büyük çoğunluğu sürgünlerle veya operasyonlarla yok edilmişti. Bölgeye yollar ve karakollar inşa edildi. Türklük propagandası çeşitli yöntemlerle yapılırken, Tuncelilere gerçekte asla Sünni Türk muamelesi yapılmadı. Dersimliler, sakıncalı addedilerek, Askeri Okullar, Emniyet gibi devletin önemli kurumlarından uzak tutuldular. Halbuki laiklik ve Cumhuriyet, Alevilerin horlanmamaları, hakaret ve katliama maruz kalmamaları için kurtuluş umuduydu. Aleviler bu umutlarla Cumhuriyetçi olmuşlardı.⁴ Cumhuriyet'in değerleri, mezhepsel tasnif ve ayrımı ortadan kaldıracak, eşit yurttaş olacaklardı. Laiklik ilkesi bunu vaat ediyordu, fakat umulan gerçekleşmedi.

Vergi vermeyen, askere gitmeyen, ağa ve dedelerin yönetiminde kendine has bir yaşam tarzına alışkın, kendi kendine yeten, kendi iç hukukunu geliştiren bu toplum, yeni yaptırımlarla karşı karşıya kaldı. Cumhuriyet rejimi, vatandaşlık adı altında yeni bir mensubiyet tanımlamıştı. Bu tanım beraberinde, vergiyi, askerliği ve itaati getirdi. Kanun ve kuralların bölgeyle taşınmasında sorun çıktığında, rejim farklı yöntemler geliştirdi. Bu dönemdeki uygulamalar halktan ziyade feodal otoriteleri rahatsız etti.⁵ Derebeyleriyle Cumhuriyet iktidarı karşı karşıya geldi. 1926'dan 1938'e kadar bu durum devam etti. Önce tenkil, arkasından 1938'deki tedip harekâtı sırasında yüzlerce köy yakıldı. Dördüncü Umum Müfettişliği belgelerinde, ölü sayısı 13.160, sürgünler ise 11.818 kişi olarak kayıt altına alındı.⁶ Silahlı

direnış gösterip göstermediğine bakılmaksızın, Dersim'deki aşiretlerin ilet gelenlerinin tamamı öldürüldü, aileleri sürgüne gönderildi.⁷

En büyük dramlardan biri de, sahipsiz ve yetim kalan yüzlerce kız çocuğunun evlatlık kisvesi altında subay, astsubaylara, hatta 1937-1938 harekâtında orduya mal satan tüccarlara besleme olarak verilmesiydi. Bu besleme kızların maruz kaldıkları taciz, baskı ve tecavüzlerin dramatik hikâye-leri nesiller boyu aktarıldı, filmlere konu oldu. Yatılı okullara alınan yetim ve kimsesiz erkek çocuklarına, Kemal veya Celal isminin verilmesi de Dersim harekâtının bir başka 'başarısıydı'.

Harekât sadece tedip ve tenkilden ibaret değildi. Islah, daha doğrusu asimilasyon da amaçlandığından, Tunceli eksenli yapılan bu harekâtların sonrasında da Alevilerin fişlendiği, sakıncalı görüldüğü, potansiyel bölücü olarak algılandığı muhtelif kesimler tarafından kabul gören bir iddiadır.⁸

1947 affından sonra Dersim halkının büyük çoğunluğu ata topraklarına geri döndü.⁹ İçlerine korku sindirilmiş bu insanlar, çocuklarına kendi kimliklerini saklamayı öğrettiler. Bütün bu olaylar, Alevilere, cehaletin kendilerine verdiği zararı, dolayısıyla okumanın, öğrenmenin önemini öğretti. Tunceli, 1970'lerde Türkiye'nin en çok okur-yazar nüfusa sahip ili unvanını taşıyordu.¹⁰ Toplum geçmişinden habersiz de değildi. Cumhuriyet'le filizlenen, 1937'de yıkılan ümitleri, yeni nesil çok iyi biliyordu. Cumhuriyet'e karşı duyulan sempati, tepki ve korkuya dönüşmüş ve kaybolmuştu.

Dersim harekâtı, devletin bakış açısından kısa vadede 'başarılı' bir askeri operasyon gibi gözükse de, toplumsal manada belirlenen uzun vadeli hedeflere ulaşamamıştır. Bir ulus yaratma projesinin en büyük ayağını oluşturan Dersim harekâtının icrası esnasında uygulanan şiddetin, katliam boyutuna varması, bölge halkında ayrı bir etnik köken ve mezhebe mensup olmaktan dolayı böylesi sert muamelelere maruz kaldıkları kanaati oluşturmuştur.

1925 Şeyh Sait İsyanı, 1926 Koç Uşadı Tedibi, 1926 Zilan, 1930 Ağrı İsyanı ve Sason, Oramar başkaldırıları, yeni devleti fazlasıyla meşgul etti.¹¹ 1925 ile 1937 arasında Doğu Anadolu'da irili ufaklı yirmiden fazla başkaldırı yaşandı. Yeni Cumhuriyet, potansiyel suçlular olarak görüdüğü Alevi ve Kürtlere kalıcı ve etkili bir ders vermek için seferber olmuştu.¹² 1937-1938

Dersim olaylarının bastırılma biçimiyle bu dersin mahiyeti anlaşıldı. Bütün Kürt bölgesi korkutularak sindirildi.¹³ Kürtlerin yaşadığı coğrafyada başlayan isyanlar, bu tür baskılar neticesinde son buldu. O günleri yaşayan insanların bu güç gösterilerinden etkilenerek devlete sığınmaları mevzubahis olsa da, gelecek nesiller, hayata geçirilen uygulamalara karşı içten içe tepki ve kin biriktirdi. Yıkılmak istenen feodal yapıya, devlet nezdinde daha çok ihtiyaç duyuldu ve aşiret ilişkileri kurumsallaştı.

Dersim 1937-38 olayları, ancak üzerinden on yıllar geçtikten sonra rahatça tartışılmaya başlandı. Dersim meselesi, daha uzun yıllar tartışılacak, konuşulacak ve siyaset malzemesi olarak kullanılarak Türkiye'nin gündemindeki yerini koruyacaktır.

NOTLAR

- 1 Kärerli Mehmet, a.g.e. s. 383.
- 2 Mumcu, a.g.e. s. 99.
- 3 Temuçin. F. Ertan, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, s. 265.
- 4 *TBMM Zabıtı Ceridesi*, Cilt. 5, s. 428.
- 5 Uluğ, *Tunceli Medeniyette Açılıyor*, 118-119.
- 6 *Sabah* gazetesi, 19 Kasım 2009.
- 7 Mumcu, a.g.e. s. 47.
- 8 Ali Kaya, *Dersim Yazıları*, Can Yayınları, İstanbul 2002, s. 69.
- 9 Kärerli Mehmet Efendi, a.g.e. s. 390.
- 10 Ali Kaya, *Tunceli (Dersim) Kültürü*, Can Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2004, s. 55.
- 11 Sait Aşgın, *Doğu Anadolu Gerçeği*, Evin Ofset, Malatya 2000, s. 46-47.
- 12 Bruinessen, *Ağa Şeyh, Devlet*, s. 60.
- 13 Reşat Halli, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, Ankara 1972, s. 479.

EKLER

Kısa yazı

2

3844

Yeni kurulan Tunçeli Valiliğine 2884 sayılı kanunun İnci maddesinin son fıkrasına göre Dördüncü Umumi İktisatlık de uhdesinde bulunmak üzere Sekizinci Kolorda Komutanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan'ın tayini; Dahiliye Vekilliğinin IO/I/936 tarih ve 229 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince IO/I/936 da onanmıştır.

IO/I/936

RESİDÜLMUR

K. Atatürk

Bş. V.

Y. H. H. H.

Ad. V.

S. S. S.

M. M. V.

K. K.

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

H. H. H.

Ma. V.

T. T.

M. V.

S. S.

Na. V.

A. A.

Ş. V.

C. C.

S. İ. M. V.

S. S.

G. İ. V.

A. A.

Zr. V.

M. M.

030	18	01	02	61	2	12
-----	----	----	----	----	---	----

S U R E T

Diyarbakir

EI/IO/929

917

90B
90

Dahiliye vekaletine

Asayiş 917 numaralıdır :

I/ 2.8.29 tarihli Asayiş raporunun ikinci maddesinde Kulp hapisanesinden kaçtıkları arzedilen altı kişiden birinin dahalet ve bir diğèrinin de silâhiyle derdest edildiği Diyarbakir vilâyetinden .

2/ Şeyh Memetlililer aşiretinin Kırgan aşiretine ait üç karyeye tecavüz ederek altı keçi öldürdükleri ve bir marabadan kırk üç keçi , beş davar gasp ettikleri anlaşılması üzerine takiplerine Karğirt bölük kumandanı kumandasında kuvvetli bir müfreze sevk olunduğu Elâzizden .

3/ Cenupte bulunan Fedan aşiretinden seksen kişilik bir gazve kuvvetinin Sivereğin Karakeçi nahiyesinin karaosaviran karyesine baskın yaparak iki at , yirmi iki öküz , altı yüz seksen koyun , üç yüz bir keçi , yirmi sekiz merkep , altmış sekiz deve , ve bin lira kıymetinde ev eşyası gaspla tekrar cenuba firar ettikleri ve Fransızlar nezdinde ehemmiyetle teşebbüsata girişilmesinin cennup hudut kumandanlığına yazıldığı .

4/ 12-13.10.29 gecesi Sivereğin Harap mevkiinde üç silâhlı çahıs tarafından buğday yüklü dört merkesin gasbedildiği ve faillerden birinin yakalandığı ve diğèr ikisinin takip olunduğu Urfsadan .

5/ Sakanlı aşiretinden otuz altı şahının Diyarbinin Gondeperi ulya köyünden iki yüz kadar koyun gasbederek firar ettikleri ve takiplerine sevk olunan müfrezenin henüz dönmediği Bayazıt vilâyetinden bildirilmiştir .

6/ Licenin dokuz kilometre şimali garbisindeki Tuzla köyünde gizlendiği haber alınan Yado çetesi bekayasından yaralı bulunan Ömer nam şahsın Müfettişliğe derdestine şahsan memur edilen şeyh Fahri tarafından 20/10/929 da yakalandığı ve Silvan hükümetine teslim edildiği arz olunur .

Birinci umumî . M 78

Aslı gibidir . 24/10/929

Müntaz

B/12/228

Mülhaza

Başbakanlığı olarak

Dersim aşırısına
yapılmakta olan
erazi tevziatı hak-
kında .

24
15

6475

evrak 922

Dersim aşırısına yapılmakta olan erazi tevziatına dair Birin-
ci umumî müfettişlikten alınan 5/12/228 tarihli telgrafın
bir sureti husulu mülhazat buğruluk üzere leffen arz ve takdim
kılındı efendim .

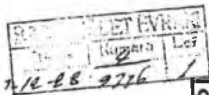
Sahy

Hakkımdın
9-12-1928

Dahiliye vekili

S. Kaya

10. J.

030	10			110	740	15
-----	----	--	--	-----	-----	----

SURET

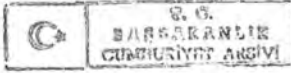

Elazize vaki seyahatında bütün halk Cumhuriyet hükümetimize karşı ubudiyetlerini arz için gelmişlerdi . Ovacığa vukubulan seyahatında kaymakama rahatsızlığını bildirerek gelmeyen Dersimin seyit - lerinden Rıza ve oğlu Hasan efendiler Elaziz vilayeti tarafından terfik edilen beytar Kuri efendi ile beraberinde Appas uçagından Aliğen ağa olduğu halde çarşamba günü geldiler tarafından 6 gece misafir edildiler . Cumhuriyet hükümetimize karşı olan sadakat ve merbutiyetlerini te'yyit ettiler hakkında vaki şüphelerin tamamen izalesi için Ovada iskânlarını rica ettiler . talimatnâmenimiz mucibince arazi verilmesi hususu Elaziz vilayetine tebliğ edildi . Bu gün gittiler arzederim efendim .

Aslına mutabaktır./

İsmail

192 / 1 /
 : مار

28/I/1929 Asayiş raporudur

- 1 - 21/I/1929 da 6 cenup gäkisi Urfa ile Suruç arasında bir yolcu otomobilini soymuşlardır . takip ediliyorlar .
- 2 - Hozatla Ovacık arasında bir yolcu soyulmuştur . Failler takip ediliyor .
- 3 - Ovacıklılara ait 400 koyun 20 Hozatlı gäki tarafından gaspedilmiştir . Failler takip ediliyorlar .

29/I/1929

T . C
Dahiliye Vekâleti

UMUM

3/4/930

Jandarma Kumandanlığı

Ş . 3 SAYI K . 2

2695

Bağvekâlete

I - Erzincan Vilâyetinden alınan 30/3/930 tarihli şifre su-
reti malûmat olarak aşağıda arz edilmiştir efendim .

2 - Bağvekâlete, . B . E . RS . arz edilmiştir .

-M R. A. K. V.

Dahiliye Vekâleti

S. İ. K. V.

I - Ovacığın Meroan Köylerinde mukım Keçel oşağı aşiretin-
den ve rüesadan Kahrıman ağa Oğlu Munzur ağa pülûmerin Dan-
zik nahiyesine gelip bir yaylanın tasarrufundan aralarının
açık olduğundan bahsile pır Ahmet Oğlu Yusuf ve ağabey ve
sair rüesasıyle barıştıkları ve Dancikten Keçel oşağı aşi-
reti reisi ağabey ve daha bir takım aşair rüesasının da Se-
yit Rıza ve diğer Dersim aşair rüesasıyle barışmak üzere
yirmi gün kadar Ovacığa gidecekleri pülûmer kaymakamlığı-
nın iş'ariyle arz olunur .

2 - Dahiliye Vekâletine, Elâziz Vilâyetine yazılmıştır .

Vali

Tahsin

030	10			110	740	20
-----	----	--	--	-----	-----	----

Ankara
8/6/1930

116
860

8/6/1930 tarihli asayiş raporudur

- 1- 1/3/6/1930 da Diyarbekirin Tepe nahiyesinin Mezraı Ahmet köyünden iki kadının münazacası yüzünden bu köy halkı iki kısma ayrılarak yekdigeri üzerine ateş etmeğe başlamışlardır. Mücademe neticesinde iki taraftan iki erkek, bir kadın ölmüş ve 3 erkek ağır surette yaralanmıştır. Vak'ın faili köy muhtarı Luca amca sadelerıyla birlikte kaçmışlardır. takip ediliyor.
- 2- Pertekle Harput arasında Kızıldağ deresinde yolcuların 4 katırlarına alınmak suretiyle soymuşlardır ~~soyular~~ failler takip ediliyor.
- 3- 2/6/1930 da Muşun Cansurlu köyünden Abdullah iki kardeşleriyle Gencin Saler köyüne gelerek çekirge muhtabı yanında bulunan jandarma ile mücademeden sonra kaçmışlardır.
- Aynı çete 3/6/1930 da Çapakçurun Aşağı Perhangül köyünden kaza merkezine gelmekte olan iki jandarma ile de mücademe ederek kaçmışlardır. takip ediliyor.

Hafiz
10-6-1930

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

30 11 1933

H: Dersim vaziyeti

Şube
Horuşi
Umumi

10550

T. C.
BASBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başvekalet Yüksek Makamına

29/11/1933 tarih ve Em.Ş-6 işaretli ve 3104
sayılı mektuba ektir :

I - Maksut Uşağı aşireti Keisi Kasım oğlu
Munzur ağasının Seyit Rızanın yanından geldiğine ve Seyit
Rızanın Kiği ve Mezgirdin Kureyşanlı aşiretlerle ba -
rıştığına dair olan Elaziz vilâyetinin 23/11/1933 tarih
ve J-³⁸⁶²----- sayılı şifresi örneği ilişik olarak takdim
82
kılınmıştır. Bilgi olarak yüksek huzurlarına arz ederim
Efendim .

2 - Başvekalet yüksek makamına ve B.E.H. yüksek
Reisliğine arz edilmiştir .

Dahiliye Vekili

Hüseyin
17.7.1935

S. Kaye

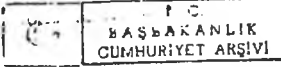
Ekim
2. XII. 1933

Cevaben yazılacak muharrerata, alt olduğu şubele tarih ve numarasının derci rica olunur.

030	10			110	741	21
-----	----	--	--	-----	-----	----

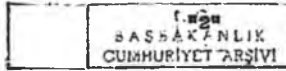
Elâziz Vilâyetinin 22/11/933 tarih ve 2/806 No.lu

şifresi suretidir .

I) Maksutuşşığı aşiret reisi Kasım oğlu Münzur ağa zahiren üç ay evvel buraya gelen oğluna kirvalık Seyit Rizanın yanına gittiğini söylemiş ise de haki - katte aşiretlerin barışmalarına çalıştığı, Rıza ve Münzurun Kureyşanlı Huse Seydi ile gönderdikleri haber üzerine Huse Seydi Kırgan aşireti içerisine giderek Rıza ile barışmaları için teşebbüsatta bulunmuş, evvela Baba'nın öldürülmesinde Sin'li Mehmet ağaya Rehberin para verdiği ve aralarında senet olduğu ve bunun halledilmesi ve haksız taraftan Babanın kan bedeli olarak Rizaya verilmesinin görüldüğünü ve bu cemaatte himaye için Kırgan aşiret reisi Selman 1.000 , diğer köylüler de 2.000 kuruş madeni para toplayarak Huse Seydi'ye verdikleri ve bu cemaatin Kasım oğlu Münzur, Bahtiyarlı Yusuf ağalarla Seyit Rıza ve Rehber ve Kırgan aşireti namına Kureyşanlı Huseseydi ve kâki Ali Berk memur olarak Hırsızpınarı köyünde yapıldığı ve evvela Rehberin Baba'yı öldürmek için Sinli Mehmet ağaya para verip vermediği konuşulmuş ve bu hususta eyice tahkiki için cemaatin bir müddet sonraya bırakıldığı ve yapılan son cemaatta Kureyşan, Kırgan, Demenan, Yusufan aşiretlerinin dahil oldukları ile barışmaları tamamile olduğu söyleştirilerek cemaatin dağıtıldığı, Karabelli Alî Mehmet Ali ile Koçkiri'li Alişar'ın şarkî Dersin ile diğer aşaire mektup yazarak barışmaları için teklif edilmekle beraber bir taraftan da ma-

030	10		.	110	741	21
-----	----	--	---	-----	-----	----

kamata âliyeye mektup yaparak hükumete sadık olduk-
larını göstermek suretile iğfalkar harekette bulun-
dukları, aşiretler arasındaki ittifakın Bahtiyarlı
Süleyman ağanın iştiraki her tarafta hararetle iste-
nilmiş ise de henüz gitmediği istihbar kılınmıştır.
Vaziyetlerinin adım adım takip edildiği arzolunur .

Dahiliye Vekaletine ve H.U.M. arzedilmiş ve
bilgi olarak 17.F.K. yazılmıştır .

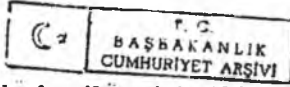
Vali

Tevfik Sırrı

Aslı gibidir .

28/11/933

RD. Kaya

Elaziz vilâyetinin 23/11/933 tarih ve J.3862/82
numaralı şifresi suretidir .

20/11/933 ve J.2/806 şifreye arttır :

Maksutuşağı aşiret reisi Kasım oğlu Munzur ağanın 19/11/933 günde Seyit Rızanın yanından geldiği ve Seyit Rızanın kiği Mazgirdin Kureyşanlı aşiretile barıştıklarının anlaşıldığı .

Dahiliye Vekâletine ve birinci Umumi müfettişliğe arz edilmiştir .

Vali V.

Hilmi

Aslı gibidir .

28/11/933

Dahiliye Vekâleti

030	10			110	74	21
-----	----	--	--	-----	----	----

Ankarada reisi cümhure ata türke

dileğimizdir.

bundan tahminen on beş gün evvel nazmiyenin çamurek köyünden olup dersimin demanan aşireti içerisinde ikamet eden eşkiyayı başiyeden zoynalı çavuş nam şalis seksan kadar avenesile müsallahan köyümüzü basarak kir bekcilorile iki biçik saat musademedon sonra sekiz sıfır ve (252) egnamimizi cebren gasp ederek demanan aşireti içerisinde götürmüşlerdir bu eşkiyaların önüne düşüp köylerimizi çarot eden aşiret reisi arthand a sakın dersimli veli haki ve riçikte sakın kardağı mulla yusuf oğlu halil ve ismail oğlu dilo oldukları tahakkuk etmiş ve bunların kuvvet ve kudretlerine istinaden şakiler serbest gelup hayvanlarımızı götürmüşlerdir bunların bundan sonra bizleri katil ve mallarımızı gasp ve sair eza ve cefa yapacakları gibi bize her türlü iftira tertip ve teni edecekleri melhuzdur şakii merkurun işbu şakaveti senelerden beru devam edup bir çuk hanımanlar sundurulmuştur . biz fakir ve muti köylülerin daima mal ve canları tehlikeye maruzdur bu yüzden köyümüzü ve civar köylerin meskun ehalisine kısmi azami hicret etmiş ve bizde bir gına icraat görmediğimiz takdirde hicret etmeye mecbur olacağız bundan bu hale nihayet verilerek esayışın iadesi olamadığı takdirde emin bir mahalle hicretimizin yine hükümetimiz tarafından temini husus na iradelelerini kemali suzişle arz ve istirham eyloriz .

20 Kadırcanlı
Kerem v. d. al.

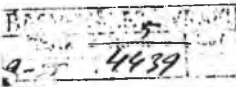

1925

Maliye, Veli kanlı İyis
Namiye M. Ozi v. m. al. l. y.

Yüksek Başvurular
5. VIII. 15

Şahitliğine

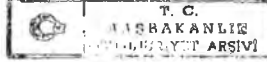
T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

Şube 6.

Hesap 2699

Ticari

23096

30 /12/93

H: Palunun Delikan köyünden
gasbedilen davalar Hk.İlgi: 81

1

Yüksek Başvekâlete

Sekiz sığır ve ikiyüz elli iki davalarının Dor-
sim'li Zeynel Çavuş ve avaneleri tarafından gasbedildiğine da-
ir Palunun Delikan köyü halkı namına Muhtar Pş., İsmail, Hasan
ve Mehmet Ali imzalarile Cümhur Başkanı Atatürk'e sunulan ve
yüksek orunlarınca vekâletimize havale buyurulan dilekçe üze-
rine keyfiyetî ehemmiyetle Elâziz Vilâyetinden sorulmuştu.

Alınan karşılıkta söz gelişi edilen davar ve sı-
ğırkların Zeynel Çavuşla yirmi avenesi tarafından zorla alındığı
ve Demenan Aşireti içersine götürüldüğü, Demenan halkının
aykırı durumlarından ötürü mağsubatı geri alınması mümkün
olmadığından gereken tedbirlere baş vurularak suçluların ya-
kalanmasına, davar ve sığırkların da istirdadına çalışılmakta
olduğu bildirilmiştir .

Saygılarımla arzeder, dilekçeyi de ilâştirerek
sunarım .

Dahiliye Vekili

F.B

Lingü

2-1-936

S. Naya

M.

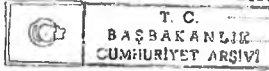
A.A.

Ş.

T.C.
DAHİLİYÉ VEKÁLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

29 / 4 / 1937
Öz: Dersim durumu .H.

Şube : 6. B.
Havasi : 7314
Umami :

Başvekâlete

ilgili
1
6878

26/4/937 gün ve 1269 sayılı yazıya ek :

Son günlerde Dersim aşiretleri arasında ve Demenan bölgesinde yapılan toplantıya dair 4-üncü Umumi müfettişlikten alınan 25/4/937 gün ve 1130 sayılı şifrenin bir örneği iliglik olarak sunulmuştur .

Yüksek orunlarına saygılarımla arz ederim .

Başvekâlete, Riyaseti C.U. Katipliğine sunulmuştur.

Dahiliye Vekili

M

S. Kaye

M.

Lingü
30.4.937

11/4/37
12

030	10			11	744	3
BAS VEKÁLETİ						
Nispetiye						
30-4-27 2960 1						

Kargılık yazılacak Bittive alt olduğu Şubemle gün ve sayısını yazılması.

8

Elaziz vilayetinden alınan 25/4/937 tarih ve 1130 sayılı
şifresi örneğidir.

1- 24/4/937 günü saat şimalden sin karakoluna üçüncü defa olarak başlayan ateş sabaha kadar uzun fasılalarla devam etmiş ve bu ateş Demenan ,Haydaran,Yusufan,ve Abbaslar ve Türümek nahiyesindeki Kurcışan aşiretleri kararlaştırılmış muhtelif menbalardan öğrenilen müttefikan harekete Abbasların başladığını göstermek maksadı mağuf bulunmuştur.Esasen bu harekete 22-23/4/937 gecesi bağlanması kararlaştırılmış ve Demenan'lılar o gece tertibi almışlarsa da aralarına gönderdiğimiz propogandacının telkiniyle mevzilerinden ~~ag~~ geriye çekilerek iş ve güçleriyle meşgul olmak üzere köylerine dağılmışlar ve Türümek nahiyeye inde bulunan Kurcışanlılarla Kahmut nahiyesindeki Yusufanlılar memurlarımızın ve kuvvetlerimizin tesiri altında buldukları için o gece harekete geçmemişlerdir.Durdurulmuş bulunan hareketin devamını temin maksadı ile Abbaslar üçüncü Sin ategini yuymışlardır.150 kadar silahlı Seyit Rıza'nın evinin önünde ve Sin'in şimalinde toplanmıştır. Bun kuvvetler üzerinde tesir yapmak için bu gün öğleden evvel tayyare bölüğü iki defa uçuruldu.Neticede Seyit Rıza'nın küçük oğlu Hüseyin'in eli bomba tesifi ile kopmuştur.Diğer bir kişinin de bacağundan yaralandığı işidilmiştir. Elli kiloluk bir bomba da Seyit Rıza'nın evinin kapısı önünde patlamaksızın yere gömülmüş kalmıştır.

2- 25/4/937 saat 16 te Kahmut nahiyesinden aldığımız bir haberde Demenanlıların ,Haydaran'dan gelen kuvvetlerin ve üç gündən beri Sin'de murabe ettiği ve ittifak yeminleri veçhile hemen harekete geçmeleri hakkında SeyitRıza'dan gelen haberin tesiriyle yeniden toplanmaya başladıkları ve bu gece taarruzu geçecekleri öğrenildi.Bu taarruzların Kahmut ve Sin'den karşılınması tetbirleri alındı.

3- Seyit Rıza'nın Dojik taraflarındaki adaları da kendi sine iltihak etmişlerdir. Bunlar geldik i vakit niçin hükümet-

030	10			111	26	3
-----	----	--	--	-----	----	---

le uğraşarak meşum kana aşiretleri seylebiyet vermeye çalıştığını
 Seyit Rıza'ya sormuşlardır. Seyit Rıza'nın büyük oğlu Şeyh Hasan
 da ~~2~~ Sin nahiyesine gönderdiği maktupta (Babasının iğine karı-
 şmadığını ve onun harekâtından mesul tutulmamasını) bildirmiştir.

4- Bu aşiretlerin bir ağızdan söyledikleri sözler Tunceli teşkilatından sora içlerine sokularak açılan karakol ve nahiyelerinin geriye alınması keyfiyettir. Halkı bu fikrin etrafında toplamak için Subay ve memurlarımıza iftiralar yapmakta ve kanunlarımızın kendi menfaatlarına muğayir olduğunu mübalagalı şekilde yaymakta ve devletimizin yakında Fransızlarla Harbedeceğinden ve Fransızların kendilerine silah, para, cepane, ile yardım edeceğinden bahsetmektedirler.

5- Müttelik aşiretler Ovacak, Hozat, Nazımiye, Plümer kazalarında diğer aşiretlere ,kendilerine iltihak davetinde bulunmuşlardır. Bunlar bu gün ~~11~~ için mütereddit vaziyettedirler. Müttelik aşiretlerin muvaffakiyeti halinde bunların da devlet eline dönmeleri ihtimal dahilinde ~~11~~ görülmektedir.

6- Eldeki kuvvetle ve hale göre devletin nufuzunu yürütme tetbirleri alınmakla beraber yukarıdaki vaziyetlere göre de kuvvetlerimizin takviyesine ihtiyaç hissetmekte olduğunu arz ederim.

7- Yüksek bağvekâlete ,Dahiliye Vekâletine ,Genelkurmay Başkanlığına ,Or general Orbaya arz edilmiştir.

Aklı Gibidir

A. C. C. C.

030	10			111	746	3
-----	----	--	--	-----	-----	---

.T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

29. 4. 1937
H : Dersim durumu hak.

Şube : G.B.

Hesap : 1937

Umumi :

Başvekâlete

Ek: 29-4-937 gün ve 1974 sayılı yazıya:

Dersimli şakilerden 100 kişilik bir gurubun eski Sor karakolunu ihata ettiklerine ve yapılan çarpışlara dair 4.cü U. Müfettişlikten alınan 26-27/4/937 gün ve II44, II46, II69, II71 sayılı dört şifrenin birer örneği ilişik olarak sunulmuştur.

Bilgi için yükbek orunlarına arzederim.

Başvekâlete, Riyaseti C.U.Kâtipliğine sunulmuştur.

Dahiliye Vekili

S. Kaya

Longu
30.4.937

AM.

030	10	1	111	766	33
-----	----	---	-----	-----	----

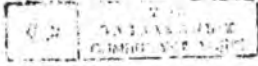
Kayıtlık yazılacak Biliye altı olduğu şubenin gün ve sayısının yazılması.

-10-

BAS	1937	111	766	33
20	4-27	7989	4	

4

Elâziz vilayetinden alınan 26/4/937 gün ve 1144 sayılı
şifresi örneğidir.

26/4/937 ve 1140 sayılı şifreye Ek:

1- Bu gün saat 18 te Demenlilerin Kahmut ve oiva-
rındaki seygar jandarma taburuna baskın yapmağa karar verdik-
leri ,biri uzun tarla oivarında ,diğeri Hözmerikliler oiva -
rında iki gurup halinde toplanmakta oldukları haber alınması b
ve görülməsi üzere bunlaren bombardıman edilmesi için üç
tayıre uçurulmuşdur.Hedefler ve yollar tarafından tayıre-
cilerimize etrafiyle izah edilmişti.Dağların yüksekliği ,va-
dilerin derinliği ve yekdiğerinin andıran mansaralar göster -
mesi sebebloriyle tayıreler işb gurubların şarkından geçe-
rek Nizamiye'nin dereova köyüne kadar gitmişler ve dereova
karakolumuzun iki üç kilometre açığındaki mntıkayı bombala -
mışlar.ve geç vakit salimen meydana gelip inmişlerdir.

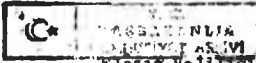
2- Kurcyşan aşiret beisi haso seydi'nin Türüşmak Nahiyə
merkezine iken Sin'e taaruz edeceğini bildiren Seğit Rıza-
dan gelen bir elçi ile görüştükten sora hareket geçmek üzere
Kalbosan'a gittiği haber alınmıştır.

3- Sin'inHozat'la irtibatının dağ yolu ile teminine
ve 30 altı jandarma eri ile yeni açılan eskisor karakolunun
saat 2 20 de yüz kişilik bir eşkiya gurubı tarafından ihata
edildiği Sin'den bildirilmiştir.Şu hale göre Sinve Kahmut
mntikalarına bu gece eşkiyu tarafından umumi bir baskın
hareketi beklenmemekolduğunu arzederim.

4- Dahiliye vekâletine ve Genelkurmay başkanlığına
arzedilmiştir.

Ş. Calıoğlu

2

Elazığ Valiliğinin 27/4/937 gün ve II46 sayılı şifresi suretidir.

1 - 27/4/937 günü saat yarımında eşkiya üç koldan Pah, Kahmut hattımıza ateş açmışlar, eşkiya Harçık suyunun şarkında (80) ve garbinda (120) kişilik iki gurup halindedir. Yusufanlılar da eşkiyaya miktarı meğhul kuvvetle ayrıca yardım yapıyorlar.

2 - Pah'ın bir kilometre şimalindeki tepede bulunan dokuzuncu Süvari Bölük komutanının emrindeki kuvvetle eşkiya tarafından ihata edilmiş ve müsademe sabaha kadar devam etmiştir. Pah garbinde sinan tepeye yerleştirilmiş ağır makineli tüfek ateşlerimizin tesirile sabahleyin eşkiya ihataı terk ederek yukarı kömemiş tepesine çekilmiştir. Fasılalı ateş devam ediyor. Eşkiyanın zayıflığı olduğunu köylüler söylemişlerdir. Saat üç buçukta Mazgirtten tahrik edilen ikinci Süvari bölüğü saat sekizde Pah'a vardı. Eşkiyayı Alman - Küher yaylasından ihata etmek emrini aldı. Saat dörtte Nazimiyeden bir gedikli erbaş komutasında süvari ve piyadeden mürekkep 30 kişilik bir kuvvet de Alman yaylası istikametine tahrik edilmiştir. Sinantepesindeki ağır makineli tüfeklerimiz Harçık suyunun garbindaki eşkiyaya da zaman zaman ateş ediyor.

3 - Harçık suyu denilen Darboğaz deresinin garbinda bulunan dokuzuncu seyyar jandarma taburunun cenup cenahında eşkiya kesafeti vardır. Bu kesafet Cindo mezraası ve Şehiran köyü taraflarındadır. Cindo mezraası şimalindeki tepede bir bölüğümüz ve Nöğüt tepesinde de diğer bir bölüğümüz ile Kahmut karakolunun mürettebatı olan 50 kişilik sabit jandarma kuvvetlerimizden her tarafa ateş edebilecek şekilde tertiplenmiştir. Nöğüt cihetindeki kuvvetlerimiz şu dakikada eşkiyayı Nöğüt köyü istikametinden ihataya çalışıyor.

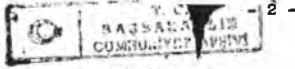
4 - Sahsik köyünde bulunmakta olan nahiye ile sabit kuvvetler dün akşam karanlığında Nöğüt tepesine alınmıştır.

5 - Köprü başındaki kuvvetlerimiz yerlerinde sebat ediyorlar. Cindo mezraası şarkındaki tel köprümüz şimdilik sağlamdır.

6 - Saat dörtte uçurulan keşif tayyaremiz yukarıdaki vaziyetleri teyit etmiştir. Saat Beşte uçurulan üç tayyare filomuz eşkiya üzerine bomba atmış ve makineli tüfek ateşi yapmıştır.

030	10			11	11	3
-----	----	--	--	----	----	---

3

7 - II44 sayılı raporda yazılı Askiso karakolunda gece yarısına kadar müsademe olmuştur. Karakolda zayiatımız yoktur. Karakol ile telefon irtibatımız vardır.

8 - Sizde sükunet vardır. Sin şimalinde tayyare ile bu sabah topluluk görülmemiştir.

9 - Pah'da iki şehit bir yaralımız vardır. İki hayvan ölmüştür.

10 - Dahiliye Vekâletine ve Genel Kurmay Başkanlığına arz edilmiştir.

Aslı gibidir.

R. C. C. C.

030	10			171	764	3
-----	----	--	--	-----	-----	---

۶۹۰
 ۱۷۸
 ۱۱
 ۷۷۹
 ۱۹۰
 ۱۱۹
 ۷۰

۷۵۹
 ۷
 ۷۷۹
 ۲۹۰
 ۲۷۱

Seri **A** *Elazığ* Vilâyeti *H. Üst* Kazası **Makbuz 769326**

Tahsilat tarafından tahsil olunan vergilere mahsus makbuzdur

Mükellefinin isim ve göbreti	Müfredat defteri sıra №	Mahal ve kariye	Nev'i varidat	Senesi	Lira	K.
<i>güneli (1 tabak)</i>			<i>karlı</i>	<i>274</i>		
<i>tarım yeri</i>			<i>iki</i>	<i>274</i>		
			<i>çift</i>	<i>274</i>		<i>90</i>

Yalnız *Elazığ* lira *90*... kuruş alınmıştır.
23/11/1934

490

Seri **A** *Elazığ* Vilâyeti *H. Üst* Kazası **Makbuz 769327**

Tahsilat tarafından tahsil olunan vergilere mahsus makbuzdur

Mükellefinin isim ve göbreti	Müfredat defteri sıra №	Mahal ve kariye	Nev'i varidat	Senesi	Lira	K.
<i>Yusuf G. Karlı</i>			<i>karlı</i>	<i>274</i>		
<i>tarım yeri</i>			<i>çift</i>	<i>274</i>		<i>90</i>

Yalnız *Elazığ* lira *90*... kuruş alınmıştır.
23/11/1934

190

Seri **A** *Elazığ* Vilâyeti *Elazığ* Kazası **Makbuz 769328**

Tahsilat tarafından tahsil olunan vergilere mahsus makbuzdur

Mükellefinin isim ve göbreti	Müfredat defteri sıra №	Mahal ve kariye	Nev'i varidat	Senesi	Lira	K.
<i>Tarım G. Karlı</i>			<i>Elazığ</i>	<i>274</i>		<i>128</i>
<i>tarım yeri</i>						

Yalnız *Elazığ* lira *28*... kuruş alınmıştır.
23/11/1934

128

4.cü D. Müfettişliğ'in 27/4/1937 gün ve 1169 sayılı yazısı suretidir.

H A Y A T

- 1 - Pah ve Kahmut mintakası dün geceki aykiya tecavüzlerini çokça zayıfletmek suretile defetti;
- 2 - Bir süvari, bir piyade bölükleri ile Namiyeden getirilmiş 30 kişi bu gün Paha iltihak etti.
- 3 - Mazgirtte Acemilerden 40 kişilik bir kuvvet ten-sik olundu.
- 4 - Hozattan Mazgirt tarafına kuvvet naklini mahzurlu görüyorum. Her ihtimale karşı icabında Mazgirt, Sin, Hozat istikametlerinde kullanılmak üzere 17.ci tümenle bir piyade taburu ile bir dağ bataryasınının Perteye hemen ilerletilmesine yüksek emirlerini arz ve rica ederim.
- 5 - 27/4/1937 ve 1169 NO. ile Dahiliye Vekâletine, Genel K.Başkonluğuna ve D.Bekir Kor Komutanlığına arz edildi.

Aslı gibidir.

(Handwritten signature)

030	10		117	764	3
-----	----	--	-----	-----	---

Dördüncü U. Küfettiğinin 27/4/937 gün ve II7I sayılı şifre örneğidir.

1 - Pah gurubundan şimal istikametinde yaptırılan keşif neticesinden Pah gurubuna tecavüz eden eşkiyanın Seyithan geçidinden Harçık suyunun garbına geçtikleri ve bir kısmının cenubda uzuntarlaya gittikleri anlaşılmıştır. Harçık suyu kenarından bazı kimselerin uzun tarlaya çıktıkları da Sinan tepeden görülmüştür. Kümemiğ köylülerinin ifadelerine göre Pah muntakasında Haydaran ve Demenanlılardan 200 kişi varmış ve üç 810 dört yaralı ve dört gaip vermişlerdir. Ölümlerden birisi Haydaran Reisi Kamerin kardeşinin oğludur. Bu eşkiya gurubu ile beraber gelmiş ve bir aralık müfreze komutanımızı görerek ayrılmış olan muhbirimizin ifadesine nazaran Pah karşısına seksen Demenanlı ve Haydaranlı gelmiştir.

2 - Harçık garbindaki 9.cu taburun 3.cü bölük komutanından alınan raporda eşkiyanın 150 metre sokularak ateşe başladı ve bir kısmının dağıldığı ve parakende kalanların çalı diplerinde ateş etmekte olduğu zayıf olarak iki hayvanın öldüğü ve ikisinin ormana kaçtığı bildirilmektedir. Bu bölüğün garbindaki Nüyüt tepede bulunan tabur komutanı ile ikinci bölük arasında eşkiya vardır. Tabur komutanı ile henüz irtibat yapılamadı. Fakat mevzilerinde buldukları Sinantepeden görülmektedir.

3 - İkinci ve üçüncü bölüklerin arasındaki eşkiya sabahleyin çokça görüldüğü iddia de şimdi azalmıştır. Cebhenin şimal tarafından arazi kapalı olduğu için tarassut da bir şey görülemedi. Cenup tarafında ve ateş menzili haricinde gurup halinde eşkiya görülmektedir. Uzun tarlada faaliyet var. Eşkiyanın bu gece köprü başına bir taarruz yapması muhtemeldir. Taburun 3.cü bölük muntakasında toplanarak mukavemeti emri parıldakla verilmiştir.

4 - Harçık garbindaki eşkiyanın cebheden geriye doğru çok miktarda ikiger kişi ile omuzda nakliyat yaptığını görüldüğü ve nakledilen şeylerin elbise renklerinden yaralı ve 810 insan olduklarını hükmedilmiştir.

5 - Sabahleyin erken uçan keşif tayyaremiz ve müteakiben uçan üçlü filomuz makineli tüfek ve bomba ile müsademeye iştirak etmiştir. Siperlerimize düşen bombalarımızdan da askerimiz zarar görmemiştir.

6 - Şimdiye kadar alınan malûmatın iki şehit bir yaralımız ve altı hayvan zayıfatımız vardır.

030	10			111	44	3
-----	----	--	--	-----	----	---

6

Mektebi Samat Cisesi

1933

Tezgile kardesim mümin 26-8-92
P. 20. 11. 1

Sana kase çok mahsulüm çünkü hayattan ayırdıktan soni gürmadem geldim lüsunun için çok müte
essim sende kusurumu şifet. ne yapayım ben ta
ayrılacak sırada sen kayb oldıyon ne lüunde sero
yömeten ayıldım amma inşallah lüundan
sonra mektupla bol bol konuşuruz. yalın sana
yazdım bu mektulu sende başka kimse oku
mâsin çünkü gızi şeyler yazarm lüsunun için
mehtulümce yalın sero oku olmağın kardesim
Ben hayattan ayıldım lüün gün elâzinde kaldım
ibine gün tere binâm matelijaya ordan fuji pa
aya ordan adana ordan karşınış, nişpige ne
ordan kırkkaleye geldim tam 2 gese üs gün yolda
geldim şindi mektehimdeyim arka derslere başlı
madık lü ayın sonunuta ~~her~~ talime çıkacağı
ate edeceğ 15 gün şaptıktan sonra dersi bds
layacağı şindilik bas bas geçiyoruz. Kardesim serin
dediğün gibi yol karsığim az geldi mektebe geldim
lünde av para kalırdı. fakat ne yapalım ada
öyle gızi. Buraların heruası okadar suak dıgil yag
mur his yagınuz zahidet çok baldur Bire 29 ve 30
uzunorlar lüraların halke çok meğnunuber.
KARDESİM: Ben lüaya gelince kardan çok merak
ettim lüün aralar gözümün ömürde gese gündüz olıgın
yarım hele seninle min o sağık. ularınun. Başında
gezmek. evizler altında oturmek ne kadar lüat
ma düştü ordan ayrılalı 11 gün oluyor sanki
11 senerd ayıyım hele seninle için damın işe
nde yattığını meket gızi temiz ne serin hane
kala hater mekadur her halde allah bir dabe
Kermet eder seninle damın işerinde yatıp salur
lara. Kular talle talle p. o. şuruz

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Müvafık Kalem Müdürlüğü

5395

Geldiği yer	Tig. No.	Tarihi	Sıfıra Numarası	Gurubun	Açama adı
Elâniğ	136	22.6.38	1008/2433	700	Cevdet.
Telgrafhaneye verildiği	Tarih	Sa. Da.	Telgrafhaneye alındığı	Tarih	Sa. Da.
	22.6	11 35		22.6	12 05
Kaleme geldiği	Tarih	Sa. Da.	Kalemde açıldığı	Tarih	Sa. Da.
	22.6	12 30		22.6	12 50

Dahiliye Vekâletine

Makine Başında.

1- Mamski Dağ Tugayı bölgesinde gece sürûnetle geçmiştir.

2- 17 inci Tümen bölgesinde gece sürûnetle geçmiştir.

3- Amutka'ya doğru taarruz eden Seyyar Jandarma Alayı, şiddetli müsademelerden sonra bu gün saat (8,30) da Amutka köyünü işgal etmiş ve yakmıştır. Kahramanca bir çabıyla gün sebat ve müdafaa gösteren karakol efradı ve Karakol'a iltica edenler sevinç ve Atatürk'e derin bağlılık ve minnet ve şükran duyguları içinde Alay'a iltihak etmişlerdir. Bu gece yapılan müsademede üç er şehit, iki er yaralıdır. Haydutların kaçırılmadıkları (20) ceset görülmüştür.

4- Hosat'ın altı kilometre garbindaki Seyneltepe'yi işgal ederek Seyyar Alayın yan ve garbını korumak üzere bu gün Hosat'tan Dokuzuncu Seyyar Tabur hareket ettirilmiştir.

5- Bu sabah Amutka civarı keşif ve iki file ile Keç haydutları ve köyleri bombardıman edilmiştir.

6- 22.Masiran.938 gün ve Harekât 1008/2433 sayılı sabah raporu, nutuk makamlara arz edilmiştir.

Dördüncü Ümumi Mifettiç
Alpdogan

030	10			11	247	3
-----	----	--	--	----	-----	---

vevâkâlete suret sunuldu.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hesab Kalemi Müdürlüğü

Geldiği yer	Tıra No	Taribi	Şifre Numarası	Gerube	Açanın adı		
E l s a z	1929	22.10.938	2112/4354	210	K.Talay		
Telgrafhaneye verildiği	Tarih	Sa.	Da.	Telgrafhaneye aldığı	Tarih	Sa.	Da.
	22. 10. 938	12	10		22. 10. 938	21	
Kalemde geldiği	Tarih	Sa.	Da.	Kalemde açıldığı	Tarih	Sa.	Da.
	23. 10. 938	23			23. 10. 938	14	30

Dahiliye Vekâletine

1 - 19.10.938 gecesi saat 23 raddelerinde Paha
iki kilometre' cemubundaki Emaan Mesarcasından silâhlı bir kaç hay-
dut bir miktar ev ayağıyla davar alıp gitmişlerdir. Yapılan ince-
lemcede, bu haydutların davarlarla beraber Usun Tarla istikametine
savuştukları söyleniliyor. Takip müfrezeleri tarafından aranma-
ıca de bulunamamıştır.

2 - 22.10.938 gün ve hareket 2112/4354 sayı -
ile mutat mekânlara arz edilmiştir.

Dördüncü V. Müfettiş
Alpdoğan

030 10 125 66/5

داغیر لئه نئك سینه بیکار مزده مطاع اولما نئكه شه در سیه اولمیش اولزه دئك بقراره عیس عیدقه یسار اولوب هیابا اهلیم عزانه تاملانمیش
 بوردخو کز اولیم کلارک عرض و حاله ایسه اوتوسید رضایک حکومتده مباحه بولوش دئك آسیمی نطق اولمده موزور دئكلم اولوب هیابا اهلیم عزانه
 حقوقه تحفه ره لر ساقا اولمه شیطله رفیقک عفر حاله نظیره ضرور کوروش و بویا بی تلیم اولما لار نه یو یوسه نئكه نئکه ایله عرض و تقییر
 نئسه بولمسه ناله اهلیم اسه و سیه حضرت ولما اولور ضرور کور - ایلر اهلیم اهلیم اهلیم

صلوات
کلام

توجه
کلام

صلوات
کلام

داغیر ناله
کلام

عید ناله و سوره عیدت یس و کلام
کلام

خارجه ناله
کلام

بویا ناله
کلام

ساده ناله
کلام

اولاد ناله
کلام

ساده و زلف ناله
کلام

ساده ناله
کلام

ساده ناله
کلام

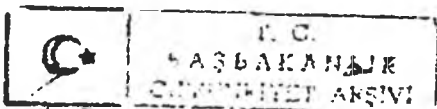
ساده و زلف ناله
کلام
ساده ناله
کلام
ساده ناله
کلام

محمد علی خانبهادر

۶۲۹۵۷ عوی
۴۹۹- خصوصی

موردی که کتبی در
 در کتاب یوقار و عباس شریفی سید رضا غیاثی اهدام کرده مکرم اولادنی حاله مرکز لویه کلرادن عهد دهالته المیکه در رساله اسبابی
 نقطه نظیره حائز ثانیه اولاده فوتول حکومتهه متابعه بهالده بونسی در سیمه عیانه و در کتاب دینا خوب در سیمه انجمنه اولم سکره بود
 استنادیکه و بونان شوهه ترم کالی مکرم بونوقته اوله روه افشار سیدیه جسته ثانیه حاصله ایته یکی در سیمه نقلیه سیده بریکه بیابله
 حصه عقول علی آکمالی عبودیه العزیز و لایحه نامه شوقنامه ده شمار اوله نامه افشار سیدیه سطره ایته ایته سطره ایته ایته سطره ایته ایته
 حقیقه و خلاصه که باره ایله عقول کتبی ایله
 راده ایله ایته ایته
 شش
 کتبی

داخدا و خاندا
 با اهل بیت

در سبب طاریت فرستاده و فرود باید هستی
 افراشته اولیه بوسه برنگاره بدله امیر آرمقاره
 نه طایفه بر حاکمی افتاد ابدیه جرمو خضی اهل بیت
 نصف است در رسم بیوف خدی بی طایفه در بر است
 دیوانه بیست قرینه بودیم آریانه تقدیر از حدت
 عدوت بر خضت نامه نه گفتن و نه نامه نشسته
 امید از زده - چنان این گفته استم

یا علی

030	10			194	326	3
-----	----	--	--	-----	-----	---

-3-

1

۵۶ نوبت

سرور نومردی
۶۷۵

وطن و ملت و آنک کافل منافی اولان قانون اساسی به اولونجه قدر صادق قاجارجه و مشروطیت پرور پادشاهز اقتداس
حضرتز ترته و الجله مانوقلرله اطاعت و صداقتدن آریلهجهفته و تودیع یوردیلان خدماتده استبق سوه استعمال و خلاف ناموس
و صداقت احوالی ارتکاب ایجه چکنه و اسراولتان محله خدمت ایله چکنه دائر تحلیلی اجرا ایدلشدو .

ملرزون زانداره افراد جدیده مکتبی ک ۴ اراندن

مکتبه خروسی
۶۶۶۶۶۶۶۶

درسم سینه لمار نو نه فرجه به
زرد با یخسرتنه کسویا تانجه محسود

مکتبه مشولی
۶۶۶۶۶۶۶۶

طورو حرکتی
مکتبه لاهور

کتاب نومردی
۶۶۶

اسمی دروس	فراندقاری نومردی	تحریر و آبیانی	نام نومردی	ملاحظات
زانداره نظریه	۶۹		۱۵	۲۲۰۵
تربیه عسکری	۶۹		۱۵	۲۲۰۵
امانت نظریاتی	۶۹		۱۵	۲۲۰۵
خلافه تربیه	۶۹		۱۵	۲۲۰۵
مقتضای صدمه	۶۹		۱۵	۲۲۰۵
سیناری	۶۹		۱۵	۲۲۰۵
زانداره خدماتی	۶۹		۱۵	۲۲۰۵
تیم مهابان	۶۹		۲۰	۱۰
ترکیه	۶۹		۶۵	۱۰

ملرزون الزام جدیده مکتبی ایستجه
بولک اراندن لاهور کتبی سحر محمد علی اولی محسود
درجه ده نظم برسامه اندیشه مستحق اولارنی تصدیق البرز

ملازم نالی ملازم نالی ملازم اول بولک تویشانی مدر مکتبی

مفتش

Hozat İlçesi Ergen köyündeki kilise harabeleri.

Singeç Köprüsü 2009.

Munzur ve Harçık sularının üstüne kurulan asma köprü. 1937 olaylarını başlatan Pah Köprüsü de bu köprünün benzeriydi.

Karabalı Memet Ali Bey'in oğlu Veysi Kankotan (solda) 1938 yılında Hozat'ta vuruldu. Kardeşi Kazım Kankotan (sağda).

Hayderan aşiretinden Ahmet Candemir, 1938'de Merzifon'a sürgün edildi. 1947'de geri döndü. Köyü yasak bölge olduğu için halen Tunceli merkezde yaşıyor.

Rehberimiz Veli Suroğlu(sol başta), Pülümür İlçesi Karsan aşireti büyüklerinden Kazım Ateş (soldan ikinci).

Veli Zengin, Hozat İlçesi,
Bezaut köyü.

Şavak aşiretine ait koyun sürülerinin yayladan dönüşü.

DERSİM AŞİRETLERİ

1- Zazaca (Kırmancki) konuşan
üç büyük aşiret federasyonu

A- Şeyh Hasanlı

Abasan

Ferhatan

Karabalı

Kırğan

Laçınan

B- Seyidanlı

Kalan

Keçelan

Balan

Beyti

Koçan

Reskan

Şemkan

Maksudan ve Kavan(Gawan)

Aslan

Pezgevrana(pezkari)

Korabas

C-Dersimanlı

Hayderan

Demenan

Areli

Şeyh Memedan

Hormekan

Lolan

Küreşan

Alan

Karsan

Balaban

2- Üç büyük federasyona dahil
olmayan Zazaca, Dümüli
(Kırmancki) konuşan aşiretler
Soran
Yusufan
Çarekan
Cıban
Bahtiyaran (Rutan Bahtiyari)
Bu aşiret hem Zazaca hem de
Kürmancki konuşmaktadır.

3- Kürmancki (Kırdasi) Konuşan

Aşiretler

Şadi

Hıran

İzoli

Milan

Pilvenk (Halifan, Zeyman,

Keşkeküran, Piran, Selam)

Şavak (Şekaki)

Bermaz

Cunan (Şadilerin bir kolu)

Kürmeşan (Kümreşan)

4- Ocaklar

Kureşan

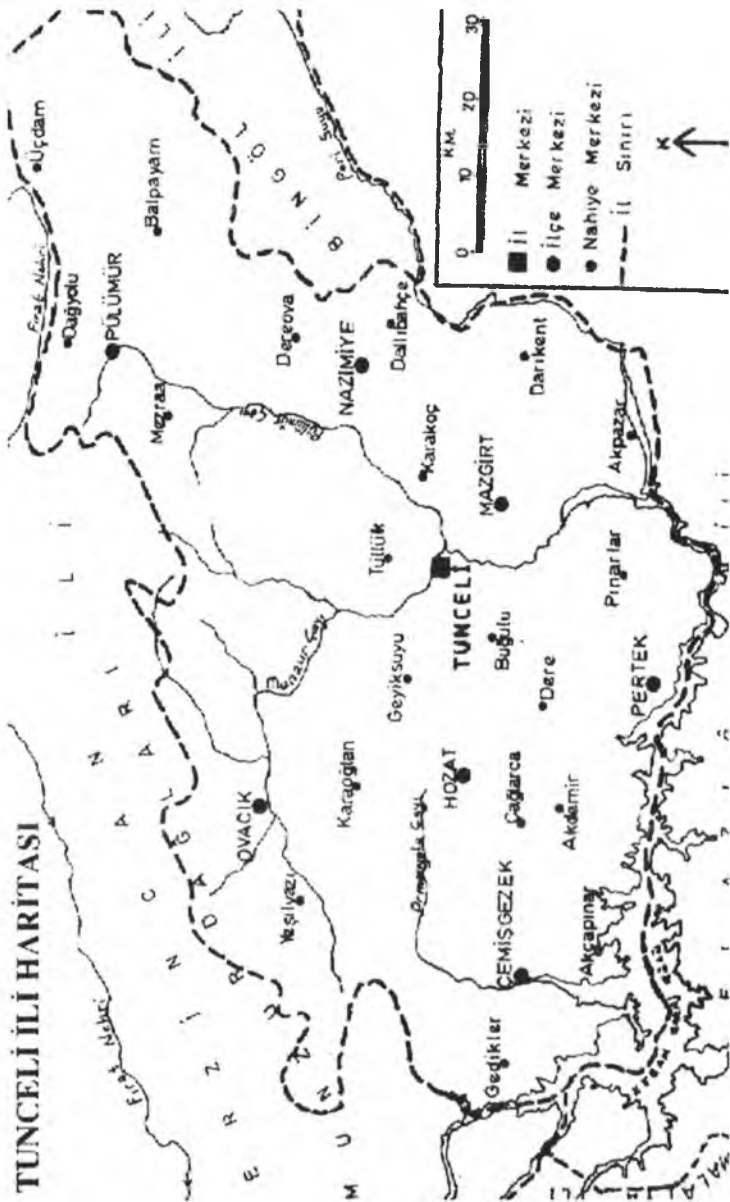
Dervişcemal

Babamansur

Ağuçan

Sarı Saltık

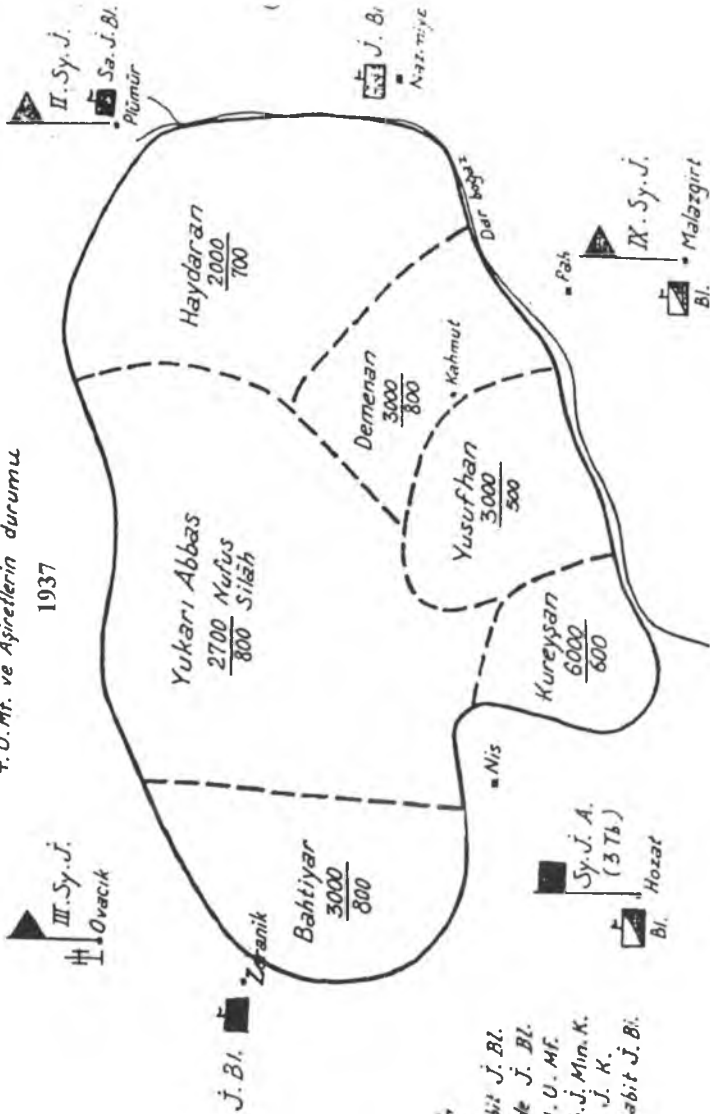
TUNCELİ İLİ HARİTASI

Tunceli ili haritası.

4. U. MF. ve Aşiretlerin durumu

1937

İKİKAT

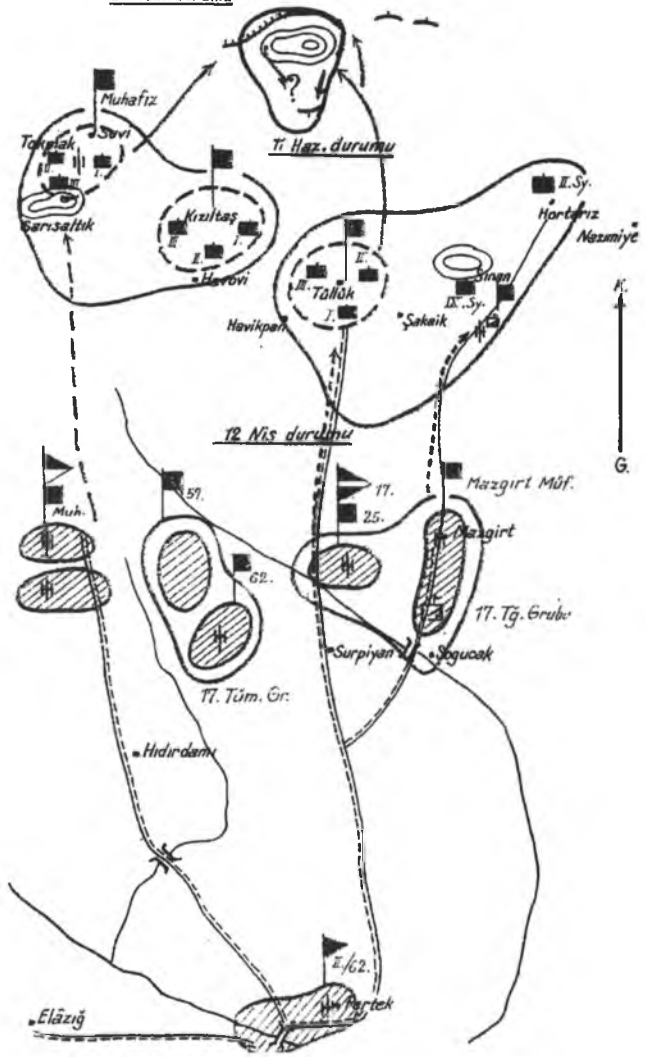
- tek ile Sabit J. Bl.
- mişterezekle J. Bl.
- 12'ij da 4. U. MF.
- 3. J. Min. K.
- J. K.
- Sabit J. Bl.

1937 askeri birliklerle silahlı çatışmaya giren aşiret bölgeleri.

Tunceli Harekâtı

Kroki-13

25 Tem. durumu

Tunceli Harekâtı.

KAYNAKÇA

BELGELER

- T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi
T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi
A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi
TBMM Arşivi

TEZLER

- AKSİN Ahmet, *XIX. Yüzyılda Harput (1833–1876)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 1995.
DOĞAN Sadık, *Keban ve Baskil İlçelerinde Meskûn Aşiret ve Kabileler*, Fırat Üniversitesi, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Elazığ,1984.

ANSİKLOPEDİLER

- TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, Dersim Maddesi C.13, syf.109, MEB Yayınları Ankara, 1966.
TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, Dersim Maddesi C.31, syf.495, MEB Yayınları Ankara, 1982.
TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, Kalan” Maddesi, C.21, syf.129, MEB Yayınları Ankara, 1974.
TÜRK PARLEMENTO TARİHİ, III. Cilt, Milli Mücadele, TBMM. I.Dönem 1919-1923, TBMM Vakfı, Ankara, 1993.
İSLAM ANSİKLOPEDİSİ; “Kürtler” Maddesi C.6 syf.791 -S.1089. MEB Yayınları, Ankara 1977.

KİTAPLAR

- AKGÜL Suat, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işında Dersim*,Yaba, İstanbul 2004.
AKPINAR Alişan, *Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi*, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1994.
KEMALİ Ali, Erzincan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.
ARDIÇOĞLU Nurettin, *Harput Tarihi*, Elazığ Eğitim Sanat Kültür Vakfı Yayınları, 2.Basım, Ankara, 1997.
AŞAN Muhammet Beşir, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl’de Türk İskân İzleri (XI-XIII yy)* T.Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992.
AŞGIN Sait, *Doğu Anadolu Gerçeği*, Evin Ofset, Malatya, 2000.
Aşiretler Raporu,Kaynak Yayınları,2.Basım,İstanbul, 2003.
AYBARS Ergün, *İstiklal Mahkemeleri,1920–1923/1923–1927*, Zeus Yayınları, İzmir, 2006.
AYDEMİR Şevket Süreya, *İkinci Adam, II. Cilt (İsmet İnönü)*,Remzi Kitabevi, İstanbul,1967.
AYGÜN Hüseyin, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009.
BAŞKAYA Fikret, *Batlaşma Çağdaşlaşma, Kalkınma, Paradigmanın İflası (Resmi İdeolojinin eleştirisine giriş)*,Doz, İstanbul, 1991.

- BATUR Muhsin, *Anılar ve Görüşler, Üç Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, 4.baskı, İstanbul, 1985.
- BAYAR Celal, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.
- BAYKARA Barbaros, *Dersim 1937, 2. Baskı*, Akyar Yayınları, Ankara, 1975.
- BEDİRHAN Prens Süreyya, *Kürt Davası Ve Hoybun*, Med Yayınları, İstanbul, 1994.
- BOZASLAN Mehmet Emin, *Doğunun Sorunları*, Şafak Kitabevi, Diyarbakır, 1966.
- BRUİNESSEN M.Van, *Ağa, Şeyh Devlet*, 5.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- BRUİNESSEN M.Van, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- BRUİNESSEN M.Van, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- BULUT Faik, *Dersim Raporları*, Evrensel Yayınları, İstanbul, 1992.
- CEMAL Behçet, *Şeyh Sait İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- CILIZOĞLU Tanju, *Kader Bizi Una Değil Üne İtti, İhsan Sabri Çağlayangil'in Anıları*, 2.Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007.
- ÇALIŞLAR İzzeddin, *Dersim Raporu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÇAMUROĞLU Reha, *Değişen Koşullarda Alevilik*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÇAY Abdulhaluk, *Anadolu'da Türk Damgası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983.
- ÇEM Munzur, *Dersim'de Alevilik*, Peri Yayınları, İstanbul, 1999.
- ÇEM Munzur, *Tanıkların Diliyle Dersim 1938*, Peri Yayınları, İstanbul, 1999.
- DANIK Ertuğrul, *Dersim (Tunceli) Bibliyografyası*, Kebikeç Yayınları, Ankara, 1996.
- DERSİMİ Mehmet Nuri, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yayınları, İstanbul, 2004.
- DERSİMİ Mehmet Nuri, *Hatırat*, Doz Yayınları, İstanbul 1997.
- DÜZDAĞ M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16.Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1972.
- ERÖZ Mehmet, *Doğu Anadolu Hakkında Sosyal Kültürel Bir Araştırma*, Baylan Matbaası, Ankara.
- ERÖZ Mehmet, *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*, İrfan Yayınları, İstanbul, 1982.
- ERTAN Temuçin Faik, *Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2008.
- FIRAT Mehmet Şerif, *Doğu İlleri Varto Tarihi*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 5.Basım, Ankara, 1983.
- GÖKALP Ziya, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- ESENGİL Kenan, *Kürtçülük Sorunu*, Su Yayınları, İstanbul, 1976.
- GÖKTÜRK Hilmi, *Kürtlerin Soykütüğü ve Boy Tarihi*, Türk Dünyası Yayınları, İstanbul, 1978.
- HAKAN Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, Doz Yayınları, İstanbul, 2007.
- HALAÇOĞLU Yusuf, *1453-1650 Osmanlı Aşiretler*, TTK, Ankara, 2009.
- HALAÇOĞLU Yusuf, *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK, Ankara, 2009.
- HALLI Reşat, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.
- HEPER Metin, *Devlet ve Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
- HÜSREV İsmail, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1990.
- IŞIK Tori, M.KEMAL, *Kürtlerin Yakın Çağ Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul, 2006.
- JANDARMA Genel Komutanlığı, *Dersim Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

- KAHRAMAN Ahmet, *Kürt İsyanları Tenkil ve Tedip*, Evrensel Yayınları, İstanbul, 2003.
- KALAFAT Yaşar, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992.
- KALMAN Mehmet, *Batı Ermenistan Kürt İlişkileri ve Jenosit*, Zel Yayınları, İstanbul, 1994.
- KALMAN Mehmet, *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, Nujen Yayınları, İstanbul, 1995.
- KALMAN Mehmet, *İngiliz ve Türk Belgelerinde Botan Direnişleri 1925-1938*, Med Yayınları, İstanbul, 1996.
- KARERLİ Mehmet Efendi, *Yazılmayan Tarih ve Anılarım, 1915-1958*, Kalan Yayınları, Ankara, 2007.
- KAYA Ali, *Dersim Yazıları*, Can Yayınları, İstanbul, 2002.
- KAYA ALİ, *Tunceli (Dersim) Kültürü*, Can Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2004.
- KOCAKAPLAN İsa, *Türkü Söyleyen Şehirler*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008.
- Koçgiri Halk Hareketi*, Komal Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2006.
- KODAMAN Bayram, *Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yayınları, İstanbul, 1983.
- KUTLAY Naci, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Fırat Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1991.
- KUTLAY Naci, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, Peri Yayınları, İstanbul, 2002.
- KUTSCHERA Chris, *Kürt Ulusal Hareketi*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001.
- LAZAREV M.S., *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, Özge Yayınları. I. Basım, Ankara, 1989.
- MASSİCART Elise, *Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- MİROĞLU İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK Yayınları, Ankara, 1990.
- MUMCU Uğur, *Kürt Dosyası*, UM-AG Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.
- OLSON Robert, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait Ayaklanması*, Özge Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖKE M. Kemal, *İngiliz Ajanı Binbaşı E:W.C.Noel'in Kürdistan Misyonu 1919*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1989.
- ÖZOĞLU Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- ÖZTÜRK Saygı, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, 5. Basım, İstanbul, 2008.
- PARMAKSIZOĞLU İsmet, *Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983.
- RIŞVANOĞLU Mahmut, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Türk Kültürü Yayınları, İstanbul, 1978.
- SASUNİ Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15.yy.dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, Med Yayınları, İstanbul, 1992.
- SEFEROĞLU K.Şükrü, *TÜRKÖZÜ Halil Kemal, 101 Soruda Türklerin Kürt Boyu*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.
- SELEK Sabahattin, *İsmet İnönü Hatıralar*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2006.
- SEKBAN Mehmet Şükrü, *Kürt Meselesi*, Kon Yayınları, Ankara, 1979.
- SEVENGİL(KOP), *Kadri Kemal*, Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.
- SEVGİN Nazmi, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.
- SOFUOĞLU Cemal, İLHAN Ayni, *Alevilik Bektaşilik Tartışmaları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Basım, Ankara, 2006.

- SONNYEL Salahi, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası* T.T.K 2006, Ankara.
- ŞEREFHAN, *Şerefname*, Hasat Yayınları, 3.Basım, İstanbul, 1990.
- ŞİMŞİR Bilal N, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilge Yayınevi, 2.Basım, Ankara 2009.
- ŞİMŞİR Bilal N, *Kürtçülük II 1924-1999*, Bilge Yayınevi, 2.Basım, Ankara 2009.
- TEKİN Mehmet, *Sovyet Sosyal-Emperyalizmi ve Kürtler*, Aydınlik Yayınları, İstanbul, 1980.
- TBMM, *65. yıl Anısına Devletimizi Kuranlar*, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1985
- T.K.A.E Yayınları, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No.56, Ankara, 1985.
- TOPDEMİR Ramazan, *Atatürk'ün Doğu-Güneydoğu Politikası*, Truva Yayınları, İstanbul, 2009.
- IŞIK Tori, M. Kemal, *Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005.
- TÖKİN İsmail Hüsrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.
- TUNCELİ VALİLİĞİ, *Doğu Anadolu'nun Sosyal Kültürel ve İktisadi Meseleler Sempozyumu*, Tunceli, 1985.
- TÜRKAY Cevdet, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemâatler*, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- ULUĞ Naşit Hakkı, *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- ULUĞ Naşit Hakkı, *Tunceli Medeniyette Açılıyor*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, II. Cilt, 4. Baskı*, T.T.K.Yayınları, Ankara, 1983.
- ÜNAL Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- ÜNAL Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- XEMGİN Etem, *Osmanlı Safevi Döneminde Kürdistan Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul, 1997.
- YILMAZÇELİK İbrahim, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı, Şark, Elazığ*, 1999.
- YOLGA Mehmet Zülfü, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Türk Halk Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- ZÜRCHER Erik Jan, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye de Etnik Çatışma*, İletişim Yayınları, 5.Basım, İstanbul, 2008.
- ZÜRCHER Erik Jan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

GAZETE VE DERGİLER

- Cumhuriyet*, Eylül ve Ekim 1937.
- Fırat*, Malatya, 1937.
- Kadro* dergisi.
- Kebikeç*.
- Nokta* dergisi, 28 Haziran 1987, yıl 5, sayı 25.
- Tan* gazetesi, Eylül 1937.
- Taraf* gazetesi, Kasım ve Aralık 2009.
- TBMM Zabıt Ceridesi*
- Tunceli İl Yıllığı, 1967.
- Ulus* gazetesi, Eylül ve Ekim 1937.

SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

Görgü tanığı, Tunceli, Hozat İlçesi, Geuc Köyü, Syidan Grubu, Geuj aşiretinden Cemşi Yıldız mülakata, Hozat, 2009.

Görgü tanığı, Tunceli Merkez, Klan Memnu Sahasından, Hayderanlı aşiretinden Ahmet Candemir mülakata, Tunceli, 2009.

Görgü tanığı, Tunceli, Pülümür İlçesi, Karsan aşiretinden Kazım Ateş mülakata, Pülümür, 2009.

Görgü tanığı, Tunceli, Hozat İlçesi, Karabalı aşireti, M.Ali Bey'in torunu.

Görgü tanığı, Tunceli, Hozat İlçesi, Ferhatan aşireti mensubu Yusuf Karaağaç mülakata, Hozat, 2009.

Görgü tanığı, Tunceli, Hozat İlçesi, Bezaut Köyü, Karabalı aşiretinden Veli Zengin mülakata, Hozat, 2009.

Tunceli Merkez, Soran aşiretinden Veli Suroğlu mülakata, Tunceli, 2009.

Tunceli, Hozat, Ağzunik köyü, Karabalı aşiretinden Kenan Coşkun mülakata, Hozat, 2009.

Tunceli, Pertek İlçesi, Bermaz aşiretinden Ramazan Bozduman mülakata, Pertek, 2009.

Hozat İlçesi, Tarnuti köyünden Yusuf Erdemir mülakata, Hozat, 2009.

DİZİN

Ab

- Abasan /Abas Uşağı aşireti 27, 29-30, 46-47, 53-54, 87, 130, 135-138, 141-143, 155; çocukları 44, 72
- Abdülhamid, II. 80, 92; dönemi 44, 72, 141
- Abdürrahim (Şeyh, Şeyh Sait'in kardeşi) 140, 148
- Adıyaman 34
- ağa, ağalık 18, 33-35, 40-41, 43-44, 60, 63, 65, 67, 76-81, 83, 85, 87, 104, 106, 129; düzeni 70; hakkı 83; koalisyonları 46; müessesesi 89; yönetimi 159 ayrıca bkz. derebeyleri
- Ağın 19
- Ağrı Ayaklanması (1930) 91, 140, 147, 160
- Ağuçanlar 29
- Ağzunik köyü 146
- Ahmed Muhtar Paşa 43
- Ahmet Paşa (Erzurum Valisi, Vezir) 42
- Ahpanos 155
- Akkoyunlular 21, 40, 87
- akraba aşiretler 27
- Aksisor Karakolu 136
- Alâddin Ertena 21
- Alamut Kalesi 87
- Alan aşireti 28, 30, 31, 79
- Alevi(ler) 31, 35, 40, 69, 71, 78, 87, 89, 159-160; aileler 32, 75; aşiretler 27-28, 50, 148; dedeleri 88; inancı 72, 80, 131, 141; kimliği 67; Kurmanç aşiretleri 28; Kürt aşiretleri 17, 148; Kürtler 9-10, 17, 26-27, 40, 47, 51, 72, 87-88, 93-96, 134, 146; ayrıca bkz. aşiret(ler), Kürt(ler)
- Ali (Çarekli Şah Hüseyin ailesinden) 23
- Ali Boğazı 52, 155, 157
- Ali Çavuş (Küreşanlı) 46
- Ali Haydar Efendi 72
- Ali Rıza (Şeyh, Şeyh Sait'in oğlu) 94
- Ali Şan Bey (Koçgiri Kaymakamı) 49
- Ali Şefik Paşa (Mutasarrıf) 23, 44, 61, 105
- Ali Şer (Koçgirili) 50, 91, 95-96, 132, 137, 143

Almanya 55, 130

Alpdoğan, Abdullah (Korgeneral) 133, 134, 139

Amutka 134, 155

Ankara 24, 51, 70, 96, 108, 136, 139, 153; politikaları 131

Arapkir 30

Arbasan 41

Arel aşireti 28, 79

Arif Mardini Bey (Dersim Mutasarrıfı) 81-82

Aril aşireti 30-31

asimilasyon 45, 71, 75-76, 105; politikaları 148

askeri mahkeme 140

askeri okul(lar) 73, 132, 159

Askisör 136, 155

Aslan aşireti 30

Asurlar 20

aşiret(ler) 15, 64-66, 72, 76, 84, 97, 106-107, 134-136, 144, 146, 152-154, 160; ağaları 34, 45, 69, 83, 85, 143; Alayları 72, 92, 147; bağları 87; birlikleri 105; dengeleri 61; düşmanlığı 61; düzeni 70; ilişkilerin kurumsallaşması 161; ittifakı 143; kolları 33, 83; kuvvetleri 49; liderleri 138, 159; Mektepleri 73, 95; reisleri 34, 43, 62, 67, 89, 106, 129, 144, 146; yapısı 88

Aşirik köyü 53

Aşuran ağaları 153

Aşuriler (Kürtleşmiş Asuriler) 26

Atatürk, Mustafa Kemal 51, 65-67, 69, 80, 96, 107, 133, 139

Atuf Hoca (İskilipli) 66

Avrupa 55; devletleri 132

Baba Mansur 29

Bağdat 95

Bağır aşireti 21

Bağır Paşa Dağları 17-18

Bahtiyar (Bahtiyaran) aşireti 27, 31, 79, 87, 130, 136-138, 143, 153

Bahtiyar mıntıkası (Tokmakkaba-Titenik-Sarıoğlan üçgeni) 138

Bakkil bucağı 42

Ba

Balan(lar) aşireti 30, 46, 153
Banê kei 33
Bardakçı, Ali Cemal (Diyarbakır ve Elazığ Valisi)
52, 69, 84-85, 96, 106, 139
Baskil bölgesi 42
Bâtınlık 87, 89
Batman 140
Bayar, Celal 63-64, 86; hükümeti 152
Bayburt 40, 53
Bedikan Dağı 154
Bektaşiler/Bektaşilik 14, 88
Bermaz(lı) aşireti 27-28
Bese (Seyit Rıza'nın karısı) 144
Bese (Şeyh Hasan'ın eşi) 138
Beyrut toplantısı 91, 94
Bihamedun 91
Bingöl 17, 31, 66, 89, 133, 140, 147
Birdo Bölgesi 138
Birinci Umum Müfettişliği 68, 108
Bitlis 78
Bizans dönemi 24
Bizanslılar 20
Bolşevikler 97
Bozulmuş Türkmen Federasyonu 21
Bruinessen, Martin Van 12
Bulanık 74, 140

Ca Cafer Sadık (İmam, Hz.) 29
Caferilik 87, 89
Canbegli aşireti 24, 41-42
Cebrail Ağa (Demenan reisi) 140
Celal Mardini (Mutasarrıf) 62, 82
Celal Mehmet 51
Celedor köyü 27-28
Celedor Kürmeş köyü 32
Cemşi Ağa (Ferhadanların reisi) 142
Ciban(lar) aşireti 31
Cıbrın aşireti 146-148; Cıbrın Hamidiye Hafif
Süvari Alayı 46
Cihanbeyli 24
Cihanbeyli aşireti 41

Coravan 27-28
Cumhuriyet 55, 64, 69, 73, 76, 80, 83, 86, 92, 96,
139, 147, 159-160; dönemi 20, 61, 63, 68, 77,
79, 85, 131; ideolojisi 54, 72; iktidarı 104, 132;
kadroları 79, 130-131, 149; rejimi 76, 79, 90,
129, 159; yönetimi 50, 60, 64, 66, 78, 129
Cumhuriyet Halk Fırkası 50-51

Çağrı Bey 20
Çakmak, Fevzi (Genelkurmay Başkanı, Mareşal)
53, 136
Çaldıran 88; Savaşı (1514) 21, 40
Çapakçur 140
Çarekanlar aşireti 25, 31
Çarekli aşireti 15, 28
Çarekli Şah Hüseyinoğulları 142
Çarsancak 17-19, 21-23, 25, 28, 31, 41
Çat köyü 137
Çaykara köyü 42
Çemişgezek 15, 17-18, 21-23, 25, 27-31, 41-42, 46,
49, 52, 86; Beyi 41, 60; köyleri 29, 32, 46
Çorum 69
Çökerek köyü 137

Dağbey köyü 53
Dâhiliye Nezareti 81
dede(ler) 33-34, 40, 43, 63, 77, 89, 129; koalisyon-
ları 46; yönetimi 159
Delelaçinan (Laçınan Deresi) 19
Demenan aşireti 30-31, 79, 87, 130, 134-138, 153
derebeyleri 60, 63, 65, 70, 76, 78, 85-86, 159
Dersaadet 45
Dersim Generali bkz. Seyit Rıza
Dersim, Dersimliler 22-23, 41, 44, 47-48, 53, 56,
73, 83, 92-93, 106, 131, 144, 146; ağaları 44,
46; Alevi Kürtleri 51, 88, 90, 94; Alevileri 71,
87, 89; aşiret reisleri 35, 137, 139, 143; aşiret-
leri 23-24, 41, 44, 46-47, 49-52, 72, 74, 87,
93, 96, 140, 143, 148; halkı 148, 160; harekâ-
tı 56, 92, 133, 140, 160; ıslahı 56; İdari Mah-
kemesi 132; ittifakı 95; Kürt eşkıyası 87; Kürt-

leri 41, 47-48, 72; olayları 161; Sağmanı böl-
gesi 31; Sancağı 18, 49, 73; seyitleri 143; Ter-
telesi 108, 141

Dersiman(lı) aşireti 31, 34, 42, 77

Dersiman(lı) Federasyonu 24, 27, 29-30

Dersimanlı Ekradı 87

Derviş Cemal ocağı 27, 29, 34

Deşt (Sin) bölgesi 104

Devecik 19; Ekradı 87; Kürtleri 42

Dikme dede 141

Dikran Paşa (Ermeni) 97

Divriği 17, 31, 49

Diyap Ağa 95, 132, 142, 144

Diyarbakır 18, 22, 31, 64, 66, 78, 89, 93, 96

Doğan Dede Ailesi 29

Dördüncü Genel Valilik 153

Dördüncü Ordu Komutanlığı 46-47, 133-135, 137

Dördüncü Umum Müfettişliği 64, 139, 152-157,
159; Komuta Merkezi 134

Düçek Ekradı 87

Dünya Savaşı, I. 47, 55, 78, 83, 93, 143

Eb

Ebu Suud fetvaları 108

Ehlibeyt 35, 88

Ekim Devrimi 93

Elazığ 17, 25, 28, 31, 42, 50, 64, 66, 68-69, 85, 89,
93, 107, 133-135, 139-140, 159; Buğday Meyda-
nı 140; İstiklal Mahkemesi 51, 132; Örfi İdare
Mahkemesi zabıtları 11; Piyade Alayı 136;
Sürsürü Mahallesi 130, 139; Valiliği 48, 53, 81

Elif Hatun (Diyap Ağa'nın kızı, Seyit Rıza'nın ka-
rısı) 135, 142, 144

Erdebil 21

Ermeni(ler) 19, 21, 24, 26, 32, 44, 48, 78, 87, 91-
95, 97; güçleri 139; köyleri 24-25, 33-34, 47,
85, 88; örgütleri 91-92; tehciri 49, 147; Kürt
ilişkileri 94

Ermenistan 94

Erzincan 12, 17, 21-22, 28, 30-32, 40, 47-49, 53,
64, 71, 93, 97, 104, 107, 130, 133, 139-141, 143,
154

Erzurum 17, 22, 41, 47, 64, 78, 93, 134, 147; Bey-
lerbeyliği idaresi 21; yaylaları 32

Eskiköy 42

Eskişehir 136

Fahri Bey (Elazığ Valisi) 139

Ferhatan/Ferhatlı aşireti 15, 27, 30, 41, 44, 46, 49,
80, 143

Feridun Fikri (Dersim mebus adayı) 51

Fındık (Yusufanlı, Kamer Ağa'nın oğlu) 140

Fırat 17-18, 28

Fırat, Mehmet Şerif 148

Fikri Paşa 22

firariler 140

Firhatan aşireti 72

Fizan 77

Fransız(lar) 55, 91-92, 96, 159; denetimi 90-91;
ihtilali 130

Galip Bey (Binbaşı Hasan Hayri'nin amcazade-
si) 51

garba sürülme 106-107

Gaziantep 96

Genelkurmay 71, 107-108, 136-137, 152

Gerger 25, 34, 41, 87, 89

gerilla mücadelesi 140

Geucanlar aşireti 30

Geuj köyü 10

Geyiksuyu 30, 60

Gırdıkan köyü 42

Giç Köyü 53

Gökçek yaylası 18

Gökdere 25, 28, 31, 140

gönüllü milisler 66

Gözerek köyü 137

Gülabi (Çarekli Şah Hüseyin ailesinden) 23

Gülabi (Mahmutoğlu, Tarnuti karyesinden) 73

Gülüştür Köprüsü 134

Gümüş Dere 19

Gümüşhane 53, 134

Günel, Necmi 13

Fa

Ga

Gürcanis 22
Gürk köyü 53

Ha Hacıhüseyinler köyü 42
Haçlıdere 157
Hakkâri 24
Halep 33, 49, 93
Halil-e Heto ailesi 147
Halis Paşa 71, 106
Halit Bey (Cibranlı Binbaşı) 46
Halit Paşa 48, 95
Halvori-Vank 136
Hamdi Bey (Mülkiye Müfettişi) 63, 67-68
Hamidiye Aşiret Alayları 45, 72, 92-93, 147
Hamidiye Aşiret Mektepleri 44, 72, 131
Hani 89
Hankendi bucağı 42
Harami Deresi 154
Harbiye Nezareti 46
Harçik Çayı 23, 136
Harpüt 22-24, 93, 104
Harsi köyü 53
Hasan (Kureşanlı) 140
Hasan (Şeyh, Bıra veya Biro, Seyit Rıza'nın oğlu) 135, 138, 145
Hasan Hayri Bey (Binbaşı, Dersim Mebusu, Karabalı aşireti ağası) 23, 50-51, 61, 72-73, 83-84, 95, 131-132, 144
Hasenanlı 140
Hatay 55, 92, 134; Cumhuriyeti 159; meselesi 55, 96
hava harekâtı 18, 138, 154-155
hava kuvvetleri 136
Havaçor yaylası 18
Haydar Bey (Çarekanlı) 72
Haydar Bey (Kaymakam Ali Şan Bey'in kardeşi) 49
Hayderan 28-29, 31, 46, 87, 134, 156; aşireti 27, 30, 79, 130, 134-138, 143, 153, 155; memnu bölgesi 20
Hayri Bey 48

Hemzik olayları 153
Hıdır Emre (Hozatlı, Albay) 50
Hınıs 50, 140, 147
Hıran(lı) aşireti 15, 28-29, 50
Horan bölgesi 155
Hormekan(lar) 15; aşireti 28, 31, 50, 80, 147-148; Cibran çatışması 146
Hoybun örgütü 53, 90-92, 96
Hozat 10, 15, 17-20, 21-23, 27, 29-31, 41-42, 46, 49, 51, 60, 71, 86, 104, 133-134, 137, 146, 154; aşiretleri 44; köyleri 29
Hüseyin (Çarekanlı, Şah) 23, 31, 79
Hüseyin (Şah, Resik, Seyit Rıza'nın oğlu) 135, 138-140, 145
Hüseyin Bey (Mir, Erzincan Mebusu) 144
Hüseyin Bey (Pir, Çemişgezek Beyi) 21
Hüseyin Doğan Dede 50, 148 ayrıca bkz. Doğan Dede Ailesi
Hüseynik köyü 50

İbrahim (Babo veya Bao, Seyit Rıza'nın oğlu) 54, 137, 144-145
İbrahim (Seyit, Seyit Rıza'nın babası) 141, 145
İbrahim Bey (Dersim Kaymakamı) 22
İbrahim Paşa (Diyarbakır Valisi) 41
İbrahim Paşa (Müşir, 4. Ordu Komutanı) 47
İbrahim Tali Bey (Birinci Umum Müfettişi) 68-70, 105-106, 131
İbrahim-e Temo (Hormekanlı) 147
İçişleri Bakanlığı 54, 68, 137, 153, 156, 157
idam(lar) 45, 47, 51, 66, 140
İdris Bitlisi 40
İkinci Umum Müfettişliği 68
İksor bölgesi 138
İlbaylık (valilik) 107
İlica 104
İmam Cafer Sadık 89
İmralı (Sivas) 17
İn köyü 27
İnciğa köyü 28
İngilizler 90-92, 95-96

ib

İnkılâp Fırkası 79
İnönü, İsmet 54-56, 63, 68, 74, 105, 107-108, 133,
138-140; hükümeti 152
Irak 90-91
İran 24, 87, 95-96
İshak (Çarsancaklı) 44, 61
iskân 41, 67, 69, 85, 139; men'i işlemleri 106
İsmail (Şah) 21, 87
İsmail (Tartuni köyünden) 133
İsmail Hüsrev 86
İstanbul 41-42, 44, 47, 72-73; Meclisi 131
İstiklal Harbi 65
İstiklal Mahkemeleri 67, 95, 132
isyân 42, 46; suçu 25
isyancılar 153
İşkodra 77
İtalya 130
İttihat ve Terakki iktidarı 45
İzol(an) aşireti 15, 28-29, 31, 50, 53, 80
İzzet (Hoybun üyesi) 96

Ja Jandarma Bölük Komutanlığı (5.) 139
Jandarma Umum Komutanlığı 15, 53-54, 70, 73,
98, 105, 108-109, 130, 144

Ka Kafat Deresi 155
Kahmut 134, 136
Kalan(lar) (Dersiman) aşireti 17-18, 21, 29, 31, 34,
104, 136, 139, 142, 154; Deresi 138, 153; grubu
28, 30; tedibi 155
Kamer (Yusufanlı) 95
Kamer Ağa (Hayderanlı) 136, 140
Karabalı(lar)/Karabalan aşireti 15, 27-28, 30, 32, 41,
44, 46, 49, 61, 80, 132, 143; çocukları 44, 72
Karabekir, Kazım 50, 67, 82, 105
Karaçakale 157
Karaçor 28, 32
Karadeniz 65, 107
Karakoçan 17
Karakoyunlular 21
Karaoğlan 20, 134

Karasakal Dağı 154
Kargan aşireti 143
Kargapazar Köyü 147
Karlıova 50, 140, 147
Kars 143
Karsan(lar) aşireti 28, 30-31, 80
Kaya, Şükrü 54, 69, 105, 110, 139, 144
Keban 19, 41-42
Keçel aşireti 153
Keçel Uşakları olayları 153
Keçiseken 136, 154
kefere 88
Keler Komu 154
Kemah 17, 22, 30; Kalesi 40; köyleri 46
Kemaliye 17,19
Kepir yaylası 18
Kerbela 35
Kılık Kuyafet kanunu 66
Kırdasi (Kürmanci) konuşan aşiretler 27
Kırgan(lı)(lar) aşireti 27, 30, 46, 53, 144-145
Kırıklar (Rumlar) 26
Kırlangıç Köyü 29
Kırmızıdağ 157
Kırmil 29, 141; Dağı 97
Kızılbaş 40, 146; Kürtler 78; sorunu 46
Kızılkilise (Nazımiye) 17, 19, 21-23
Kığı 17, 31, 40-41, aşiretleri 48; köyleri 46, 53
Koç Gölbaşı 154
Koç Uşağı (Koçan) aşireti 27, 30, 44, 46, 49, 52,
61, 155; ağaları 153; bölgesi 139; İsyanı (1926)
143; olayları 51, 86; tedibi 52, 160; harekâtı
69, 74, 106
Koçan Deresi 152
Koçgiri 22, 130; aşireti 42, 49; Ayaklanması
(1920) 49, 91, 143; bölgesi 17; olayları 49,
132; reisleri 49
Kolordu (16.) 66
komlar 33
Konya 24, 42
Kovancılar 32
Köprü Boğazı 42

- Körbas aşireti 153
 Kösedag Savaşı (1243) 21
 Kureşan(lar) aşireti 28-31, 79, 87, 130, 135-138, 153, 155; seyitleri 145
 Kurtuluş Savaşı 55
 Kuruçay 22
 Kutu Deresi 20, 138, 143, 155, 157
 Kuzican (Pülümür) 17, 22-23, 41, 46, 49; aşiretleri 48
 Külhan olayları 153
 Kürdistan 91
 Kürmanc/Kürmanci (Kırdasi) 26, 28, 31, 87; Alevi 32; Sünni aşiretler 28; şivesi 32
 Kürmeş köyü 2728
 Kürt (Zaza) aşiret ağaları 85
 Kürt Teali Cemiyeti 90, 91, 96
 Kürt(ler) 9, 24-26, 63, 66, 71, 74-75, 87-88, 91-92, 97, 148, 160; Alevi 78; aşiretleri 21, 96; göçebeler 87; gruplar 93; isyanı 86; kimliği 67; Kongresi (I.) 91; Kürtçe 70, 74, 77, 156, 159; Kürtçülük 76, 132, 143; Kürtlük 69, 71, 131; milliyetçiliği 132; örgütleri 90
 Küzican (Pülümür) 142
- La** Laç deresi 155-156
 Laçin(an) aşireti 30, 46, 143, 145
 Lertik köyü 142
 Lice 89
 Lolan(lar) aşireti 15, 28, 31, 50, 80, 147-148
 Londra 95
 Lozan 76
 Lübnan 55, 91
- Ma** M. Şükrü Efendi 72
 Ma'muretü'l-aziz 23, 78
 Maden ilçesi 32
 mağaralar 137-138, 155
 Mahmunut Gediği 154
 Mahmut Hızır Efendi 72
 Maksudan aşireti 30, 46
 Maksut Uşağı Köyü 153
 Maksut ve Mercan Deresi Olayları 153
 Mala Fere 147
 Malatya 25, 29, 31, 41, 47, 85, 89, 93, 134
 Malazgirt 74, 140
 Mamikan (Mamiki, Kalan) köyü 134, 154
 Mansur (Çarekli Şah Hüseyin ailesinden) 23
 Martini tüfekler 96
 Mazgir 15, 17, 19, 21-23, 27-29, 31, 48-49, 53, 71, 136
 Mecburi İskân Yasası 68
 Medaniler 20
 Mehmet (Kırganlı) 54
 Mehmet Ağa (Bıyıklı, Beylerbeyi) 40
 Mehmet Ali Ağa (Karabah reisi, Gangozade) 142, 146
 Mehmet Şükrü (Sekban) 92
 Melan yaylası 18
 Mengücekler 21
 Mercan 21; aşireti 32; Boğazı 47; Dağları 17, 32, 42, 152, 157; Dereleri 153; Karakolu 153; Vadi-si 154
 Mergö Deresi 152-155
 Meşrutiyet, I. 14, 44, 64; ilanı 42-43
 Meşrutiyet, II. 64, 72, 78; ilanı 46-47, 142-143
 Mevlana Muhammed (Çemişgezek Kadısı) 41
 Meydancık köyü 42
 Mıla Mehmet Ali (Baytar Nuri Dersimi'nin dedesi) 145
 Milli aşireti 28-29
 milis kuvvetleri 148
 Mirali Efendi 72
 Moğollar 87
 Mohundu 28
 Molasorik köyü 42
 Mugerditchian, Thomas K. 94
 Muhafız Alayı 136
 muhalif aşiretler 137-138
 Munzur 17-19, 23, 69, 141, 152-153; aşireti 21; dağları 32
 Munzur Vilayeti Teşkilî ve İdaresi Hakkında Kanun 109-128

Murat Paşa 18, 97
Mustafa Ağa (Mıçge Ağa, Dersim Mebusu) 132, 144
Mustafa Kemal (16. Kolordu Komutanı) 48
Mustafa Paşa (Koçgirili) 72
Musul 134; meselesi 55
Muş 50, 66, 107, 147-148; Ovası 74
Mülkiye 73, 132

Na Nakşibendi tarikatı 45
Nare Hatun (Diyap Ağa'nın kızı, Cemşi Ağa'nın karısı) 142-143
Nazımiye 15, 28-31, 48-49, 136, 137, 154
Neşat Paşa 46
Nizamettin Bey (Vali) 69
Nuri Dersimi (Baytar Nuri) 12, 50-51, 68, 90-92, 96-97, 132, 143-145

Or Oramar başkaldırısı 160
Orbay, Kazım 105, 139
Ortadağ 138
Osmanlı(lar) 21, 23-24, 40, 90, 141; arşivleri 12, 25, 41, 47; devleti 42, 44, 46, 60, 72, 78, 92, 104, 147; dönemi 41, 49, 83, 105, 107; Ermenileri 92; kaynakları 18-19, 42-43; ordusu 48; yönetimi 17, 72, 79, 88, 105; Safevi mücadelesi 40
Ovacık 15, 17-18, 19, 21-23, 27, 29-31, 41, 46, 49, 52, 60, 104, 134, 153

Öz Özmen, Abidin (I. Umum Müfettişi) 54, 74-76, 105, 108-109

Pa Pah 22-23, 134, 136; Köprüsü 135
Palu 25, 28, 31, 48, 50, 140, 148; Beyi 41; Hâkimi 41; Zazacası 31
Parçakanlar 42
Paris 92
Peri 27-28; Suyu 17-18, 48; Vadisi 31
Pertek 17-18, 20-21, 23, 28-32, 41, 49, 134; Beyleri 21, 60; Köprüsü 134, 136; köyleri 32
Pezgevrân aşireti 27, 30

Pilvenk(li) aşireti 15, 28
Piran(lı) 50, 140
Pirlar (Seyitler) 33-34, 79, 89
Piter Deresi 155
Potur 138
Pulutlu köyü 42
Pül 32
Pülümür 10, 18, 29-31, 53, 91, 104-105, 137, 154; harekâtı 53, 71, 105-106; olayları 105
Pülür 154

Rafizî 88
Raka (Urfa) 24
Rakka 41
Ramiz Bey 144
Ramiz Efendi 72
Refahiye 31
Rehber (Seyit Rıza'nın kardeşinin oğlu) 137-138
Resik aşireti 46
Reskan köyü 137
Reskan(lar) aşireti 27, 30, 46, 52, 74, 155
Revanduz 91
Rıza Bey (Dersimli) 51
Riggs, Herry H. 97
Rum(lar) 21, 26, 87-88, 133; köyleri 24-25, 85; köylüleri 24
Rus(lar) 47-48, 78, 92-95, 143; birlikleri 48, 95, 139, 143; Ermeni ittifakı 92; işbirlikçisi 108-109; işgali 93; silahları 96
Rutan(lar) aşireti 27, 30, 143

Sabit Bey (Mutasarrıf) 143
Safeviler 21, 40, 87-88
Sağman 17, 19, 41; Beyleri 21, 60
Sarı Saltık(lar) aşireti 27, 29, 72, 142
Sason başkaldırısı 160
Selçuklular 20-21
Selim I (Yavuz) 21, 40
Sevr 76
Seyidan(lı)(lar) 27, 34, 44, 61, 79, 155; aşireti 31, 49; Federasyonu 24, 30

Seyit Rıza 15, 29-30, 47-48, 50-52, 54-55, 68-69, 76, 80-81, 85-86, 91-92, 94-95, 97, 129-130, 135-144, 146, 152; hâkimiyeti 79; soyağacı 145
Seyit(ler) 33-35, 63, 67, 69, 77-78, 81, 83, 85, 87, 89, 104; ağa koalisyonu 76
seyitlik 70, 80, 141, 144
Seyyar Jandarma Bölüğü 136
Shaw, G. Hoowland 97
silah toplama işlemi 134, 139
Sim Deresi 19
Sin köyü 54, 134, 136-137, 144-145, 154; baskını 54; Karakolu 135; olayı 144
Sincik Dağı 138
Singeç Köprüsü 134
Sivas 17, 24, 31, 41, 42, 47, 104, 134
Soran aşireti 25, 28, 31, 50
Sovyetler Birliği 65
Suriye 55, 90-92, 97, 140
Süleyman (Kanuni) 40
Süleyman (Seyit, Kara, Seyit Rıza'nın büyük dedesi) 29, 141-142
Süleyman Efendi 72
Sümerler 20
Sünni(ler) 31-32; aşiretler 27, 32, 92, 148; Kürtler 40, 66-68, 90, 92, 146-148; Türkler 78, 159; Türkmenler 28; Alevi ayrışması 92, 146
Sürsürü Mahallesi (Elazığ) 130, 139

Şemkan(lar)/Şevkar(lar) aşireti 27, 30, 44, 46, 49, 52, 61, 74, 106, 155
Şerif (Şeyh, Elazığ Bölge Komutanı) 50
Şeyh Hasan(lı)(lar) aşireti 25, 27, 30-31, 34, 41-42, 44, 49, 53, 77, 79, 87, 141-144
Şeyh Hasanlı Federasyonu bkz. Şeyh Hasan(lı)(lar) aşireti
Şeyh Hasenan aşireti bkz. Şeyh Hasan(lı)(lar) aşireti
Şeyh Memedan aşireti 53
Şeyh Sait 66, 146-147; İsyanı (1925) 50-52, 67, 70, 91, 86, 143, 147-148, 160;
Şeyh Şerif 146, 148; birlikleri 50
Şikeftan 20, 138
Şiilik 87, 89

Tagar Deresi 52, 155
Tagar Vadisi (Koçan Bölgesi) 155, 157
tahrir kalıpları 156
Tanzimat 22, 64, 78, 131
Tarnuti karyesi 73, 133
Taşnak örgütü 91-92
Tavuk köyü 32
TBBM 73, 132, 144
Tekman 140
tenkil harekâtı 154
Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası 50, 67
Tercan 17, 31, 42, 143
Tez Dağı 155
Türk (Türk) 27
Timur 21
Trablusgarp 77
Tujik Baba Dağı 20, 138, 154-155
Tunceli 11, 15, 17-18, 23, 31-32, 133, 152-154, 157; harekâtı 155-156; Kanunu 107, 133-134
Tunceliler 26, 33, 159
Turişmek 18, 31
Türk aşiretleri 21
Türk muhacir iskânı 74
Türkleştirme 70, 74, 76, 105-107
Türklüğe yaklaştırılma 106

Ta

Şa

Şadi(li) aşireti 15, 28-29, 31
Şadyan aşireti 80
Şahin Ağa (Bahtiyar aşiretinin reisi) 138
Şakir Paşa (Anadolu Umum Müfettişi) 45-46, 72, 82, 105
Şam 33, 49
Şam Uşağı aşireti bkz. Şemkan(lar) / Şevkan(lar) aşireti
Şark vilayetleri 68; inceleme gezisi 54
Şarki Dehisan aşireti 53
Şavak(lı)(lar) aşireti 27, 32-33
Şekaki aşireti 24

Türkmen(ler) 24-25, 87; Aleviler 88; babalar 21, 88; dervişleri 21; göçebeler 87

Zilan isyanı (1926) 147, 160
Ziya (Mutasarrıf) 44, 61

Ul Uluğ, Naşit Hakkı 12, 69-70, 105, 130, 132, 135
ulus devlet 65, 67
Urartular 20
Urfa 31
Use Seydi (Kureyşan reisi) 140
Usfanlar aşireti 79

Üb Übeydullah (Şeyh) 96
Üçüncü Ordu 154-156; Müfettişi 108

Va Vahan Papazyan (Vanlı papaz) 91
Van 24, 74, 107
Varseliler 53
Varto 50, 147-148
Varuş köyü 137

Ya yasak bölge 157
Yedisu 17, 31
Yeşh Memedanlar aşireti 28
Yeşmut (Hulagu'nun oğlu) 21
Yılandağı yaylası 18
Yolçatı bölgesi 42
Yusuf Cemil Efendi 72
Yusufan(lar) aşireti 25, 28, 31, 87, 130, 135-138,
143, 153

Za Zara 17, 31, 49
Zarife (Ali Şer'in karısı) 50, 137
Zarife Hatun (Diyap Ağa'nın kızı, Mehmet Ali
Ağa'nın karısı) 142
Zaza(lar) 26-27, 29, 31-32, 53, 89, 106; Alevi aşiret-
leri 24, 28, 31, 87; aşiretleri 25, 77, 87, 155;
Kürtleri 20
Zazaca (Kırmancı) 30-31, 156; İnciller 95, 106
Zeki Paşa (Müşir, Dördüncü Ordu Kumandanı)
45-47, 72, 81, 105, 141
Zeve köyü 27, 32
Zeylan Deresi 53

Dersim’de 1937 ve 1938 yıllarında yaşanan vahim olaylar, o dönemden günümüze taşınan bir yara olarak sosyal, siyasal, psikolojik sonuçlarıyla birlikte içten içe kanamaya devam ediyor. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin kara kaplı defterlerinde bilinçli olarak gözlerden ırak tutulmuş bu trajik geçmişin üzerindeki sis perdesi ise yeni yeni aralanmaya başladı.

Dersim olayları ve hemen akabinde devlet eliyle bölgede kurumsallaştırılan yaptırımlar, günümüzde yoğun biçimde tartışılan Kürt ve Alevi sorunlarının tarihsel analizini yapabilmek için olmazsa olmaz ipuçlarını barındıran olgular artık. Bu vesileyle, o yıllarda yaşananların tanıklıklar ve belgeler ekseninde objektif bir bakış açısıyla araştırılması, söz konusu travmatik sürecin adamakıllı bilince çıkarılabilmesi için hayati önemde.

Mahmut Akyürekli, *Dersim Kürt Tedibi* adlı kitabında, yakın dönemin bu en önemli meselesine bilimsel yöntemlere sadık, soğukkanlı bir yaklaşımla eğiliyor. Dersim’in “ötekileştirilmesi” sürecini adım adım betimlerken, olayların tarihsel arka planını anlaşılır kılma gayesiyle konuyu bölgenin sosyal-siyasi yapısından 1937-1938 olaylarına etki eden iç ve dış dinamiklere kadar uzanan geniş bir çerçevede ele alıyor.

Raporlar, arşiv çalışmaları, döneme dair Meclis tutanakları ve olayları yaşayanların sözlü tanıklıklarını içeren kapsamlı bir araştırmanın rafine bir toplamı *Dersim Kürt Tedibi*. Mevzuyla ilgili akademik manada uzun yıllar boyunca süren bilgi kirliliğini, çelişkili aktarımları, araştırmacı titizliğiyle eleştirel bir elemenden geçiren Akyürekli Dersim’e düzenlenen askeri

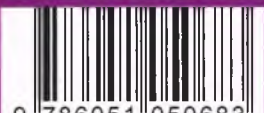
harekâtların gelişimini, gerçekleştirilme biçimlerini ve sonuçlarını, dönemin önemli tarihsel kişiliklerini ve sosyal gruplarını da ihmal etmeden anlatıyor. *Dersim Kürt Tedibi*, 1930’lu yıllarda Dersim coğrafyasında yaşananları, sürece etki eden tarafların ve aktörlerin tümünü içeren düzlemde, objektif bir analiz çerçevesinde kavrayabilmek için faydalanılacak önemli bir başvuru kitabı.

TARİH VE COĞRAFYA Dizisi

KitapYAYINEVİ

ISBN 978-605-105-068-3

9 786051 050683

15,- TL